

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

ISSN 2712-1860

NAUČNO-STRUČNI ČASOPIS
EKONOMSKA TEORIJA I PRAKSA
finansije, računovodstvo i revizija

Decembar 2020.
www.unvi.edu.ba

Broj 2

GODINA 1, BROJ 2 (decembar 2020)

IZDAVAČ

INSTITUT Sveučilišta/Univerziteta "VITEZ"
CENTAR ZA CJELOŽIVOTNO UČENJE
ODJEL ZA KONTINUIRANU PROFESIONALNU EDUKACIJU

Sveučilište/Univerzitet "VITEZ"
Školska 23, Travnik
+387 30 509 751
edukacije.unvi@gmail.com
www.unvi.edu.ba

ZA IZDAVAČA:

Amra Kraksner, dipl.ing., direktorica Instituta Sveučilišta/Univerziteta "VITEZ"

UREĐIVAČKI ODBOR:

Doc. dr. sc. Semina Škandro, voditeljica Odjela za KPE
Doc. dr. sc. Erdin Hasanbegović, član Odjela za KPE
Doc. dr. sc. Edin Glogić, član Odjela za KPE

TEHNIČKA OBRADA I DIZAJN:

Amra Sušić, dipl.iur.

ISSN
2712-1860

Na osnovu člana 243. Krivičnog zakona BiH (Službeni glasnik br. 3/03, 32/03,-ispr., 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18), a u vezi Zakona o autorskom i srodnim pravima ("Službeni glasnik BiH", br. 7/02, 76/06 i 63/10) nedozvoljeno je korištenje autorskih prava bez odobrenja izdavača.

UVODNA RIJEČ

Poštovani čitaoci,
Kao voditelj odjela za kontinuiranu profesionalnu edukaciju računovođa, revizora i finansijskih radnika Centra za cjeloživotno učenje Sveučilišta/Univerzitet "Vitez", radujem se izazovu stvaranja časopisa **EKONOMSKA TEORIJA I PRAKSA - finansije, računovodstvo i revizija**, koji za cilj ima unaprijediti kvalitete istraživanja u oblasti društvenih nauka na domaćem i međunarodnom nivou. Zadovoljstvo nam je predstaviti drugi broj elektronskog časopisa koji sadrži 10 recenziranih naučnih i stručnih radova.

Časopis je prvenstveno namijenjen računovođama, revizorima i finansijskim radnicima, ali vjerujemo da će i svi ostali pronaći ponešto zanimljivo za pročitati. Temeljno smo usmjereni na objavljivanje radova iz oblasti računovodstva, revizije i finansija, ali i radova iz drugih područja koja se bave interdisciplinarnim istraživanjima navedenih oblasti. Cilj nam je da časopis sadrži radove sa načno utemeljenim, praktično korisnim i društvenim istraživanjima i da se pozicionira prije svega po kvaliteti, a ne po kvalitativnim ili tehničkim parametrima. Planirano je da časopis izlazi dva broja godišnje u elektronskom obliku. Sve sugestije u pogledu tema sadržaja časopisa rado ćemo razmotriti i nastojati u nekom od narednih brojeva i realizovati. Naša e-mail adresa za prijedloge, komentare i sugestije je edukacije.unvi@gmail.com.

Doc.dr.sc.Semina Škandro

SADRŽAJ:

Finansije

Prof. dr. sc. Slavko Vukić

EUROPSKA SREDIŠNJA BANKA (ESB): STRATEŠKA POLITIKA
TEMELJENA NA EKONOMSKOJ I MONETARNOJ ANALIZI 5

Zorana Agić, Svetlana Dušanić Gračić

ANALIZA SPOSOBNOSTI BANKARSKOG SEKTORA BOSNE I
HERCEGOVINE DA APSORBUJE GUBITKE 16

Porezi

Doc. dr. sc. Mirza Čaušević

PREDNOSTI I NEDOSTACI PORESKE REFORME U EU 26

Dr. sc. Sađin Terzić

POREZNA EVAZIJA, UZROCI I POSLJEDICE 42

Računovodstvo i revizija

Mr. Branka Vukoja, Antonio Vukoja dipl.oec

PRIMJENA ALATA FORENZIKE NA SMANJENJE PREVARA U
FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA U BIH 55

Doc. dr. sc. Indira Čehić

ULOГА I ZНАЧАЈ REVIZIJSKIH ODBORA I REVIZORA U
KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU NA TRANSPARENTNOST
IZVJEŠTAVANJA 75

Javne nabavke

Mr. sc. Adnan Salkić

JAVNE NABAVKE S POSEBNIM OSVRTOM NA KORUPCIJU 87

Mr. Brankica Šarić

OSNOVNI RIZICI ZA INTEGRITET U CIKLUSU JAVNIH NABAVKI 110

Menadžment i preduzetništvo

Doc. dr. sc. Ibrahim Obrodaš, Prof. dr. sc. Jamila

Jaganjac, Azra Obrodaš, dipl. oec

PRIMJENA STATISTIČKIH MODELA KOD UNAPREĐENJA ANALIZE
POSLOVANJA KOMPANIJA 123

Dr. sc. Tanja Gavrić - KORPORATIVNO UPRAVLJANJE: OSVRT

NA KOMPENZACIJE MENADŽERA U BOSNI I HERCEGOVINI I
SVIJETU 133

FINANSIJE

Prof. dr. sc. Slavko Vukić¹

EUROPSKA SREDIŠNJA BANKA (ESB): STRATEŠKA POLITIKA TEMELJENA NA EKONOMSKOJ I MONETARNOJ ANALIZI

EUROPEAN CENTRAL BANK (ESB): STRATEGIC POLICY BASED ON ECONOMIC AND MONETARY ANALYSIS

Sažetak

Predmet ovog rada se odnosi na analizu strategijske politike Europske središnje banke (ESB). Cilj ovog istraživanja jeste ukazati na ekonomske i monetarne alate kojima ESB provodi monetarnu politiku na području Eurozone. Strategijska politika Europske središnje banke (ESB) temelji se na stabilnosti cijena, funkciji novčane mase i dva stupa analitičkog okvira ekonomske i monetarne analize. Procjene ekonomskih kretanja se provode analizama gospodarskih aktivnosti temeljenih na uvjetima tržišta kapitala, pokazatelja cijena i troškova, fiskalnih pokazatelja, bilansne pozicije gospodarstva, kretanja deviznih tečajeva itd.. Procjene ekonomskih pokazatelja prikazane su za razdoblje 2018.-2020. godine. Monetarne procjene se provode preko analiza ključnog monetarnog agregata M3 temeljenog na opticaju novčane mase i dva njegova sastavna monetarna agregata M1 u obliku novčane mae i M2 monetarnog agregata u obliku likvidnih sredstava. Na kraju istraživanja dat je pregled kretanja monetarnog agregata M3 u razdoblju 1980.-2019. godine te ostalih analitičkih agregata u razdoblju 2014.-2017. godine.

Ključne riječi: Eurozona, Ekonomske projekcije i BDP, Inflacija mjerena HIPC-om, Monetarni agregati i Strategija politike ESB.

¹ Sveučilište/Univerzitet "VITEZ" Vitez, Fakultet poslovne ekonomije, Školska 23 Travnik, email: slavkodr.vukic@tel.net.ba

Abstract

The subject of this paper is related to the analysis of the European Central Bank's (ECB) strategic policy. The aim of this research is to point out the economic and monetary tools used by the ECB to conduct monetary policy in the Eurozone. The European Central Bank's (ECB) strategic policy is based on price stability, the function of money supply and the two pillars of the analytical framework of economic and monetary analyzes. Economic trends are assessed by economic activity analyzes based on the conditions of the capital market, price and cost indicators, fiscal indicators, the balance sheet position of the economy, foreign exchange movements, etc. Economic estimates are presented for the period 2018-2020. years. Monetary estimates are made through the analysis of the key monetary aggregate M3 based on the circulation of the money supply and its two component monetary aggregates M1 in the form of monetary mae and M2 monetary aggregate in the form of liquid assets. At the end of the research, an overview of the movements of the monetary aggregate M3 in the period 1980-2019 is given. years and other analytical aggregates in the period 2014-2017. years.

Keywords: Eurozone, Economic projections and GDP, HIPC inflation, Monetary aggregates and ECB policy strategy.

1. UVOD

Monetarna politika ESB-a nailazi na značajne rizike glede ekonomskih kretanja, a koji svojim promjenama mogu utjecati na mehanizam funkcioniranja. Uspješno upravljanje europskom monetarnom politikom zahtjeva primjenu složenih analitičkih postupaka većeg broja značajnih ekonomskih i financijskih pokazatelja. Strategija ESB-a se temelji na procjeni relevantnih rizika bitnih za cjenovnu stabilnost, a koja se temelji na dvije analitičke procjene ili dva stupa strategije. Dva stupa strategije ESB-a služe kao analitički okvir za ocjenu i održavanje stabilnosti cijena na području Eurozone, a na temelju čijih rezultata Upravno vijeće ESB-a donosi ključne odluke za vođenje monetarne politike.

Temeljni stupovi ocjene kretanja **cijena i faktora** njihovog utjecaja su:

- ekonomski analiza i
- monetarna analiza.

2. EKONOMSKA ANALIZA

Težište istraživanja ekonomske analize su ekonomska i finansijska kretanja i njihov utjecaj na stabilnost cijena u kratkoročnom i srednjoročnom razdoblju. Europska središnja banka (ESB) vrši analize različitih ekonomskih pojava temeljem kojih se procjenjuje kretanje gospodarskih aktivnosti i **stabilnost cijena**, pomoću analize: [1]

- kretanja outputa,
- uvjeta i obilježja na tržištu kapitala i rada,
- pokazatelja cijena i troškova,
- fiskalnih pokazatelja,
- bilansne pozicije gospodarstva Eurozone,
- agregatne tražnje,
- kretanja deviznih te čajeva i
- stanja svjetskog gospodarstva i finansijskih tržišta.

Temeljem navedenih pokazatelja vrši se prognoza **inteziteta realnih aktivnosti i kretanje cijena** uvažajući obilježja ponude i tražnje za proizvodima i uslugama u kraćem razdoblju. Osim toga, ekonomskom analizom se analiziraju obilježja ekonomskih šokova koji utječu na cijelo gospodarstvo, njihovih efekata na troškove i stabilnost cijena te njihovo moguće širenje na cijelu ekonomiju.

Temeljem rezultata o kretanju outputa, tražnje, uvjeta na tržištu rada, fiskalnoj politici i platnim bilancama, ESB utvrđuje kretanje **agregatne ponude i aggregatne tražnje** te stupnja iskoristivosti kapaciteta. Posebno se analiziraju prilike na finansijskim tržištima i cijene aktive koje mogu da utječu na stabilnost ukupne razine cijena. Naime, cijene aktive se oblikuju temeljem prognoza i procjena inflacije, kamatnih stopa, monetarne politike itd.. Stoga je moguće na osnovu provedenih analiza utvrditi šokove tj. pojave koje negativno utječu na gospodarstvo (*npr. nastali šokovi u aggregatnoj tražnji ili aggregatnoj ponudi mogu utjecati na rast cijena, što opet utječe na smanjenje opsega investicija i općenito pada gospodarstva*), kao i promjene transaktora tj. učesnika u finansijskim transakcijama, kao što su primjerice ESB i ostale banke i nebankarski subjekti.

Tablica 1.: Procjene kretanja tečaja i cijena sirovina i nafte u razdoblju 2018.-2020. godine

Pokazatelji	Ožujak 2019. godine				Prosinac 2018. godine			
	2018.	2019.	2020.	2020.	2018.	2019.	2020.	2020.
Tromjesečni EURORIBOR godišnji prosjek %	-0,3	-0,3	-0,2	0,0	-0,3	-0,3	0,0	0,3
Prinosi na desetogodišnje državne obveznice godišnji %	1,1	1,0	1,3	1,5	1,1	1,4	1,7	1,9
Cijena nafte USA za barel	71,1	61,7	61,3	60,6	71,8	67,5	66,8	66,9
Cijena sirovina bez energenata USA godišnja stopa promjene %	3,9	1,2	4,3	4,3	3,0	-1,4	4,4	4,3
Tečaj USA/EUR	1,18	1,18	1,14	1,14	1,18	1,14	1,14	1,14
Nominalni efektivni tečaj EUR-a ERM godišnja stopa promjene %	5,2	-0,9	0,0	0,0	5,2	0,0	0,0	0,0

Izvor: ECB, Makroekonomikske projekcije stručnjaka ECB za europodručje, Ožujak 2019, str. 6.

Sukladno razrađenoj metodologiji ESB-a, za razdoblje 2018.-2020. godine predviđa se kretanje prosječnih *kamatnih stopa* od 0,3-0%, a procjene su da će kompozitne bankarske kamatne stope za kredite nefinancijskom sektoru u budućem kratkoročnom razdoblju biti nepromjenjene. Prepostavlja se da će *cijene sirovina* bez energije izražene u američkim dolarima značajno porasti u naredne dvije godine.[2]

Bitan objekt ekonomske analize odnosi se na kretanje deviznih tečajeva. Kretanje deviznih tečajeva ima značajan utjecaj na monetarnu stabilnost, s obzirom da promjene tečajeva neposredno utječu na promjene cijena uvoznih proizvoda i ostalih inputa, što naravno u konačnici utječe na cjenovnu konkurentnost domaćih proizvoda u inozemstvu. Kretanje **tečaja eura** temelji se na 25% distribuciji vjerovatnoće tečaja USD/EUR izvedene iz gustoća neutralnih na rizik koje su implicirane u opcijama na dan 14. veljače 2017. godine. Takvo kretanje podrazumijeva postupnu deprecijaciju eura u odnosu na američki dolar na tečaj od 0,98 USD/EUR u 2019. godine, što je za 7,6 % niže od pretpostavke iz temeljnih projekcija za tu godinu. Procjene za nominalni efektivni tečaj eura odražavaju povjesne pravilnosti, dok promjene u tečaju USD/EUR odražavaju promjene efektivnog tečaja s elastičnošću od otprilike 52%.

Na temelju takve procjene kontinuirano se povećava negativna razlika efektivnog tečaja eura u odnosu na temeljnu projekciju, tako da bi on 2019. godine trebao biti 4 % niži od temeljne projekcije. U tom scenariju prosjek rezultata više makroekonomskih modela upućuje na veći rast“.[3]

Značajan dio ekonomske analize odnosi se i na **makroekonomske projekcije**. Naime, razvijene su posebne analitičke i empirijske metode pomoću kojih se ocjenjuje stanje proteklog, aktualnog i budućeg stanja ekonomije. Pomoću makroekonomskih projekcija vrše se prognoze mogućih scenarija u ekonomiji, a posebice razine cijena.

Tablica 2.: Uporedna prognoza rasta realnog BDP-a i inflacije mjerene HIPC-om za europodručje

Procjnitelji	Objava	Rast BDP			Inflacija mjerena HIPC-om		
		2019.	2020.	2021.	2019.	2020.	2021.
Projekcije ESB	Ožujak, 2019	1,1	1,6	1,6	1,7	1,5	1,6
Europska komisija	Veljača, 2019	1,2	1,6	-	1,4	1,5	-
OECD	Ožujak, 2019	1,0	1,2	-	-	-	-
Eurozona Barometar	Veljača, 2019	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5	1,7
Consencus Economics	Siječanj, 2019	1,3	1,4	1,2	1,4	1,5	1,7
Sarvey of Professional For.	Siječanj, 2019	1,5	1,5	1,4	1,5	1,5	1,7
MMF	Siječanj, 2019	1,6	1,7	-	-	-	-

Izvor: ECB, Makroekonomske projekcije stručnjaka ESB za europodručje, Ožujak 2019, str. 12.

Imajući u vidu činjenicu da su projekcije ipak samo prognoze, one imaju i svoje nedostatke, stoga Upravno vijeće ESB-a uz makroekonomske projekcije koristi i pokazatelje monetarne analize te rezultate i stručne informacije od ostalih organa i institucija, kao što su ekspertize stručnih timova Komisije Europske unije, MMF-a itd.. Temeljem usporednih projekcija zaključak je da će u budućem razdoblju od tri godine biti realna rast BDP-a od prosječnih 1,767% i stabilna razina inflacije od prosječnih 1,6%.

3. MONETARNA ANALIZA

Monetarna analiza je drugi stup na kojem se temelji vođenje strategije i politike ESB-a. Monetarnom analizom se provjeravaju dobiveni rezultati utvrđeni ekonomskom analizom. Monetarna analiza čini skup analiza monetarnih i kreditnih trendova u cilju utvrđivanja njihovog utjecaja na razinu cijena. Strategija ESB-a se temelji na značaju novca kroz analizu referentne stope rasta najzastupljenijeg monetarnog agregata M3. Monetarni agregat **M3** setemelji na količini **novčane mase** u opticaju, koja je najčešće u neposrednoj vezi sa razinom cijena. Danas je monetarni agregat M3 (*broad money*) bitan pokazatelj monetarnih kretanja u eurozoni, a ESB je definirala još dva analitička monetarna agregata kao sastavne dijelove M?

monetarnog agregata u obliku novčane mase tzv. M1 (*narrow money*) i monetarnog agregata u obliku likvidnih sredstava tzv. M2 (*intermediate money*), što dokazujemo u narednoj tablici.

Tablica 3. Definicija monetarnih agregata u Eurozoni

Obveze	M1	M2	M3
Gotov novac u opticaju	x	x	x
Prekonoćni depoziti	x	x	x
Depoziti sa rokom dospijeća do 2 godine		x	x
Depoziti koji mogu da se povuku sa računa u roku 3 mjeseca		x	x
Repo aranžmani			x
Dionice fondova tržišta novca			x
Dužnički vrijednosni papiri ra rokom dospijeća do 2 godine			x

Izvor: ECB, pristupljeno 17.05.2017. godine

Putem monetarne analize vrši se prognoza likvidnosti iz podataka u bilancama monetarnih institucija i uz pomoć ocjene stanja strukture rasta monetarnog agregata M3. Uz navdene pokazatelje važno je utvrditi i kontrolirati odstupanje stope rasta novčane mase i kredita od zacrtanih trendova, što utječe na narušavanje finansijske ravnoteže i pojave cjenovnih distorzija, a što u konačnici implicira promjenu cijena u srednjoročnom razdoblju. Zbog navedenih razloga ESB-a je u 1998. godini utvrdila referentnu vrijednost za rast monetarnog agregata **M3 od 4,5%** na godišnjoj razini, a sukladno ciljevima cjenovne stabilnosti.

Kvantitativno utvrđivanje **cjenovne stabilnosti** može se iskazati na sljedeći način:[4]

- $M + V = P + Y$ M - novčani stok. V - brzina opticaja novca. P - razina cijena. Y - realni BDP.

Poslije skraćivanja formule jednačina glasi $dM = dP + dY + dV$. Promjene varijabli se uglavnom odnose na razdoblje 1-2 godine i čine stope rasta. Jednačina u načelu predstavlja stopu rasta novčanog toka koji je usklađen s ciljnom inflacijom uz točno ciljanu stopu rasta BDP-a i brzine opticaja novčane mase.

Tablica 4. Monetarni agregati u Eurozoni u razdoblju 2014.-2017. godine

Mometarni agregati	Postotak godišnjih promjena %	
	2014.	2017.
Monetarni agregat M1	8,1	8,7
Novac u opticaju	6,5	3,4
Depoziti u tijeku noći	8,4	9,7
M2 - M1 - ostali depoziti po viđenju	-2,2	-2,1
Depoziti sa rokom dospijeća do dvije godine	-5,2	-8,5

Depoziti platitivi po zahtjevu do tri mjeseca	-0,2	1,6
Monetarni agregat M2	3,8	5,1
M3 - M2 instrumenti tržišta novca	4,6	-4,3
Ugovori o reotkopu	3,1	9,8
Dinonice fondova na tržištu novca	2,8	-2,6
Dužnički vrijednosni papiri s dospijećem do dvije godine	18,5	-24,0
Monetarni agregat M3	3,9	4,6

Izvor: *Europska središnja banka, Godišnje izvješće za 2017. godinu, pp.. s11.*

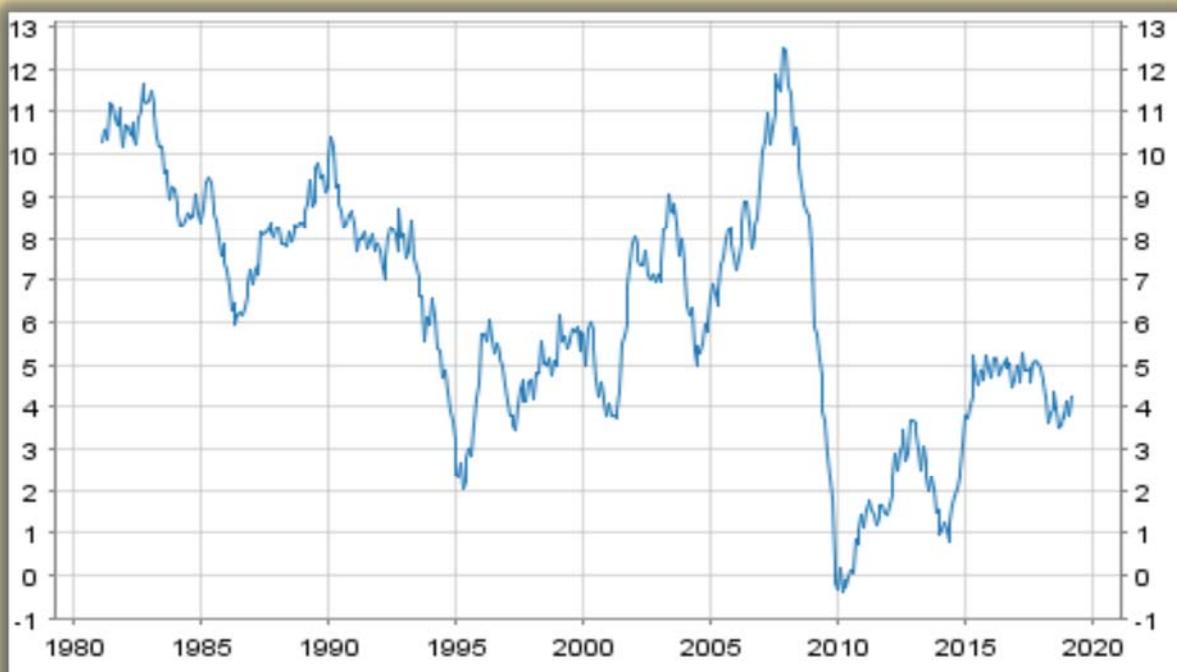
Značajniji rast monetarnih agregata u zemljama eurozone evidentiran je od 2001. godine, a takva njegova tendencija je bila sve do 2003. godine. Prosječna godišnja stopa monetarnog **agregata M1** u razdoblju 2014.-2017. godine povećana je s 8,1% na 8,7%, a temeljena je uglavnom na značajnom povećanju novčane mase u opticaju. Međutim, smanjene su vrijednosti svih vrsta depozita, tako su npr. smanjeni depoziti s rokom dospijeća do dvije godine za 3,3%, dok su rasli depoziti plativih po zahtjevima u rokovima do tri mjeseca od 1,8%.

Stalni rast novčane mase u opticaju je uzrokovan činjenicom da su rezidenti i nerezidenti država Eurozone nastavili držati značajnije sume eura, kao gotovog novca u 2003. godini, a rast depozita u toku noći bio je uzrokovan smanjenim oportunentnim troškovima držanja takve vrste depozita. Godišnja stopa rasta ukupnih kratkoročnih depozita bez prekonoćnih depozota bila je u razdoblju 2014.-2017. godine prilično stabilna. Monetarni **agregat M2** vezan je za instrumente tržišta novca i smanjen je za 0,1% u navedenom razdoblju, a uglavnom je temeljen na smanjenju investicija u kratkoročne vrijednosne papire koji su sastavnice agregata M3 zbog stabiliziranja ukupnog finansijskog tržišta. Najvažniji monetarni **agregat M3** u svom početnom razdoblju funkcioniranja Europske središnje banke (*ESB*) je imao pozitivna kretanja i to u dijelu kredita dodijeljenih rezidentima² zemalja članica Eurozone od 0,6% te povećanja dugoročnih finansijskih obveza bez kapitala i pričuva od 1,2%.

U razdoblju 2014.-2017. godine ukupni monetarni agregat M3 povećan je za 0,6%. Politika ESB-a temeljena je na značajnoj ulozi novca u skladu sa načelima uglednog ekonomskog stručnjaka Miltona Friedmana.[5] Stoga ESB-a je zacrtala stopu rasta monetarnog stoka u skladu s ciljanom inflacijom do 2% i stopom rasta novčanog toka od 4,5% godišnje, a temeljni pokazatelj novčanog toka čini monetarni agregat M3.

² Rezident je fizička osoba sa stalnim boravkom u državi članici Unije bez obzira na njegovo državljanstvo. Rezident može biti i pravna osoba koja je registrirana u domicilnoj državi članici Europske unije. Kriterij određivanja rezidentnosti je boravak a ne državljanstvo i uređuje se posebnim propisima.

Grafikon 1.: Kretanje monetarnog agregata M3 u razdoblju 1980.-2019. godine

Izvor: ESB, Statistical Data Warehouse, pristupljeno 14.09.2019. godine

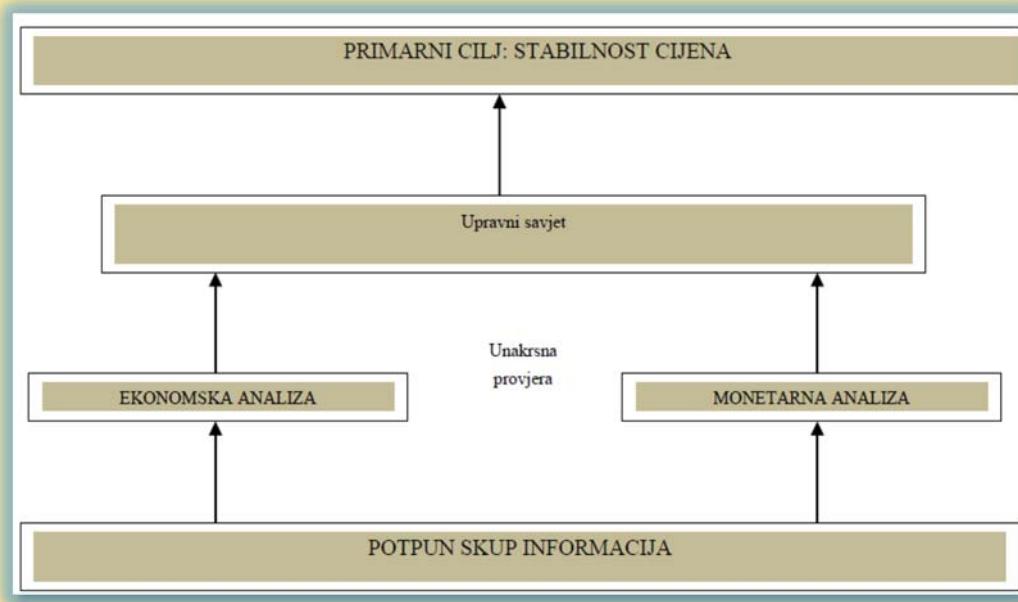
Ako se analizira samo najvažniji monetarni agregat M3 u razdoblju od 1980.-2019. godine bila je velika fluktuacija monetarnog agregata M3. Samo od 2008. godini za vrijeme nastanka velike ekonomske krize, ovaj monetarni agregat je pao na niskih 2%, da bih od 2010. godine do danas bio u kontinuranom rastu. U razdoblju 2016.-2019. godine monetarni agregat M3 kretao se na razini od 4% godišnje. Na rast monetarnog agregata M3 ključnu ulogu je imala veća kupovina vrijednosnih papira u paketu programa kupovine vrijednosnih papira javnog sektora tzv. PSPP. Međutim, neto inozemna aktiva monetarnih finansijskih institucija europodručja je imala negativni utjecaj na rast monetarnog agregata M3. Dakle, značajnije odstupanje kretanja monetarnog agregata od referentnih 4,5% na godišnjoj razini, ukazuju na postojanje rizika od nastanka cijenovne nestabilnosti. Imajući na umu činjenicu da je monetarni agregat M3 veći dio razdoblja prelazio referentnu granicu, bio je to jasan signal kreatorima ESB-a da uz analizu odnosa monetarnog agragata M3 i inflacije moraju uzeti u obzir i ostale monetarne pokazatelje .

Tako primjerice, **Forkan i Vraneanu** temeljem zvaničnih izvešća ESB-a, smatraju da varijable koje utječu na donošenje odluka o monetarnoj politici ESB-a su: inflacija i inflatorna očekivanja, monetarna kretanja, realna aktivnost, kretanje plaća, promjene fiskalne politike i strukturni faktori. Inflacija i inflatorna očekivanja su temeljne varijable koje oblikuju praktičan

izbor instrumenata monetarne politike ESB-a. Pri tome, tekuća razina inflacije predstavlja samo jedan od podataka koji se analizira, dok su dugoročna očekivanja temeljna ciljna varijabla, s obzirom da ESB pri donošenju odluka uzima u obzir očekivana kretanja cijena u budućnosti.[6]

Upravno vijeće ESB-a temeljem rezultata ekonomske analize i rizika koji mogu utjecati na stabilnost cijena, koristi i rezultate dugoročnih monetarnih kretanja.

Slika 1: Strategija monetarne politike ESB-a

Izvor: ESB, 2017. godine

Provodenje strategije ESB-a obavlja se temeljem kompleksnih analiza sa puno podataka. Strategija monetarne politike ESB-a se realizira kroz sustav od dvije skupine informacija: ekonomskih i monetarnih i njihove unakrsne provjere. Postupak takve detaljne analize jamči uspješnu konačnu procjenu, uz uvjet dobrog razumjevanja veličine i naravi eventualnih šokova i dosljednosti prema ostvarenju zacrtanih ciljeva. Kvalitetna monetarna analiza je dobar put prema ostvarenju temeljnog cilja tj. stabilnosti cijena na cijelom europodručju. Takva metodologija eliminira rizike od eventualnih pogrešaka u procjenjivanju monetarne politike, a koji mogu nastati uslijed velikog oslanjanja samo na neke metode i pokazatelje.

4. ZAKLJUČAK

Politika stabilnosti cijena je okosnoca monetarne plitike Europske monetarne unije. Ocjene kretanja cijena i faktora njihovog oblikovanja istražuju se temeljem detaljnih *ekonomskih i monetarnih analiza*.

Ekonomske analize procjenjuju da će u razdoblju 2018.-2020. godine na području Eurozone biti postignuta stabilnost kamatnih stopa i postupna deprecijaciju eura u odnosu na američki dolar, što implicira veći gospodarski rast. Posebnim empirijskim metodama se vrše prognoze kretanja osnovnih makroekonomskih pokazatelja, a kojima se procjenjuje realni rast BDP-a u prosjeku na godišnjoj razini od 1,767% i stabilna razina inflacije u prosjeku na godišnjoj razni od 1,6%.

Monetarne analize u razdoblju 2014.-2017. godine dokazuju rast monetarnog *agregata M1* za 0,6% a temeljenog na povećanu novčane mase u opticaju, a posebice su rasli depoziti plativi po zahtjevima u rokovima do tri mjeseca od 1,8%. Vrijednosti monetarnog *agregata M2* su blago smanjene u istraživanom razdoblju, a uglavnom su uvjetovani na smanjenju investicija u kratkoročne vrijednosne papire. I na kraju izvršena je duža analiza za monetarni agregat M3 u razdoblju 1980.-2019. godine pri čemu se vide velike oscilacije u razdoblju 2007.-2010. godine uzrokovane velikom svjetskog krizom, ali u posljednje četiri godine ukupni monetarni *agregat M3* se povećao i kreće se na razini od 4%.

LITERATURA

- [1] <https://www.ecb.europa.eu/mopo/strategy/ocana/html/indeks.en.html>, pristupljeno 16.05.2017. godine
- [2] ESB, Makroekonomikske projekcije stručnjaka ESB za europodručje, Ožujak 2019, str. 6.
- [3] ESB, Makroekonomikske projekcije stručnjaka ESB za europodručje, Ožujak 2019, str. 13-14
- [4] De Grauwe. P, Economics of Monetary Union, Oxford University Press, Oxford. 2003, str. 297-298.
- [5] Issig .O, The Birth of the Euro, Cambridge University press, Cambridge, str. 105.
- [6] Fourçans A., Vraneanu, R., The ECB Monetary Policy: Choices and Challenges, Journal of Policy Modeling, 29, 2007, pp. 181-194, p. 182.]

Zorana Agić¹

Svetlana Dušanić Gračić²

ANALIZA SPOSOBNOSTI BANKARSKOG SEKTORA BOSNE I HERCEGOVINE DA APSORBUJE GUBITKE

CAPABILITY ANALYSIS OF LOSS ABSORBING OF BANKING SECTOR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sažetak

Banke su svakodnevno izložene velikom broju rizika koje ne mogu u potpunosti izbjegći, ali negativne posljedice tih rizika mogu svesti na najmanju moguću mjeru. Komercijalne banke koje posluju u Bosni i Hercegovini imaju visok udio nekvalitetnih u ukupnim kreditima, što se u velikoj mjeri odražava na uspješnost njihovog poslovanja. Zbog toga one moraju biti sposobne da apsorbuju gubitke, a ublažavanje nepredviđenih gubitaka je osnovni zadatak kapitala banke. Osnovnim kapitalom mjeri se maksimalna izloženost banke rizicima, a ovaj kapital u svakom trenutku mora biti raspoloživ za apsorbovanje gubitaka banke. Pokazatelj sposobnosti banke da apsorbuje nastale gubitke jeste koeficijent adekvatnosti kapitala. Sa ciljem da se procijeni da li je, i u kojoj mjeri, bankarski sektor Bosne i Hercegovine sposoban da apsorbuje gubitke, u radu je izvršena analiza osnovnog kapitala, neto kapitala i ukupnog rizika aktive komercijalnih banaka. Pri tom su korišteni godišnji podaci koje je objavila Centralna banka Bosne i Hercegovine, a odnose se na period od 2006. do kraja 2018. godine. Pored toga, analiziran je koeficijent adekvatnosti kapitala, a rezultati pokazuju da je on bio iznad zakonski propisanog minimuma koji iznosi 12%, te da je bankarski sektor uspijevao da apsorbuje nastale gubitke tokom analiziranog trinaestogodišnjeg perioda.

¹ Visoka škola „Banja Luka College“, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina (e-mail: zorana.agic@blc.edu.ba).

² Svetlana Dušanić Gačić, Visoka škola „Banja Luka College“, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina (e-mail: svetlanadg@blc.edu.ba).

Ključne riječi: kapital, koeficijent adekvatnosti kapitala, gubitak, bankarski sektor.

Abstract

Banks are exposed to a great number of risks that cannot be completely avoid. Negative consequences of those risks can be reduced to minimum. Commercial banks which do business in Bosnia and Herzegovina have high level of non-performing loans what reflects to success of their business. Because of that they have to be able to absorb losses, and alleviation of unexpected losses is the main task of the bank capital. Maximum bank exposure to the risks is measured by basic capital, and that capital has to be available in every moment in order to absorb bank losses. Capital adequacy ratio shows bank capability to absorb losses. In order to evaluate capability of absorbing losses of banking sector in BiH, in this work we analyzed basic capital, net capital and whole risk of commercial banks assets. We used annual data published by Central Bank of Bosnia and Herzegovina and they are related to the period of time from 2006. to 2018. We also analyzed capital adequacy ratio and the results shows that it was beyond the minimum prescribed by law (12%) and that banking sector managed to absorb losses that have arisen during analyzed 13 years of time.

Index terms: capital, capital adequacy ratio, loss, banking sector.

1. UVOD

Banke se, u svom poslovanju, baziraju na prikupljanje depozita i plasiranje kredita. Primjerice, one se susreću sa velikim brojem rizika, a jedan od najznačajnijih je kreditni rizik. Kreditni rizik banaka često se posmatra kao rizik druge strane, jer on predstavlja opasnost da će doći do negativnih efekata ako drugo lice ne izmiri svoje obaveze iz ugovora. U slučaju neuspjelog kreditnog aranžmana banka može ostati bez profita, ali i bez sopstvenih sredstava koja je plasirala u određeni kredit. Problem se dodatno komplikuje u slučaju da veći broj značajnih dužnika ne uspijeva da izmiruje svoje kreditne obaveze, a to, posmatrano sa mikro aspekta, banku može dovesti u stanje nelikvidnosti, insolventnosti ili čak bankrotskta. Posmatrano sa makro aspekta, ovaj problem se može negativno odraziti na finansijski sistem zemlje.

Značaj i aktuelnost ove teme posebno su došli do izražaja tokom i nakon globalne finansijske krize, odnosno u vrijeme u kome je bankarsko poslovanje postalo značajno rizičnije. Postojanje rizika uvijek je vezano za donošenje odluka, a te odluke mogu rezultovati pozitivno

ishodima ili donijeti određenu opasnost i prijetnju. Ukoliko se rizicima ne upravlja na adekvatan način, oni mogu dovesti u pitanje pojedinačne poslove banke, a samim tim uticati i na njen cjelokupno poslovanje. Iako su banke izložene čitavom spektru rizika, oni se svrstavaju u četiri kategorije (finansijski, operativni, poslovni i rizik događaja) i iskazuju se u novčanom obliku.

S' obzirom na činjenicu da se bankarski sektor BiH suočava sa brojnim problemima i izazovima, koji se mogu negativno odraziti na njegovu stabilnost, u radu je izvršena analiza sposobnosti bankarskog sektora da apsorbuje nastale gubitke. Nakon pregleda osnovnih teorijskih činjenica o kapitalu banke i o njegovoj adekvatnosti, u radu su predstavljeni rezultati sprovedenog istraživanja u bankarskom sektoru BiH. Pri tom su korišteni godišnji podaci koje je objavila Centralna banka Bosne i Hercegovine (CBBiH), a koji se odnose na period od 2006. do kraja 2018. godine. S' ciljem dolaska do kvalitetnih rezultata, korištene su opšte-naučne (hipotetičko-deduktivna, analitičko-deduktivna i komparativna metoda) i naučno-istraživačke metode (analitičke i sintetičke metode). Adekvatna primjena navedenih metoda omogućila je autorima da dođu do saznanja o mogućnostima apsorpcije gubitaka u bankarskom sektoru BiH.

2. KAPITAL BANKE

Kapital banke predstavlja trajno uloženi izvor u banku, odnosno najstabilniji dio finansijskog potencijala banke. Dušanić navodi da je kapital banke oblik nedepozitnih izvora sredstava koji je trajno uložen u banku, a za razliku od drugih depozitnih i nedepozitnih izvora, predstavlja neophodan uslov za osnivanje banke i njen uspješno poslovanje [1]. Kapital se može predstaviti i kao neto aktiva banke, koja je jednaka razlici između vrijednosti aktive i obaveza banke. Prema *Metodologiji za kompiliranje indikatora finansijskog zdravlja*, ukupan kapital komercijalnih banaka čine trajne prioritetne akcije, obične akcije, emisioni ažio, neraspoređena dobit i rezerve kapitala, kursne razlike, ostali kapital i rezerve za kreditne gubitke iz dobiti po regulatornom zahtjevu [2].

Kada se govori o kapitalu banke, neophodno je praviti razliku između bruto i neto kapitala. Bruto kapital banke nastaje na osnovu osnivačkog kapitala, rezervi banke, revalorizacionih rezervi, neraspoređene dobiti iz ranijeg perioda i dobiti iz tekućeg poslovanja. Sa druge strane, neto kapital je bruto kapital umanjen za ulaganja u akcije preduzeća, banaka i

drugih finansijskih institucija, nepokrivenе gubitke iz ranijeg perioda i gubitak iz tekućeg obračunskog perioda[3].

Osnovni zadatak kapitala banke je da ublaži nepredviđene gubitke u poslovanju, a regulatorno tijelo propisuje obavezu da banke održavaju adekvatan kapital. Adekvatnost kapitala, kao pokazatelj, prikazuje sposobnost banke da apsorbuje gubitke, što znači da viši kapital banke podrazumijeva i veći kapacitet za apsorpciju gubitaka nastalih lošim plasmanima. U skladu sa navedenim, može se reći da adekvatnost kapitala štiti povjerioce banke, prije svega štediše, od loših platiša.

Uloga kapitala banke je da privuče klijente da svoje depozite povjere banci, ali i kreditore da lakše i pod povoljnijim uslovima banci odobre pozajmice. Slobodno se može reći da kapital svojom veličinom odražava efikasnost poslovanja banke, jer što je banka profitabilnija, to se osnivački kapital više uvećava. Banka, kao novčano preduzeće, ima ciljnu funkciju ostvarivanja profita i povećanja kapitala, a on se može povećati dokapitalizacijom, raspodjelom dobiti, konverzijom duga u akcije i revalorizacijom.

3. ADEKVATNOST KAPITALA BANKE

Kao što je već rečeno, banke se u svom poslovanju susreću sa velikim brojem rizika koji se često negativno odraže na njenu uspješnost. Da bi banke apsorbovale najvažniji rizik, kreditni rizik, uveden je prvi međunarodni standard za bankarsko poslovanje – adekvatnost kapitala. Stanišić i Stanojević navode da adekvatnost kapitala banke predstavlja odnos kapitala banke i zbira aktive ponderisane kreditnim rizikom, deviznim rizikom i ostalim tržišnim rizicima, te da se pod ostatim tržišnim rizicima koji se uključuju u obračun adekvatnosti kapitala ubrajaju cjenovni rizik (po osnovu dužničkih i vlasničkih hartija od vrijednosti) i rizik izmirenja / isporuke i rizik ugovorne strane [4].

Koeficijent adekvatnosti kapitala mjeri procijenjeni stepen rizičnosti plasmana banaka i angažovanja sredstava, odnosno mjeri nivo solventnosti (sigurnosti) poslovanja i mogućnost apsorbovanja eksternih šokova sa tržišta. Prema međunarodno priznatom standardu Bazel 1, minimalni koeficijent adekvatnosti kapitala je 8%, a predstavlja odnos kapitala i rizične aktive, kreditnog portfolija banke, ponderisanog stepenom rizičnosti svake bilansne pozicije. U BiH, prema odluci CBBiH, minimalna propisana vrijednost koeficijenta adekvatnosti kapitala iznosi 12%.

4. ANALIZA ADEKVATNOSTI KAPITALA BANKARSKOG SEKTORA BIH

S obzirom na činjenicu da komercijalne banke u BiH imaju visok udio nekvalitetnih u ukupnim kreditima, one moraju biti sposobne da apsorbuju gubitke. Pokazatelj sposobnosti banke da apsorbuje nastale gubitke jeste koeficijent adekvatnosti kapitala koji predstavlja odnos neto kapitala i ukupnog rizika aktive. Osnovnim kapitalom banke, koji je zakonski definisan, mjeri se maksimalna izloženost banke kreditnom i ostalim rizicima, a ovaj kapital u svakom trenutku mora biti raspoloživ za apsorbovanje gubitaka i svih obaveza banke. Ukupan rizik aktive predstavlja zbir rizika aktive bilansa i vanbilansa, ponderisanog operativnog rizika i ponderisanog tržišnog rizika.

Sa ciljem određivanja sposobnosti bankarskog sektora da apsorbuje gubitke koji su nastali poslovanjem komercijalnih banaka u BiH, izvršena je analiza osnovnog kapitala i neto kapitala, kao i ukupnog rizika aktive. U analizi su korišteni godišnji agregatni podaci za cjelokupan bankarski sektor, jer podaci na nivou pojedinačnih banaka nisu dostupni autorima. Pri tom, podaci su preuzeti od CBBiH, a odnose se na period od 2006. do kraja 2018. godine. Osnovni kapital, neto kapital i ukupan rizik aktive komercijalnih banaka u BiH predstavljeni su u tabeli 1.

Tabela 1 Osnovni kapital, neto kapital i ukupan rizik aktive bankarskog sektora BiH

- u milionima KM -

GODINA	OSNOVNI KAPITAL	NETO KAPITAL	UKUPAN RIZIK AKTIVE
2006	1.429,63	1.860,79	10.498,77
2007	1.725,65	2.345,12	13.698,59
2008	1.950,02	2.637,41	16.245,07
2009	2.038,55	2.642,82	16.450,33
2010	2.133,92	2.730,08	16.882,10
2011	2.246,42	2.826,38	16.555,18
2012	2.327,59	2.821,35	16.551,67
2013	2.556,87	2.994,86	16.783,74
2014	2.441,75	2.767,53	17.021,31
2015	2.415,81	2.608,80	17.555,18
2016	2.743,38	2.888,62	18.254,65
2017	2.940,17	3.122,52	19.909,38
2018	3.158,51	3.358,36	19.157,52

Na osnovu predstavljenih podataka, može se zaključiti da je osnovni kapital bankarskog sektora BiH uglavnom imao trend rasta tokom analiziranog trinaestogodišnjeg perioda, sa

izuzetkom 2014. i 2015. godine tokom kojih je kapital blago smanjen. Na početku analiziranog perioda, osnovni kapital bankarskog sektora iznosio je 1,43 milijardi KM, a nakon sedmogodišnjeg rasta, na kraju 2013. godine 2,55 milijardi KM. Na kraju 2018. godine osnovni kapital iznosio je 3,15 milijardi KM, što je za 1,72 milijarde KM ili 120,93% više nego u 2006. godini.

Uporedo sa promjenama osnovnog kapitala, mijenja se i neto kapital komercijalnih banaka koje posluju u BiH. Neto kapital bankarskog sektora je, na kraju 2006. godine, iznosio 1,86 milijardi KM, a nakon kontinuiranog rasta koji je trajao sve do kraja 2013. godine povećan je za 1,13 milijardi KM, odnosno za 60,9%. Tokom 2014. i 2015. godine došlo je do blagog smanjenja neto kapitala, a nakon tog perioda dolazi do ponovnog rasta. Na kraju 2018. godine neto kapital bankarskog sektora iznosio je 3,35 milijardi KM, odnosno 1,49 milijardi KM ili 80,48% više nego na početku analiziranog perioda.

Navedeni podaci pokazuju da se, uprkos povremenim smanjenjima, osnovni kapital bankarskog sektora BiH povećao u periodu od 2006. do kraja 2018. godine. Uporedo sa povećanjem (smanjenjem) osnovnog kapitala povećavao se (smanjivao) i neto kapital, tako da je i on povećan tokom analiziranog perioda. Važno je napomenuti da je povećanje kapitala bankarskog sektora, koje je zabilježeno na kraju 2008. godine, rezultat dokapitalizacije komercijalnih banaka. Dalje, pet komercijalnih banaka je dokapitalizovano tokom 2017. godine, što je takođe uticalo na povećanje kapitala bankarskog sektora.

Na osnovu prethodno prezentovanih podataka, obračunat je i koeficijent adekvatnosti kapitala bankarskog sektora BiH, a njegove vrijednosti tokom analiziranog perioda predstavljene su grafikonom 1.

Grafikon 1: Koeficijent adekvatnosti kapitala bankarskog sektora BiH

Podaci pokazuju trend kretanja koeficijenta adekvatnosti kapitala bankarskog sektora BiH. Može se konstatovati da se vrijednost ovog koeficijenta smanjivala od 2006. do kraja 2009. godine, tako da je sa 17,7% (vrijednost na kraju 2006. godine) smanjenja na 16,1% (vrijednost na kraju 2009. godine). Tokom 2010. i 2011. godine koeficijent adekvatnosti kapitala je povećan, a tokom 2012. godine zabilježeno je blago smanjenje njegove vrijednosti. Na kraju 2013. godine koeficijent adekvatnosti kapitala iznosio je 17,8%, što je ujedno i njegova maksimalna vrijednost koja je zabilježena tokom analiziranog perioda. U naredne dvije godine, zabilježeno je smanjenje koeficijenta adekvatnosti kapitala koji je iznosio 16,3% na kraju 2014., odnosno 14,9% na kraju 2015. godine, što je ujedno i njegova minimalna vrijednost koja je zabilježena tokom analiziranog perioda. Tokom sljedeće, 2016. godine, koeficijent adekvatnosti kapitala je povećan za 0,9% u odnosu na prethodnu godinu i iznosio je 15,8%. Već u narednoj godini zabilježeno je njegovo blago smanjenje. Na kraju analiziranog perioda, tj. na kraju 2018. godine koeficijent adekvatnosti kapitala bankarskog sektora iznosio je 17,5%, što je za 1,8% više nego u 2017., odnosno 0,2% manje nego u 2006. godini.

Koeficijent adekvatnosti kapitala je, sa početnih 17,7% na kraju 2006. godine smanjen na 17,5% na kraju 2018. godine, odnosno 0,2%. Smanjenje stope adekvatnosti kapitala nije dobro za bankarski sektor BiH jer je on najbolji pokazatelj sposobnosti komercijalnih banaka da apsorbuju gubitke koji nastaju zbog nekvalitetnih kredita u kreditnom portfoliju. Bankarski sektor najbolje je bio kapitalizovan na kraju 2013. godine, a najslabije na kraju 2015. godine.

Ipak, važno je istaći činjenicu da je tokom analiziranog trinaestogodišnjeg perioda koeficijent adekvatnosti kapitala bio iznad zakonski propisanog minimuma koji iznosi 12%.

5. ZAKLJUČAK

U radu je analizirana sposobnost bankarskog sektora da apsorbuje gubitke koji nastaju poslovanjem komercijalnih banaka u Bosni i Hercegovini. Rezultati pokazuju da su, u periodu od 2006. do kraja 2018. godine, i osnovni i neto kapital bankarskog sektora uglavnom imali trend rasta. Jedan od ključnih pokazatelja mogućnosti bankarskog sektora da apsorbuje gubitke je koeficijent adekvatnosti kapitala koji predstavlja odnos neto kapitala i ukupnog rizika aktive. Iako se vrijednost ovog koeficijenta mijenjala tokom analiziranog perioda, uvijek je bila iznad zakonski propisanog minimuma od 12%. To ukazuje na činjenicu da je većina komercijalnih banaka adekvatno kapitalizovana, iako neke od njih imaju visoko učešće nekvalitetnih

ukupnim potraživanjima. Upravo učešće nekvalitetnih u ukupnim kreditima je problem sa kojim će se suočavati sve veći broj banaka, te je u narednom periodu potrebno naći odgovarajuće rješenje za ovaj problem.

LITERATURA

- [1]Dušanić, J., *Poslovno bankarstvo*, Consseco institut, Srpsko Sarajevo i Beograd, 2003, pp. 98.
- [2]Centralna banka Bosne i Hercegovine, *Metodologija za kompiliranje indikatora finansijskog zdravlja*, Sarajevo, 2017., član 9.
- [3]Hadžić, M., *Bankarstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2013., pp. 158.
- [4]Stanišić, M., Stanojević, L., *Metodologija revizije banaka*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009., pp. 21-22.
- [5]Centralna banka Bosne i Hercegovine: www.cbbh.ba

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

FIRA 2020

NAUČNO-STRUČNA KONFERENCIJA

www.unvi.edu.ba
20.11.2020.

FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

Razumevanje i zakonski okvir finansijskog i nefinansijskog uvlječenja poslovnih subjekata u Republici Hrvatskoj

Izlagac: dr. sc. Mladenka Božanić, prof. dr. sc. Vinko Božanić, "Liman Radnik" d.o.o., Vukovar

ULOGA KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA U SPREĆAVANJU I OTKRIVANJU PREVARA U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

Izlagac: Doc. dr. sc. Josip Pilić, voditelj projekta

20.11.2020.

FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

UTICAJ KRIZE COVID-19 NA ETIČNO PONAŠANJE PROFESIONALNIH RAČUNOVODA

Izlagac: Lejla Šafetović, mag.

FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

REGIONALNA EKONOMSKA INTEGRACIJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA-STANJE I REFLEKSIJA NA STANJE

Izlagac: doc. dr. Sanda Terzić
Mr. Ante Horvatinčić

FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

RAZVITAK MODELA FORENZIČKE REVIZije U BOSNI I HERCEGOVINI NA TEMELJU ISKUSTAVA U SVIJETU OKRUŽENJA

Izlagac: prof. dr. sc. Božidar Vučković

FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

FORENZIČKE RACUNOVORE I REVIZIJE U KORPORATIVNIM PRIMJERIMA U KRIJENOM PERIODU

Izlagac: doc. dr. sc. Ivana Čehić

UTICAJ KRIZE COVID-19 NA ETIČNO PONAŠANJE PROFESIONALNIH RAČUNOVODA

Izlagac: Sonja Škabur
Dipl. Econ. Alida Ramić Škabur

FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

BRISLOV RADNA
Zagospodarstvo revizije
kontroliranje finansija i berzoprevoz
prema Evropskoj Uniji

Izlagac: Adica Čubrlić Čubrlić

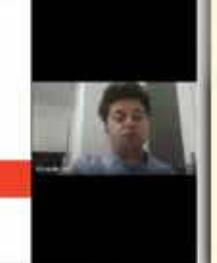
FIRA 2020

POSLOVANJE U DOBA KRIZE

EFEKTI MIJERA KOJE BANKE I VLADA FBiH PRIMJENJUJU ZA EKONOMSKI OPORAVAK OD POSJEDICA COVID-19

Izlagac: Mr. oec. Almirija Žec

20.11.2020. Travnik

POREZI

Doc. dr. sc. Mirza Čaušević¹

PREDNOSTI I NEDOSTACI PORESKE REFORME U EU ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF TAX REFORM IN THE EU

Sažetak - Autor u članku naglašava važnost poreske reforme u Evropskoj uniji. U skladu s tim, nastoji se kroz tumačenje prednosti i nedostataka prikazati trenutno stanje i efikasnost djelovanja usvojenih mjera za uspješno realiziranje svih poresko-normativnih modaliteta po pitanju zaštite privrede i finansijskih tokova. Pravni okvir, kada govorimo o poreskoj politici, nije savršen, ali sve glavne vrste oporezivanja kroz direktne i indirektne poreze u manjim razmjerima doprinose rastu udjela u BDP-u. Autor članka determiniše period od 2015-2020. godine, kroz zaključak da je došlo do smanjenja poreznih prihoda, dok se u pogledu direktnih i indirektnih poreza predviđa relativna stabilnost, uz obavezno smanjenje prihoda od doprinosa za socijalno osiguranje. Nadasve, poreska reforma ima za cilj prevladavanje postojećih zakonskih praznina, što je primarni zadatak svakog zakonodavca.

Ključne riječi – poreska reforma, Evropska unija, direktni i indirektni porezi, pravo Evropske unije i zakonske praznine.

Summary - The article emphasizes the importance of tax reform in the European Union. Accordingly, an effort is made to interpret the current status and effectiveness of the adopted measures to successfully realize all tax and regulatory modalities in terms of protection of the economy and financial flows through the interpretation of the advantages and disadvantages. The legal framework, when it comes to tax policy, is not perfect, but all major types of taxation through direct and indirect taxes on a smaller scale contribute to the growth of the share of GDP. The author of the article determines the period from 2015-2020., concluding that there has been a decrease in tax revenues, while in terms of direct and indirect taxes, real stability is envisaged, with a mandatory decrease in income from social security contributions. Above all, tax reform aims to overcome existing legal loopholes, which is the primary task of every legislator.

Keywords - tax reform, European Union, direct and indirect taxes, European Union law and legal loopholes.

¹ Sveučilište/Univerzitet „VITEZ“, Fakultet pravnih nauka, email: mirza.causevic@unvi.edu.ba

1. UVOD

Oporezivanje je važno za funkcioniranje našeg društva i ključan instrument javne politike na svim razinama upravljanja. Glavni je izvor prihoda za vlade i ključno za osiguravanje učinkovitog i stabilnog gospodarstva u pravednom i uključivom društvu. Zato su mjere za koordinaciju, ujednačavanje i usklađivanje nacionalnih zakonodavstava u području oporezivanja važan alat za politiku na razini EU-a u okvirima utvrđenima u Ugovorima i u skladu s načelom supsidijarnosti. Stoga je već u Ugovoru o osnivanju Europske ekonomске zajednice iz 1957. kao nužan element europske integracije predviđena pravna osnova za te mјere. Porezna politika EU-a je isprva bila usmjerena uglavnom na uklanjanje prepreka jedinstvenom tržištu i sprečavanje narušavanja tržišnog natjecanja. Među uspjesima koji su time postignuti i koji su bili ključni za izgradnju unutarnjeg tržišta je zakonodavstvo o smanjenju dvostrukog oporezivanja za prekogranična poduzeća. [1]

Oporezivanje je jedino preostalo područje politike EU-a u kojem se odluke donose isključivo jednoglasno. Uzastopnim izmjenama Ugovora u posljednjih 30 godina postupci odlučivanja u drugim područjima prilagođavali su se gospodarskim, okolišnim, društvenim i tehnološkim promjenama te su ostvareni jasni rezultati. Glasovanje kvalificiranim većinom sada je standardno pravilo, među ostalim i u područjima koja su jednako politički osjetljiva kao oporezivanje. Prelazak s jednoglasnog odlučivanja na glasovanje kvalificiranim većinom u drugim područjima politike države članice nisu lako prihvatile. No to su učinile jer su uvidjele da su EU-u potrebni učinkoviti alati za donošenje odluka kako bi mogao djelotvorno savladati sadašnje izazove i u većoj mjeri iskoristiti prednosti jedinstvenog tržišta te ekonomске i monetarne unije. Bez te promjene neka od najvažnijih postignuća europske integracije posljednjih desetljeća ne bi bila moguća.[2]

Oporezivanje je i jedno od rijetkih područja politike u kojima se odluke još donose posebnim zakonodavnim postupkom. Inicijative EU-a u području oporezivanja od 1958. donosi Vijeće na prijedlog Komisije, a Europski parlament ima samo savjetodavnu ulogu. Isključivanje izravno izabranog Europskog parlamenta iz odlučivanja u tako važnom području politike kao što je oporezivanje u suprotnosti je s demokratskim ciljevima Unije. Prelaskom na redovni zakonodavni postupak taj bi se demokratski deficit riješio.

Komisija od početka sadašnjeg mandata radi na pravednijem i učinkovitijem europskom poreznom sustavu. Države članice dogovorile su niz novih naprednih pravila za zaštitu svojih resursa od izbjegavanja plaćanja poreza na dobit diljem EU-a, istodobno osiguravajući pravednije i sigurnije okruženje za poduzeća.

U tom je kontekstu predsjednik Juncker u svojim govorima o stanju Unije iz 2017. i 2018. predložio da se za određena porezna pitanja prijeđe na glasovanje kvalificiranom većinom:

„Kada je riječ o važnim pitanjima jedinstvenog tržišta, želim da se odluke u Vijeću češće i lakše donose kvalificiranom većinom, uz ravnopravno sudjelovanje Europskog parlamenta. Za to nije potrebno mijenjati Ugovore. Postojećim su Ugovorima predviđene tzv. „prijelazne klauzule” koje nam omogućuju da u određenim slučajevima prijeđemo s načela jednoglasnog odlučivanja na odlučivanje kvalificiranom većinom ako Europsko vijeće tako jednoglasno odluči. Snažno zagovaram prijelaz na glasovanje kvalificiranom većinom o odlukama o zajedničkoj konsolidiranoj osnovici poreza na dobit, PDV-u, pravdom oporezivanju u području digitalne industrije te porezu na financijske transakcije.“[3]

Prema tome, ovom se **Komunikacijom** ne namjerava predložiti nikakva izmjena nadležnosti EU-a u području oporezivanja, niti se želi prijeći na sustav usklađenih stopa poreza na dohodak i poreza na dobit diljem EU-a. Ovom se Komunikacijom samo predlaže izmjena načina na koji EU izvršava svoje ovlasti u području oporezivanja te se iznosi plan za postizanje tog cilja. Trebala bi potaknuti široku političku raspravu te poslužiti kao doprinos čelnicima EU-a uoči sljedećih europskih izbora. Na temelju tih rasprava i prioriteta za sljedeće godine Komisija će odlučiti koje konkretne prijedloge treba predstaviti.[4]

2. KVALITETNIJA POREZNA POLITIKA U EU

Zbog jednoglasnog odlučivanja oporezivanje ne može ostvariti svoj puni potencijal za očuvanje i produbljivanje jedinstvenog tržišta te za podupiranje uključivog rasta u svim zemljama. Oporezivanje je ključno za izgradnju snažnog i dinamičnog jedinstvenog tržišta koje podupire poduzeća, privlači ulagače i koje može konkurirati najsnažnijim globalnim tržištima. Zbog njegova utjecaja na odluke poduzeća o širenju, ulaganju i zapošljavanju iznimno je važno za rast i radna mjesta. Osim toga, oporezivanje je ključni element u osiguravanju socijal-

pravde za građane i ravnopravnih uvjeta za poduzeća u EU-u. *Naime, u nedavnom istraživanju Eurobarometra tri četvrtine ispitanika navelo je borbu protiv zlouporabe poreznog sustava kao prioritetno područje djelovanja EU-a.*[5]

Međutim, unatoč pozitivnom učinku koji može imati, porezna politika EU-a ne uspijeva ostvariti svoj puni potencijal. Poduzeća i potrošači na jedinstvenom tržištu uživaju zajednički skup pravila i standarda bez ikakvih ograničenja. U okviru europske monetarne unije jedinstvena valuta olakšava gospodarsku aktivnost. No izravno i, u manjoj mjeri, neizravno oporezivanje i dalje je rascjepkano na 28 različitih nacionalnih zakonodavstava. Zbog te rascjepkanosti države članice poduzećima u EU-u nameću ogromne troškove usklađivanja, posebice malim i srednjim poduzećima, a jedinstveno tržište manje je privlačno za globalna ulaganja.

Jednoglasno odlučivanje je tijekom godina otežalo napredak u pogledu važnih poreznih inicijativa potrebnih za jačanje jedinstvenog tržišta i povećanje konkurentnosti EU-a.

Na primjer, zajednička konsolidirana osnovica poreza na dobit prvi je puta predložena 2011. kao moderan, pogodan i pravedan sustav poreza na dobit za cijeli EU. Ta bi osnovica, koja je ponovno predložena 2016., poduzećima omogućila iznimnu jednostavnost, lakše poslovanje i pravnu sigurnost, a istodobno osigurala da multinacionalna poduzeća plaćaju pravedan i razmjeran dio poreza tamo gdje ostvaruju dobit. Međutim, o toj se osnovici još pregovara u Vijeću jer se države članice i dalje pokušavaju jednoglasno dogоворити о будућности oporezivanja dobiti. Standardna prijava PDV-a još je jedan prijedlog koji bi temeljito poboljšao poslovno okruženje na jedinstvenom tržištu. Jednostavnim i usklađenim sustavom podnošenja prijava PDV-a smanjilo bi se administrativno opterećenje za prekogranična poduzeća za 15 milijardi EUR godišnje. Međutim, u svojim su nastojanjima da postignu jednoglasnu odluku države članice ostvarile ishod koji je u potpunosti ugrozio cilj pojednostavljenja. Konačno, Komisija je 2016. morala povući prijedlog, zbog čega poduzeća u EU-u moraju i dalje ispunjavati 28 različitih obrazaca za prijavu PDV-a.[6]

Unatoč jednoglasnom odlučivanju, u posljednjih je nekoliko godina u poreznoj politici EU-a ostvaren veliki napredak, no uglavnom kao odgovor na pritisak javnosti. *Od 2015. dogovoren je niz novih akata za povećanje porezne transparentnosti, suzbijanje zlouporezivanja i poboljšanje poslovnog okruženja.*

poreznog sustava, borbu protiv prijevara povezanih s PDV-om i reformu pravila o PDV-u koja se primjenjuju na elektroničku trgovinu. Osim toga, države članice su u okviru Vijeća suradivale na izradi zajedničke crne liste nekooperativnih poreznih jurisdikcija. To dokazuje da države članice prepoznaju vrijednost mjera EU-a u području oporezivanja i da uz odgovarajuću političku volju mogu postići konsenzus.[7]

Međutim, nedavne promjene u području oporezivanja uvelike su posljedica pritiska javnosti i vanjskih utjecaja. Zbog finansijske krize i medijskih skandala s porezima građani su zahtijevali pravednije i učinkovitije oporezivanje te izvršili pritisak na države članice da provedu prijeko potrebne reforme. Novosti u poreznom sustavu na međunarodnoj razini, kao što je projekt OECD-a i skupine G20 o sprječavanju smanjenja porezne osnovice i premještanja dobiti (BEPS), također su potaknuli države članice da provedu mjere EU-a. Međutim, porezna politika EU-a ne bi trebala ovisiti o ogorčenju javnosti ili planovima vanjskih partnera kako bi se učinkovito uklonili nedostaci i ostvario napredak prema zajedničkim ciljevima. Neki vrlo važni porezni prijedlozi čiji je cilj povećati učinkovitost jedinstvenog tržišta još nisu doneseni. Porezna politika EU-a trebala bi odražavati razinu ambicioznosti ciljeva koje podupire. Države članice trebale bi biti u mogućnosti provesti prave mjere u pravo vrijeme kako bi oblikovale porezni okvir usmjeren na budućnost i uspješno savladale nove izazove. Za to je potreban učinkovitiji postupak odlučivanja.[8]

3. ZAŠTITA POREZNIH NACIONALNIH SUVERENITETA

Kako bi porezna politika EU-a ostvarila svoj puni potencijal i kako bi se Vijeću omogućilo pravodobno uvođenje fiskalnih mjera, koje odgovaraju jedinstvenom tržištu s vrlo integriranim gospodarstvima, potrebno je prilagoditi postupak odlučivanja. U svijetu mobilnih poduzeća, digitaliziranih aktivnosti i nematerijalne imovine, poreznim se politikama više ne može upravljati samo unutar nacionalnih granica. Moderne prijetnje poreznim osnovicama država članica, uključujući štetnu poreznu konkureniju i agresivno porezno planiranje, ne mogu se izbjegći jednostrano. Jedini način na koji države članice mogu ostvariti svoje političke ciljeve i ukloniti prijetnje svojim poreznim osnovicama je suradnja.[9]

Koordinacijom poreznih politika na razini EU-a može se zaštитiti sposobnost država članica da poduzimaju i provode mjere, a time i njihova suverena prava. Zbog slobode

utvrđenih Ugovorom države članice su udružile dio svojeg suvereniteta u području oporezivanja. Prelaskom na odlučivanje kvalificiranom većinom ne bi se ni na koji način smanjile nadležnosti država članica u pogledu oporezivanja niti bi se nadležnost EU-a u tom području promijenila. No omogućilo bi se učinkovitije odlučivanje te time ostvario udruženi suverenitet na razini EU-a kako bi države članice bile u mogućnosti prevladati zajedničke izazove, zaštititi svoje prihode, voditi porezne politike koje pogoduju rastu te suzbiti vanjske prijetnje svojim poreznim osnovicama. Na primjer, zajedničke mjere EU-a jedini su način za borbu protiv prekograničnih prijevara povezanih s PDV-om, zbog kojih se svake godine gubi 50 milijardi EUR javnih prihoda, te porezne utaje i izbjegavanja plaćanja poreza, koji se procjenjuju na 50–70 milijardi EUR godišnje. Suverenitet država članica za poduzimanje mjera na razini EU-a u pogledu ključnih poreznih pitanja u novom je međunarodnom kontekstu često korisniji od njihova pojedinačnog nacionalnog suvereniteta u tom području.[10]

Porezna konkurenčija nije sama po sebi loša, ali u nekim slučajevima može ograničiti političke odluke svih država članica. Na primjer, zbog uvođenja poreznih mjera u jednoj državi članici radi privlačenja mobilnih poreznih osnovica, kao što je dohodak od kapitala, obično se smanjuje razina oporezivanja te vrste prihoda u svim državama članicama. Kako bi se nadoknadilo to smanjenje, te države članice često moraju povećati oporezivanje manje mobilnih poreznih osnovica, kao što je dohodak od rada ili potrošnja. Stoga, radnici, potrošači i nacionalna poduzeća snose veći teret. Time se ugrožava pravednost poreznih sustava država članica i program cijelog EU-a koji pogoduje rastu. Glasovanje kvalificiranom većinom stoga bi pridonijelo ublažavanju prekograničnih učinaka porezne konkurenčije.[11]

Porezna politika EU-a ne bi trebala ovisiti o pravilu jednoglasnog odlučivanja koje se može zloupotrijebiti za isključivo nacionalne interese, na štetu jedinstvenog tržišta i potreba drugih država članica. Prelaskom na glasovanje kvalificiranom većinom u području oporezivanja države članice moglo bi učinkovitije kontrolirati dio svojeg suvereniteta koji su udružile u interesu Unije kao cjeline te radi postizanja većih zajedničkih i pojedinačnih rezultata.[12]

Prelaskom na glasovanje kvalificiranom većinom povećala bi se kvaliteta odluka Vijeća u području oporezivanja. Jednoglasno odlučivanje može četverostruko otežati učinkovito donošenje odluka.

Prvo, vrlo je teško postići kompromis jer neslaganje samo jedne države članice može spriječiti postizanje dogovora. U tom smislu, države članice često se suzdržavaju od ozbiljnog pregovaranja o rješenjima u Vijeću jer znaju da mogu uložiti veto na bilo koji rezultat koji im se ne sviđa. Ova „kultura jednoglasnosti” ponekad potiče države članice, ministre i nacionalne uprave da se usredotoče na očuvanje nacionalnih sustava, umjesto da nastoje postići potreban kompromis kako bi se zaštitili opći interesi EU-a. Upravo iz tog razloga za mnoge prijedloge povezane s oporezivanjem moraju proći godine kako bi se države članice dogovorile, ili su jednostavno blokirani u Vijeću bez ikakve rasprave.

Drugo, čak i kad se dogovor u području oporezivanja postigne jednoglasno, obično je na razini najmanjeg zajedničkog nazivnika, čime se ograničava pozitivan učinak na poduzeća i potrošače ili otežava njegova provedba. Na primjer, Direktiva o izdavanju računa s obračunanim PDV-om donesena je unatoč razlikama u pogledu zahtjeva za izdavanje računa koje su bile posljedica mogućnosti ostavljenih državama članicama.

Treće, jednoglasno odlučivanje u području oporezivanja dovelo je do nekih neželjenih učinaka u postupku odlučivanjajer dio država članica može koristiti važne prijedloge o porezima kao sredstvo za pregovaranje o drugim zahtjevima koje mogu imati u pogledu potpuno odvojenih pitanja, ili kako bi izvršile pritisak na Komisiju da podnese zakonodavne prijedloge. To je bio slučaj, primjerice, kada su određene države članice odgovolila postizanje dogovora o Direktivi o suzbijanju izbjegavanja poreza tražeći dopuštenje za prijenos porezne obveze za PDV.[13]

Uključivanjem Europskog parlamenta poboljšalo bi se odlučivanje u području oporezivanja. Posljednjih je godina Europski parlament imao znatan utjecaj na poreznu politiku EU-a jer su porezni skandali bili na naslovnicama novina svakih šest mjeseci. Iskoristio je svoj politički značaj kako bi putem mnogih *ad hoc* odbora zagovarao ambiciozni program pravednog oporezivanja. Međutim, Europski parlament nema pravo glasa u okviru trenutačnog posebnog zakonodavnog postupka u području oporezivanja. Stoga je politički pritisak jedini instrument kojim Parlament može utjecati na porezne odluke EU-a. Prelaskom na kvalificiranu većinu Europski parlament mogao bi u redovnom zakonodavnom postupku u potpunosti pridonijeti oblikovanju porezne politike EU-a. Bez nacionalnih pritisaka i interesa, Europski parlament mogao bi dati novi doprinos pregovorima o porezima, što bi moglo bolje odražavati potrebe Unije u cjelini. Ako bi Europski parlament imao jednaku važnost u odlučivanju o konačnom obliku inicijativa za poreznu politiku EU-a, pomogao bi u stvaranju okruženja u kojem bi države članice ozbiljno pregovarale. Nапослјетку, prelazak na glasovanje kvalificirane

većinom u okviru redovnog zakonodavnog postupka mogao bi dovesti do učinkovitijih, relevantnijih i ambicioznijih rezultata za poreznu politiku EU-a.[14]

4. KARAKTER POREZNE POLITIKE – UGOVORI EU

Ugovori EU-a jasni su kad je riječ o načinu odlučivanja o prijedlozima u području oporezivanja. Opće je pravilo da Vijeće mora jednoglasno odlučiti o prijedlozima o porezima u okviru posebnog zakonodavnog postupka (**članci 113. i 115. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (UFEU)**). Međutim, Ugovori sadržavaju i druge odredbe na temelju kojih se, bez potrebe da se revidiraju Ugovori, mogu primjenjivati i drugi postupci odlučivanja osim jednoglasnog odlučivanja.[15]

Za početak, ***postupak pojačane suradnje*** omogućuje skupini od najmanje devet država članica da zajedno nastavi s radom na predloženoj inicijativi ako se pokaže da nije moguće postići jednoglasni dogovor u Vijeću. Pojačana suradnja predložena je 2013. za porez na financijske transakcije (FTT), o čemu države članice raspravljaju od 2011. O tom prijedlogu i dalje pregovara deset uključenih država članica kako bi se postigao jednoglasan kompromis. Pojačana suradnja može biti dobra opcija za unaprjeđenje određenih inicijativa EU-a s manjom skupinom zemalja, ali nije optimalno rješenje za rješavanje većih problema povezanih s jednoglasnim odlučivanjem u poreznoj politici EU-a, ili za osiguravanje napretka i dosljednosti jedinstvenog tržišta u cjelini.[16]

Ugovori sadržavaju i dva ciljana članka kojima se u posebnim okolnostima omogućuje glasovanje kvalificiranom većinom. Prema **članku 116. UFEU-a** glasovanje kvalificiranom većinom u okviru redovnog zakonodavnog postupka moguće je kako bi se spriječilo narušavanje tržišnog natjecanja zbog različitih poreznih pravila ako se to ne može učiniti u dogовору s državama članicama. Međutim, ova odredba podliježe prethodno navedenim strogim uvjetima i njome se ne mogu riješiti svi nedostaci koji proizlaze iz jednoglasnog odlučivanja. Članak 116. UFEU-a dosad se nije primjenjivao, iako ga je Komisija spremna upotrijebiti ako to bude osobito potrebno. Glasovanje kvalificiranom većinom može se primjeniti i na mјere za suzbijanje prijevara koje utječu na financijske interese Unije (**članak 325. UFEU-a**). Moglo bi se primjeniti na određene mјere za borbu protiv prijevara

povezanih s PDV-om, s obzirom na to da je PDV vlastito sredstvo EU-a, ali bi opseg inicijative trebao biti vrlo precizan.

Najpraktičniji način prelaska s jednoglasnog odlučivanja na glasovanje kvalificiranom većinom u području oporezivanja bila bi upotreba tzv. „prijelaznih klauzula“ iz Ugovora. Njima bi se, u odnosu na prethodno navedene opcije, omogućio strukturirаниji način prelaska s jednoglasnog odlučivanja.

Kao što je prethodno spomenuto u vezi s pitanjem suvereniteta, prelazak na glasovanje kvalificiranom većinom ne bi utjecao na sadašnje nadležnosti država članica u području oporezivanja. Ugovor iz Lisabona sadržava Protokol u kojem se navodi da ništa u tom Ugovoru ne mijenja opseg ili izvršavanje nadležnosti EU-a u odnosu na oporezivanje. Postupan prelazak s jednoglasnog odlučivanja na glasovanje kvalificiranom većinom u nekim bi područjima oporezivanja bio u skladu s tim načelom. Nadležnosti država članica i Unije ostaju nepromijenjene. Došlo bi samo do promjene u postupku odlučivanja u budućnosti, što bi države članice morale jednoglasno dogоворити u izvršavanju svojega suvereniteta. [17]

Prelazak na glasovanje kvalificiranom većinom u svakom bi slučaju bila demokratska odluka u potpunosti pod kontrolom država članica. One su jednoglasno odlučile uključiti prijelaznu klauzulu u Ugovor iz Lisabona. Za aktiviranje prijelazne klauzule bit će potrebna još jedna jednoglasna odluka Europskog vijeća. Osim toga, svaki nacionalni parlament može se usprotiviti toj promjeni, a Europski parlament bi morao to potvrditi.[18]

Kad je riječ o Komisiji, pitanje više nije postoji li potreba za napuštanjem jednoglasnog odlučivanja u području oporezivanja, nego kako i kada to učiniti. Europski parlament, mnoge države članice i dionici izrazili su isto stajalište. Glasovanjem kvalificiranom većinom omogućilo bi se ostvarivanje punog potencijala porezne politike EU-a, a državama članicama da postignu brže, učinkovitije i demokratske kompromise. Prelaskom na redovni zakonodavni postupak osiguralo bi se i da odluke o oporezivanju imaju koristi od konkretnih doprinosa Europskog parlamenta, koji predstavlja stajališta građana i ima sve veću odgovornost.[19]

Najbolji način za postizanje tog cilja bio bi postupni i ciljani pristup s jasnim ključnim etapama. Države članice mogle bi se zajedno prilagoditi i pridonijeti postupku te izbjegći sve šokove i sukobe koji bi nastali kao rezultat nagle promjene. Komisija stoga predlaže postupni prelazak na glasovanje kvalificiranom većinom u okviru redovnog zakonodavnog postupka za poreznu politiku EU-a.[20]

5. PREDNOSTI I NEDOSTACI PORESKE REFORME U EU

Podaci o poreskim reformama u Evropskoj uniji, temelje se na programima nacionalnih reformi, na izvješćima o trendovima oporezivanja, na osnovu podataka Međunarodnog ureda poreske dokumentacije, podataka Glavne uprave za oporezivanje i Carinsku uniju, te drugih izvora što ih je Evropske komisija upotrijebila u godišnjoj procjeni poreskih reformi. Kroz definirane poreske reforme u EU pojašnjavaju se prednosti i nedostaci poreske reforme.

U *Saveznoj Republici Njemačkoj* porez na dohodak je povećan, i to osnovni odbitak za 224 eura i sada je 8.354 eura. U skladu s tim, kada se govori o doprinosima za socijalno osiguranje, obustavljen je planirano smanjenje stope penzijskog doprinosa sa 18,9% na 18,3%. S druge strane, kada se govori o porezu na imovinu, porez na promet nekretnina rapidno je rastao u četiri savezne države Berlinu sa 5% na 6%, u Bremenu sa 4,5% na 5%, u Donjoj Saskoj sa 4,5% na 5%, te u Schleswig-Holsteinu sa 5% na 6,5%. Standardna stopa PDV-a (19%) primjenjuje se na komercijalno trgovanje umjetninama, dok je prije bilo oporezivo smanjenom stopom. Od 2014. godine, pa do današnjeg dana povećane su trošarine na cigarete na 96,30 eura za svakih 1000 komada, dok su za fino rezan duhan povećane na 46,75 eura po kilogramu. [21]

Za razliku od Njemačke, u *Republici Francuskoj* ukinuto je porezno oslobođenje za premije te za sudjelovanje poslodavca u skupnima komplementarnim osiguranjima. Smanjena je gornja granica porodične olakšice sa 2.000 na 1.500 eura. Na osnovu Pakta solidarnosti i odgovornosti smanjen je porez na dohodak za najosjetljivija domaćinstva, u vrijednosti od 1,3 milijarde eura. Dakako, u primjeni je porez solidarnosti na visoke dohotke sa očekivanim trajanjem od dvije godine. Pored toga, odbitak poreza za poticanje konkurentnosti i zapošljavanja povećan je sa 4% na 6% bruto-plaće, kad je 2,5 puta veća od najniže, dok se poseban režim za mlada inovativna preduzeća potiče uvođenjem novih izuzeća socijalnog osiguranja za zaposlenike inovativnih aktivnosti. Francuska Vlada je najavila postupno smanjivanje zakonske stope poreza na dobit s 33,3% na 28% do konca 2020. godine i suzbijanje privremenoga dodatnog opterećenja na porez na dobit. Rast standardnih i intermedijalnih stopa PDV-a na 20% i 10%. [22]

Za razliku od prethodne dvije zemlje, u *Kraljevini Španiji*, produljuje se primjenu poreskih odbitaka za istraživanje i razvoj te zapošljavanje invalidnih osoba, jednako kao i šema kutije patenata, što omogućuje preduzećima plaćanje niže stope poreza na dobit od patenata. Odbitak poreza 10% uveden je za mala i srednja preduzeća, kad reinvestiraju dobit u imovinu, a nastavlja se primjenjivati odbitke za obuku zaposlenih o novim tehnologijama, a odbitak poreza za filmsku industriju učinjen je stalnim. Stopa PDV-a smanjena je s 21% na 10%

neke transakcije u vezi s umjetničkim djelima, antikvitetima te kolekcionarskim predmetima. Povećane su trošarine na duhan i alkohol (osim na pivo i vino), te standardizirane trošarine na ugljikovodike na regionalnoj razini. Nastavlja se primjena poreza na bogatstvo. U skladu s tim, pokrenut je poseban plan suzbijanja sive ekonomije, što predviđa produljenje radnog vremena zaposlenika radi provedbe e-nadzora. [23]

U *Republici Italiji*, porez na dohodak ostao je najviši za one koji najviše zarađuju, a Vlada je potvrdila doprinos solidarnosti za sva primanja iznad 300.000 eura godišnje. Jedina mјera što je vodila prema raširenijem, ali ograničenu, povećanju poreza na dohodak bila je odluka o smanjenju poreskih odbitaka za premije osiguranja. Poduzeto je nekoliko mјera kako bi se u određenim sektorima i okolnostima smanjio porez na dobit uvođenjem poreznog odbitka za umjetnost, kinematografiju, modernizaciju turističkog sektora, zapošljavanje zaposlenika u sektoru istraživanja i razvoja, ulaganje upreduzeća koja pokreću poslovanje te nova dodatna ulaganja u postrojenja i opremu. Zakon o stabilnosti iz 2014. godine poboljšao je neke poreske koncesije i odbitke, ukidanjem poreskog režima privlačenja Europe, poreskog režima za industrijske djelatnosti, izuzeća za reinvestiranu dobit u preduzećima osnovanih u posljednje tri godine te poreskog odbitka za naučno istraživanje za mala i srednja preduzeća. Standardna stopa povećana je za jedan postotni bod, na 22%, a koncem 2014. godine povećana je stopa na hranu i piće iz automata sa 4% na 10%. [24]

Iako je *Ujedinjeno Kraljevstvo* u procesu napuštanja Evropske unije (Brexit), autor članka smatra da je neophodno ukazati na poreske reforme u ovoj zemlji, još uvijek članici Evropske unije. Dakle, uveden je porez na kapitalne dobitke za nerezidente, kad se rješavaju stambenih objekata u UK. Godišnji porez na nekretnine u gradnji je reformiran. Dvije su nove kategorije stvorene za nekretnine u vrijednosti od 500.000 do 1.000.000 GBP, te milion do dva miliona GBP, kako bi se oporezovalo nekretnine u tim kategorijama. Pored toga, usto će se pristojbu za kapitalne dobitke povezane sa ovim porezom primjenjivati na nekretnine u tim novim kategorijama. Stopu poreza na zemljište 15%, što se odnosi na stjecanje nekretnina uz pomoć korporacijskih koverata, primjenjivat će se i na nekretnine u vrijednosti većoj od 500.000 GBP. Porez na banke povećan je na 0,0156%. Poduzete su mјere sprječavanja izbjegavanja plaćanja poreza, najvažnije su za korporativni sektor one što suzbijaju poznate oblike izbjegavanja poreza te opća pravila protiv zlouporabe, na osnovi čega bi se naplatilo 3,9 milijardi GBP tokom 2018/2019. godine. [25]

U *Kraljevini Švedskoj* ponovno je povećan odbitak poreza za osobe iznad 65 godina. Posebna stopa poreza na dohodak za švedske državljanе sa prebivalištem u inostranstvu smanjena je za pet postotnih bodova na 20%. Pravila oporezivanja dohotka „blisko-držani“

preduzeća (tzv. 3:12) promijenjena su u pogledu vlasnikovih prihoda od takvih preduzeća što ga se oporezuje kao prihod od kapitala po sniženoj stopi. Ukinuta su poreska izuzeća za dobit od vlasništva nad zgradama s osobitom kvalifikacijskom svrhom (religija, obrazovanje ili sport). Smanjen je doprinos za socijalno osiguranje za poslodavce, koji rade na istraživanju i razvoju do mogućih 10 postotnih bodova te za skupinu kompanija mogu biti najviše 230.000 SEK mjesечно. Stope trošarina na alkohol rastu u rasponu jedan do sedam postotnih bodova. Određene vrste zaklada (kolektivni ugovori i osobne zaklade) smiju dati i doprinos za mjere obrazovanja, a istodobno zadržati povlašten poreski tretman radi lakšeg restrukturiranja tržišta rada. [26]

Za razliku od Švedske, u *Kraljevini Danskoj*, ubrzane su mjere za smanjenje poreskog opterećenja na rad, te je povećan lični odbitak. Privremeno smanjenje poreske obaveze na pretvorbu penzijskih prava u kapital u paušalnoj svoti produljeno je, što utječe na povećanje očekivanih prihoda u 2019. godini. Stopa poreza na dobit postupno je smanjena s 25% na 24,5%, a bit će smanjena na 23,5%, a u 2018. godini na 22%. Iz toga je isključena dobit od bušenja nafte i prirodnog plina u Sjevernome moru. Trošarina na ugljični dioksid (CO_2) u električne energije ukinuta je 2014. godine, jednako kao trošarina na bezalkoholna pića, dok je trošarina na pivo smanjena. Ubrzan je planirani proces ukidanja elementa težine u porezu na pakiranje i ta je odredba na snazi od 2014. godine do danas aktuelna. [27]

Kada govorimo o poreskoj reformi u *Republici Finskoj*, važno je napomenuti da je povećan porez na dohodak od kapitala uz promjenu poreske ljestvice. Istodobno je dodatno ograničen odbitak kamata na hipoteku, a povećan porez na dividende. Od 2014. godine manje se oporezuje rad, jer se povećavaju odbitci, što ih se može primijeniti na dohodak od nesamostalnog rada. Stopa poreza na dobit smanjena je s 24,5% na 20%. Od 2014. godine primjenjuje se nova ograničenja na odbitak kamata na zajmove unutar preduzeća, ukinuto je pravo na odbitak troškova reprezentacije, a od 2015. godine ukida se i poreske olakšice za istraživanje, razvoj i investicije. Povećane su trošarine na goriva 5%, trošarine na duhan 10% i trošarine na alkohol 7%. Trošarine na električnu energiju u domaćinstvima, te javnom i privatnom sektoru usluga povećane su 12%, a udvostručene su trošarine na gazirana pića što sadrže šećer. [28]

U prvoj zemlji Beneluksa, *Kraljevini Holandiji*, odbitak za kvalificirane aktivnosti istraživanja i razvoja povećan je na 60%. Pored toga, povećane su povećane su trošarine na benzin i dizelsko gorivo. Trošarine na alkoholna pića povećane su u toku 2014. godine, a na duhan će se povećati u toku 2019. godine. Povećan je porez na promet automobila starijih od 25 godina. Ponovno je uveden porez na otpad, te je povećana stopa poreza na vodu. Odbačeni su i predlogi za povećanje poreza na cestu i za uvođenje poreza na vlastite kuće.

je plan ukidanja granice od 300 m³ godišnje. Porez na iznajmljivanje nekretnina za stanovanje rastao je na 0,381% od vrijednosti nekretnine u 2014. godine i postupno će do 2019. godine rasti do 0,563% vrijednosti. [29]

U drugoj zemlji Beneluksa, Kraljevini Belgiji, smanjen je porez na potrošnju za vaučere. Reindeksirani su poreski razredi, s obzirom na inflaciju, a pored toga povećan je odbitak poreza za radnike s niskim primanjima. Uveden je „porez pravednosti“ i najniži porez za velike kompanije koje distribuiraju dividende i istodobno iskorištavaju sistem odbitka za ugovorne kamate i/ili prijenos gubitka, po stopi 5,15%. Mijenja se olakšice za korporativni kapital, uz povećanje stopa i osnovice. Mala i srednja poduzeća mogu iskoristiti odbitke za prihod od patenata, radi poticanja ulaganja. Pravne usluge podliježu oporezivanju PDV-om. Od 2014. godine domaćinstva plaćaju 6% nižu stopu za električnu energiju.

U trećoj zemlji Beneluksa, Veliko Vojvodstvo Luksemburg, Vlada je najavila povećanje standardne stope s 15% na 17%, intermedijarne stope s 12% na 14%, te snižene stope sa šest na 8%. Standardna stopa obuhvatit će i ukupna ulaganja u nekretnine (osim za kupnju primarnog mjesta stanovanja). [30]

6. ZAKLJUČAK

Jasno je da postoji potreba za učinkovitim donošenjem zakonodavstva u poreznoj politici EU-a. Jedinstveno tržište i ekomska i monetarna unija zahtijevaju poreznu politiku koja svakome omogućuje da ima koristi od sve veće gospodarstvene i financijske integracije EU-a. Brze promjene u međunarodnom poreznom okruženju, kao i u poslovnim i potrošačkim navikama, pozivaju na uvođenje poreznog sustava EU-a koji može ići u korak s globalnim kretanjima i biti konkurentan na globalnoj sceni. Za potporu širim europskim ciljevima borbe protiv klimatskih promjena, promicanja održivog rasta, radnih mjesta i ulaganja, iskorištavanja prednosti digitalizacije i osiguravanja pravednog i održivog socijalnog modela potrebne su brze i učinkovite porezne mjere.

Posebni zakonodavni postupak s pravilom jednoglasnosti i samo savjetodavnom ulogom Europskog parlamenta kad je riječ o oporezivanju nije u skladu sa stvarnim okolnostima s kojima se danas susreće ta politika. Ovom Komunikacijom Komisija poziva Europsko vijeće, Europski parlament, Vijeće i sve dionike da pokrenu otvorenu raspravu o

glasovanju kvalificiranim većinom u poreznoj politici EU-a uz veće sudjelovanje Europskog parlamenta te da definiraju pravodoban i pragmatičan pristup za njegovu provedbu.

LITERATURA

- [1.] Ilić – Popov, G., Poresko pravo EU, Službeni glasnik Beograd, Beograd, 2004.
- [2.] Misita, N., Osnove prava Evropske unije, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
- [3.] Ristić, K., Ristić, Ž., Međunarodne javne finansije i budžetska politika Evropske unije, EtnoStil d.o.o. Beograd, Beograd, 2016.
- [4.] Misita, N., Uvod u pravo Evropske unije, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018.
- [5.] Šimurina, N., Bürgler, T., Specifičnosti sustava oporezivanja dobiti poduzeća u Republici Hrvatskoj i njihov utjecaj na poreznu konkurentnost, (pristup: 01.10.2019.), [dostupno na https://www.ijf.hr/upload/files/file/javna_potrosnja/simurina-Buerbler.pdf]
- [6.] Mijatović, N. (2015), Porezne reforme u državama članicama Euroopske unije 2015., (pristup: 03.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2015/1/mijatovic.pdf>]
- [7.] Radusin-Lipošinović, M. (2015), Porezne reforme u EU-28, (pristup: 04.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2015/2/radusin.pdf>]
- [8.] Evropski parlament, Informativni članci o Evropskoj uniji (2019), „Opća porezna politika“, (pristup: 06.10.2019.), [dostupno na <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/92/la-politica-fiscal-general>]
- [9.] Šimurina, N., Barbić, D. (2016), Porezne promjene i dohodovne nejednakosti u Europskoj uniji tijekom financijske krize, (pristup: 07.10.2019.), [dostupno na [file:///C:/Users/01_Simurina%20\(1\).PDF](file:///C:/Users/01_Simurina%20(1).PDF)]
- [10.] Zee, H.H. (2005), Svjetski trendovi u poreskoj politici: ekonomska perspektiva, (pristup: 08.10.2019.), [dostupno na <http://web3.ijf.hr/FTP/2005/2/zee.pdf>]
- [11.] Kapetanović, S. (2012), Evropska unija i učinkovitiji porezni nadzor, (pristup: 10.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2012/11/kapetanovic.pdf>]
- [12.] Ugovor o funkcioniranju EU (2009), (pristup: 12.10.2019.), [dostupno na <http://www.mvep.hr/lisabonski-prociscena.pdf>]
- [13.] Zrinušić, Z., Vuraić-Kudeljan, M. (2016), Porezna reforma, (pristup: 12.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2016/12/zrinusic-kudeljan.pdf>]

- [14.] Raič, A. (2016), Poreska politika u Europskoj uniji i njeno djelovanje na nefiskalne ciljeve, (pristup: 14.10.2019.), [dostupno na <https://repositorij.efst.unist.hr/islandora/object/efst%3A37>]
- [15.] Tax Reforms in EU Member States (2014), (pristup: 14.10.2019.) [dostupno na Tax Reforms in EU Member States 2014 – Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability – dostupno na: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee6_en.pdf]
- [16.] Antić, D., Porezne strukture unitarnih i složenih država – analitički pristup komparativnom istraživanju poreznih sistema, Revicon Sarajevo, Sarajevo, 2016.
- [17.] Ugovor o funkciranju EU (2009), (pristup: 15.10.2019.), [dostupno na <http://www.mvep.hrlisabonski-prociscena.pdf>]
- [18.] Arbutina, H., Kuliš, D., Pitarević, M. (2017), Usporedba i usklađivanje hrvatskog poreznog sustava s poreznim sustavima Europske unije, (pristup: 15.10.2019.), [dostupno na https://bib.irb.hr/datoteka/165096.Pages_from_EU.pdf]
- [19.] Antić, D., Poreska integracija u EU: mehanizmi i postkrizna evolucija, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Vol. 1, No. 1, 2011., str. 209-219.
- [20.] Raković, M., Finansije i finansijsko pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Banja Luka, 2007.
- [21.] Čabarkapa, S. (2017), Poreski sistem Nemačke, (pristup: 15.10.2019.) [dostupno na <http://www.cefi.edu.rs/wp-content/uploads/2016/05/PORESKI-SISTEM-NEMACKE.pdf>]
- [22.] Radusin-Lipošinović, M. (2015), Porezne reforme u EU-28, (pristup: 15.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2015/2/radusin.pdf>]
- [23.] Mijatović, M. (2016), Reforma financiranja Europske unije, (pristup: 16.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2016/6/mijatovic.pdf>]
- [24.] European Commission (2013), Proposal for a council directive implementing enhanced cooperation in financial transaction tax (COM (2013) 71 (final), Brussels, (pristup: 16.10.2019.), [dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52013PC0071>]
- [25.] Radusin-Lipošinović, M. (2015), Porezne reforme u EU-28, (pristup: 16.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2015/2/radusin.pdf>]
- [26.] Antić, D., Poreska integracija u EU: mehanizmi i postkrizna evolucija, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Vol. 1, No. 1, 2011., str. 209-219.
- [27.] Antić, D., Porezne strukture unitarnih i složenih država – analitički pristup komparativnom istraživanju poreznih sistema, Revicon Sarajevo, Sarajevo, 2016.

- [28.] Radusin-Lipošinović, M. (2015), Porezne reforme u EU-28, (pristup: 17.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2015/2/radusin.pdf>]
- [29.] Zee, H.H. (2005), Svjetski trendovi u poreskoj politici: ekonomska perspektiva, (pristup: 18.10.2019.), [dostupno na <http://web3.ijf.hr/FTP/2005/2/zee.pdf>]
- [30.] Mijatović, N. (2015), Porezne reforme u državama članicama Euroropske unije 2015., (pristup: 18.10.2019.), [dostupno na <https://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2015/1/mijatovic.pdf>]

Dr. sc. Saudin Terzić¹

POREZNA EVAZIJA UZROCI I POSLJEDICE

TAX EVASION CAUSES AND CONSEQUENCES

Sažetak - Poreska evazija je jedan od značajnijih rizika, ukoliko se ne riješava na adekvatan način ona zbog svoje visine može da prouzrokuje ozbiljnu finansijsku nestabilnost jedne zemlje. Mnoge zemlje današnjice suočavaju se sa problemom poreske evazije i izvještaji o poreskoj evaziji se svakodnevno umnožavaju. Nijedan poreski sistem nije imun na poreznu evaziju, samo su različite metode poreske evazije u različitim poreskim sistemima. Porezna evazija ima multiplikativno dejstvo, narušava ugled prije svega institucija, posebno porezne administracije, ugrožava porezni sistem i načela pravne države, prouzrokujući nepovjerenje prije svega poreznih obveznika u sam porezni sistem. U radu je prikazana teorijska analiza fenomena porezne evazije (koja nije sama sebi cilj), sa analizom uzroka i posljedica.

***Ključne reči** - porezna evazija, oporezivanje, porezni sistem, porezni obveznici.*

Abstract - Tax evasion is one of the major risks, if not addressed adequately, depending on the amount of taxes evaded, can trigger severe financial instability in a country. Today, many countries are faced with the problem of tax evasion and reports of tax evasion multiply by the day. No tax system is immune to tax evasion, the only difference is the methods of tax evasion in different tax systems. Tax evasion has multiplicative effects, it destroys the reputation of institutions primarily and in particular the reputation of the tax administration, it poses a threat to the tax system and rule of law, causing taxpayers distrust of the tax system itself. The paper shows the theoretical analysis of the phenomenon of tax evasion (which is not a goal in itself), including analysis cause and consequence.

***Index terms** - tax evasion, taxation, tax system, tax payers.*

¹ Uprava za indirektno-neizravno oporezivanje, Banja Luka, email: saudin.terzic@uino.gov.ba

1. UVOD

Porezna evazija predstavlja ozbiljan problem za jednu društvenu zajednicu i fiskalni sistem, s obzirom na štetu koju ovaj oblik ponašanja, po osnovu utajenih poreznih davanja može imati po budžet zemlje, kao i na društvo u cijelini, ona se ne može u potpunosti eliminisati i sa njom se bore i najrazvijenije zemlje svijeta. Porezna evazija i evazija drugih obaveznih plaćanja vezano je za samu nacionalnu, socijalnu i političku sferu (Koval, 2014, str.2). Ona i u društvenom smislu utiče direktno ili indirektno na sistem vrijednosti, proizvodi reperkusije, negativne konsekvene i posljedice po društvo uopšte, tako da šteti domaćoj i međunarodnoj privredi, ostavlja duboke tragove na javni sektor, firme, utiče na ekonomiju i smanjenje povjerenja u ekonomski sistem zbog čega porezni obveznici prelaze iz legalnih tokova u ilegalne.

Porezna evazija u današnje vrijeme je predmet istraživanja i interesovanja šire javnosti, stalno se ističe rastuća opasnost od ove društvene anomalije jer porezna evazija ima dubok i nepovoljan uticaj na privredne i ekonomski tokove. Nepobitna je činjenica da se poreskom evazijom kreiraju velike sume novca, koje se različitim metodama integriraju u privredne tokove i da ovako ponašanje brzo nastaje, ali i da ga je teško riješiti. Uzroci koji dovode do ovakvog stanja mogu biti različite prirode i poznavanje sadržaja, opsega, modus operandi porezne evazije, je preduslov za analizu, odnosno identifikaciju uzroka, radi poduzimanja odgovarajućih represivnih i preventivnih mjera radi smanjenja. Uzroci koji utiču na poreznu evaziju su raznovrsni, a povezani su otkrivanjem, istraživanjem i izvještavanjem o poreskoj evaziji. Na uzroke utiču i brojni istorijski, društveni, kulturološki i politički faktori.

Kako se nositi sa fenomenom porezne evazije koji je u manjoj ili većoj mjeri problem svih društava bez obzira o kakvom se radi političkom uređenju ili stepenu ekonomskog razvoja? Iako postoje mnoge razlike između zapadne i istočne Europe, razvijene i zemlje u razvoju ili čak između starih novih članica Evropske unije (EU), jedan od najčešći problema koje svi imaju su porezna evazija i izbjegavanje plaćanja poreza i stanje nije bolje ni u zemljama Evropske unije, zemljama u okruženju, pa ni na globalnom nivou. Dva oblika su posebno zajednička: jednostavne PDV (tzv. karusel) prevare i još mnogo sofisticiranije, prebacivanje dobiti kroz porezne oaze. Rezultati istraživanja iz 2014. godine od strane najvećeg svjetskog udruženja ovlaštenih istraživača prevara ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), govore da

kompanije gube 5% godišnjih prihoda zbog prevara. Prema godišnjem izvještaju ACFE, izdvajaju se prnevjera (85,4%), korupcija (36,8%) i lažiranje finansijskih izvještaja (9%) (Association of Certified Fraud Examiners, 2014:3).

U post socijalističkim tranzicionim zemljama porezna evazija imala je uticaj na uspostavu efikasnih ekonomskih instituta. U praksi se formirao specifični kočioni tranzicijski model „9d“, sastavljen od brojnih deformacija (tržišnih odnosa, privrednog ambijenta, konkurenkcije, motivacije, ekonomskog ponašanja i dr.), destruktivnosti (ekonomске politike), diferenciranja (stanovništva), disproporcija (razvojnih, resursnih i dr.), dominacije (povlašćenih pojedinaca), diskriminacije (ljudskih i ekonomskih sloboda i prava), diktiranosti (monopola), determiniranosti (partijsko-političke) i dualnosti (primjene dvostrukih standarda) (Drašković, 2007, str.93).

Jedan od glavnih zadataka države jeste da obavljanje ekonomskih aktivnosti reguliše kroz poresko pravne postupke pravno, da iste evidentira i oporezuje, ali uvijek postoje veći ili manji obim ekonomsko oporezivih aktivnosti koje nisu evidentirani i zbog toga se javlja potreba da se one posebno proučavaju, prate i da se procjenjuje njihov obim i rasprostranjenost. Složenost savremenih procesa i uslova u kojima se oni odvijaju, brze i česte promjene u ekonomskom okruženju, uzrok je brojnih problema i zbog toga je istraživanje poreske evazije posebno teško. Mada se shvata da je poreska evazija veoma važna i složena pojava, te da je velika smetnja ekonomskom rastu i razvoju, naučno se tek na nivou izuzetaka sagledavaju efekti poreske evazije (finansijski, ekonomski i političko socijalni).

2. FINANSIJSKI EFEKTI POREZNE EVAZIJE

Finansijski sistem je kompleksan, stalno evoluiru, mijenja se i stalno je u pokretu i ne može se uvijek jasno prepoznati tko ima koju ulogu, shodno tome i sistem oporezivanja mora pratiti te promjene. Sve veća složenost poslovanja poslovnih subjekata, ograničeni resursi dostupni poreskim organima, informacije, znanja i vještine potrebne za efikasno prikupljanje prihoda, su uslovi koji pogoduju javljanju poreske evazije. Kako bi se što bolje shvatilo šta je to poreska evazija, njen istorijski nastanak (koji je protkan kontinuiranom raspravom), faze i značaj potrebno je prije svega definisati sam pojam poreske evazije.

Posljedice evazije poreza su višestruke i u prvom redu se mogu ispoljiti kroz umanjeni fiskalni randman prikupljenih prihoda i nedostatak budžetskih prihoda. Porezna evazija mo-

da poveća dohodovnu nejednakost, jer utiče da se poresko opterećenje prebacuje sa kapitala na rad i potrošnju jer zbog smanjenja prihoda dolazi do povećanja stope poreza na potrošnju (PDV) što najviše utiče na društveno osjetljive grupe.

Nakon definisanja pojma porezne evazije, određivanja ciljeva takvih aktivnosti, jednostavno je zaključiti kakve finansijske efekte i posljedice mogu nastati. Porezna evazija prouzrokuje brojne probleme poreznim obveznicima kako u realnom sektora tako i u javnom sektoru (diskriminacija, nelojalna i narušena konkurenca, utiče na urušavanje legalnog tržišta i na sve druge raznolikosti kojima je izložen privredni život poreskog obveznika).

Nelojalna konkurenca doprinosi i da porezna administracija „blokira“ one obveznike koje prijave i ne plaćaju poreze, a van domaćaja ostaju svi oni koji uopšte ne prijavljuju prihode i porezne obaveze. Uzmimo radi ilustracije jedan primjer, ako neko pri nabavci dobara i usluga utaji 20 % PDV i umanji dio carinskih davanja, kroz umanjenje carinske osnovice, on će biti konkurentniji od onoga koji radi legalno. Zbog ekonomskog okruženja u kojem porezni obveznici posluju, neizvjesnosti koja je immanentna poslovanju svih preduzeća, rasta nelikvidnosti, povećanoga zaduživanja, neminovno se porezna evazija odražava na pad prometa i prihoda i povlači za sobom potrebu za smanjenje troškova kod onih poreznih obveznika koji posluju u skladu sa zakonom i plaćaju sve predviđene dažbine i poreze. Ekonomski pristup problemu uzroka nastanka porezne evazije zasniva se na analizi individualnog ponašanja poreskog obveznika, koji manipulacijom poreznih propisa i putem neodgovornog ponašanja dolazi do pozitivnih ekonomskih efekata. Težnja je i samih poreznih obveznika da umanje porezne obaveze radi dobijanja kratkoročnih pozitivnih rezultata.

Globalizacija i povećanje kompleksnosti modernih poslovnih struktura, njihovo finansiranje i priroda njihovih transakcija je u porastu, sve to daje nove izazove za međunarodne i domaće porezne administracije (Aaron, Slemrod, 2004, str.347). Sveukupna globalizacija u političkoj i ekonomskoj sferi, dovila je do toga da ni jedno društvo, ni jedna država ne može izolovano sprovoditi efikasnu borbu protiv porezne evazije. Jačanje globalizacije, mobilnost ljudi i kapitala snažno su doprinijeli jačanju problema porezne evazije i ta gibanja i zbivanja u čvrstoj su vezi. Porezna evazija se prema modernoj teoriji i praksi shvata kao problem koja je duboko ukorijenjena u socijalnim, kulturnim i političkim karakteristikama svake pojedinačne zemlje i štetne posljedice odražavaju se u sferi politike, privrede i finansija a prije svega u državi zbog neplaćanja poreza.

Plaćanje poreza je onome ko treba da plati teško, jer mu se umanjuje bilo tekuća ekonomski snaga, kao što je dohodak ili dobit, bilo realna ekonomski snaga-imovina. Zat-

poreskoj materiji važi jedno staro francusko pravilo koje kaže: „Ma koliko da je mali porez, onome koga plaća uvijek je velik“ (Raičević, 2002, str.8). Oporezivanje treba da bude izvršeno na način koji će imati što manje negativne efekte na samog poreskog obveznika. Porezni prihodi države su izloženi velikim fluktuacijama zbog porezne evazije. Porezne prevare su isto tako jedan od vodećih izazova Evropske unije u procesu proširenja i pridruživanja novih članica. Eliminacija graničnih kontrola na inspekciji roba, ekspanzija trgovine i usluga kao i elektronske trgovine, komplicira poreznu administraciju u unutrašnjoj trgovini Evropske unije (Pashev, 2006, str.3). Prema istraživanju ukupni gubitak prihoda u 26 članica EU je 2011. procijenjen na 193 Mrd. EUR, što je predstavljalo 1,5% BDP EU-26. Ujedno je to povećanje za 0,5 % BDP u odnosu na 2006. (CASE, 2013). Izvršena je nova procjena za 2013., te su ukupni gubici za PDV procijenjeni na 168 mlrd. EUR, odnosno 15,2% prihoda (CASE, 2015).

Poreskom evazijom država gubi znatan poreznih prihod i time se ne ugrožava samo budžetski sistem jedne zemlje, nego negativno i indirektno utiče na smanjenje izdataka za nivo socijalnih davanja. Konzervativna ovakog stanja predstavlja atak na cijelokupni privredni sistem jedne države. Smanjenjem visine porezne evazije svi učesnici u fiskalnom sistemu, država, porezna administracija, porezni obveznici ostvarili bi pozitivne efekte. Država bi zaštitila fiskalne interese, porezna administracija bi smanjila broj kontrola kod poreznih obveznika, što bi joj omogućilo smanjenje troškova a za porezne obveznike bi bile manje dodatne obaveze kroz nametanje dodanih upravnih i ostalih troškova.

3. EKONOMSKI EFEKTI

Ukupno stanje ekonomije jedne države, makroekonomsko okruženje (privredno kretanje) i institucionalni sistem jedne zemlje predstavljaju jedan od najširih faktora koji utiču na poreznu evaziju. Zbivanja u ekonomskoj sferi, u čvrstoj su vezi sa oporezivanjem, te ima i sinergetski efekat na ukupnu ekonomiju. Ekonomski efikasnost predstavlja jedan od osnovnih kriterijuma oporezivanja. Oporezivanje generiše različite ekonomske efekte i različite distorzivne efekte, koji se grupišu kao direktni ili indirektni. U direktne ekonomske efekte spadaju sami porezni prihodi. Međutim, oporezivanje indirektno utiče na nelikvidnost i nesolventnosti poreznih obveznika, utiče na ponašanje poreznih obveznika, dovedi do situacije da se narušavaju finansijski tokovi, da uzrokuje pad proizvodnje, potrošnje i zapošljavanja ili da se ostali resursi ne koriste na najproduktivniji način.

Ekonomski uslovi poslovanja odnosno okruženja kao dinamički faktor traži stalno prilagođavanje. Nivo porezne evazije je u pozitivnoj korelaciji sa stepenom usitnjjenosti privrede, tj. da je nivo porezne evazije u ekonomijama u kojima dominiraju srednja i velika preduzeća, u prosjeku je niži (Tanzi, Parthasarathi, 1993, str.2). Posebno štetni mogu biti ekonomski efekti porezne evazije, jer porezna evazija direktno utiče na visinu prikupljenih prihoda. Sistemski rizici koji se mogu pojaviti kroz formu nelikvidnosti zbog nemogućnosti naplate potraživanja, rast unutrašnjeg duga, stečajevi poreznih obveznika i dr. utiču bitno na stanje ekonomije.

Porezna evazija neposredno utiče na smanjenje transparentnosti i narušavanje efikasnosti finansijskog tržišta kao važne odrednice u efikasnom funkcionisanju cijelokupne privrede i pojavu nelojalne konkurenčije između poreznih obveznika koji uredno ispunjavaju porezne obaveze i nesavjesni poreznih obveznika. Porezna evazija proizvodi horizontalnu nejednakost (Slemrod, 2007, str.42). Zbog nelojalne konkurenčije porezni obveznici koji su prijavljeni i registrovani podliježu svim provjerama a neprijavljene niko ne kontroliše jer „ne postoje“.

Smanjenje porezne evazije omogućava pravičan način u oporezivanju, jer dovodi do toga da dva ista ili ekonomski slična porezna obveznika plaćaju različite nivoje porezne obaveze. Privredni rast neke zemlje, a prema osnovnim ekonomskim postulatima, temelji se na proizvodnji i potrošnji robe i usluga. Osim bruto domaćeg proizvoda po stanovniku, ipak postoje i drugi indikatori mjerjenja rasta, kao što su nivo obrazovanja, životni standard i dr.

TABELA I

Svjetska rang lista MMF po stopi rasta BDP. (izvor podataka MMF, preuzeto sa www.imf.org, 12.12.2015. god.)

Godina	2013	2014	2015	Rang
Bosna i Hercegovina	2,5	3	2,3	124
Srbija	2,6	1,8	0,5	162
Crna Gora	3,2	1,5	3,2	78
Makedonija	2,7	3,8	3,2	79
Albanija	1,4	1,9	2,7	96
Kosovo	3,4	2,7	3,2	80
Hrvatska	-1,1	-0,4	0,8	158
Slovenija	-1,1	3	2,3	113

Na rang listi MMF posmatrane su 181 zemlje svijeta. Bruto domaći proizvod predstavlja sumu neto finalnih prodaja obavljenih u određenoj teritoriji u definisanom vremenskom periodu (Burda, Viploš, str.20-21). Teško da posmatrane zemlje imaju objektivnog razloga za zadovoljstvo što se tiče povećanja bruto domaćeg proizvoda i pozicije na samoj listi zemalja.

Preliminarni podaci Evropskog programa poređenja cijena i BDP po stanovniku ukazuju da je BDP po stanovniku izražen u standardu kupovne moći (engl. Purchasing power standard-PPS) za 2014. godinu iznosio 28% prosjeka zemalja EU, gdje je BiH rangirana na poslijednjem mjestu među 37 zemalja tretirani ispitivanjem (CBiH, Izvještaj o finansijskoj stabilnosti 2014, str.36-37). Ekonomска situacija u BiH u toku poratnog razvoja nije impresivna i zbivanja u ekonomskoj sferi je u čvrstoj vezi sa poreskom evazijom. Prema World Bank (World Bank Business Doing Business Survey) za 2017. godinu, BiH je bila 81. od ukupno 190. ekonomija u svijetu. Rangiranje Doing Business agregira nekoliko različitih tipova pokazatelja, od kojih je jedan „Plaćanje poreza“. Rang BiH utemeljen na ovom pokazatelju je 131, treći najmanji od 25. zemalja navedenih u Evropi i Srednjoj Aziji (iznad samo Kirgistan i Uzbekistan).³ Država je još dominantna na tržištu u obliku javnih preduzeća i kompanija. Opšta nelikvidnost i dugovanje svih prema svima je poprimilo takve razmjere, prijeti da potpuno zaustavi registrovanu privrednu djelatnost, legalno poslovanje - ukupan broj blokiranih računa, u Registru transakcijskih računa Centralne banke Bosne i Hercegovine, na dan 21.07.2017. godine iznosi 73.836.4

4. POLITIČKO SOCIJALNI EFEKTI

Porezna evazija ima multiplikativno dejstvo, narušava ugled prije svega institucija, posebno porezne administracije, ugrožava porezni sistem i načela pravne države, deformiše tržište rada i ovakvi poremećaji dovode do nepovjerenja prije svega poreznih obveznika u sam porezni sistem. Slično kao i druge socijalno političke pojave, poreskoj evaziji pogoduju određeni faktori i porezna evazija kao i ostale nezakonitosti utiče na regresivnu distribuciju dohotka, (regresivni porez uzima veći dio dohotka siromašnjim porodicama nego bogatim

³www.doingbusiness.org/reports/reports/doing-business-2017, preuzeto, 22.06.2017.god.

⁴Centralna Banka BiH, Popisblokiranihračunapravnihllica, juli 2017.god.

porodicama, Samuelson, Nordhaus, 2009, str.329), čime se iskrivljuje struktura potrošnje, preobražava se socijalna struktura nastanjem društvenih grupa novih bogataša, koji utiču na porast potražnje za luksuznim proizvodima i drugih potrošnih dobara.

Izbjegavanje poreznih obaveza može da dobije i politički značaj ukoliko dovodi u pitanje funkcionisanje fiskalnog sistema i sprovođenje porezne politike (ako nastane veliki raskorak između planiranih ciljeva i stvarnih efekata oporezivanja prouzrokovati ovom pojavom). S aspekta pravičnosti postoji opasnost da evazija naruši ravnotežu fiskalnog sistema, dopuštajući nekim obveznicima da izbjegnu porezni teret dok ga drugi snose u cijelosti, što stvara fiskalnu nejednakost među poreznim obveznicima. U našem fiskalnom sistemu izbjegavanje poreznih obaveza javlja se kao jedan od faktora koji doprinose stvaranju neopravdanih socijalnih razloga (Raičević, 2005, str.10).

Porezna evazija doprinosi povećanju poreskog opterećenja za one koji plaćaju porez. Poreskom evazijom osim što se narušava slobodna tržišna ekonomija, narušava se demokratsko-politička struktura i stabilnost zemlje a u uslovima pravne nesigurnosti smanjuje se interes investitora za ulaganje. Regulisanjem visine porezne evazije trebalo bi se povećati povjerenje poreznih obveznika u institucije države.

Za Bosnu i Hercegovinu u sadašnjem trenutku, u vremenu ukupne društvene i ekonomske tranzicije sa izuzetno izraženom potrebom za konsolidacijom javnih finansija, uslijed teško će određivanja nastanka samog početka tranzicije i permanentne političke krize a i same ekonomske krize, može se reći da još u početnome periodu tranzicije. Nivo razvijenosti institucija nije na zavidnom nivou što se može vidjeti posebno u segmentu informacioni tehnologija gdje se proces elektronskog poslovanja odvija sporo u odnosu na zemlje EU, što najbolje oslikava izvještaj UN o razvijenosti e uprave, prema kome je BiH bila na zadnjem mjestu razvijenosti e-uprave od 43 evropske zemlje u 2016. godini.

Sasvim je izvjesno da tranziciono određenje Bosne i Hercegovine kroz komplikovani u velikoj mjeri ne funkcionalan politički sistem, uzkomplikovana institucionalna rješenja, uspostavljena su dva autonomna entiteta Republika Srpska (sa dva nivoa vlasti, republički i lokalni) i Federacije BiH, (sa tri nivoavlasti, entitetski, kantonalni i lokalni) i Brčko Distrikt BiH, ipak ima institucionalni okvir koji treba da odgovore na izazove po pitanju poreske evazije. Stari politički i privredni sistem je napušten, a novi veoma sporo zaživljava, očekivane promjene su također veoma spore i to sve traje već više godina. Razni socijalni akteri nastoje da se uspostavi i zadrži liberalna državna struktura kod izvršavanja i plaćanja poreske obaveze, a sa druge strane, željni su zadržati socijalnu državu kada se koriste državna sredstva za potrebe

ispunjena zdravstva i socijalne zaštite, školstva i dr. Revitalizacija samih privrednih i ekonomsko poslovnih tokova predstavljati će izuzetno težak zadatak i sasvim sigurno većeg i značajnijeg izazova u odnosu na druge tranzicijske zemlje.

5. ZAKLJUČAK

Prije svega važno je znati, živimo u svijetu i okruženju koje se stalno mijenja, uvijek se mora imati na umu latinska izreka „historia est magistra vitae“ i da se moraju pratiti dešavanja u okruženju, tražiti nova znanja i produktivno ih primjenjivati. Teško je pronaći efikasan mehanizam i instrumente sa polugom za suzbijanje poreske evazije, jer svaka mjera ima granice u njenoj primjeni, a često se zahtijeva brz i efikasan odgovor radi smanjenja poreske evazije u cilju povećanja prihoda u svrhu fiskalne konsolidacije.

Posljednjih nekoliko godina u našoj široj i stručnoj javnosti govori se o poreskoj evaziji sa nešto više interesa nego što je to bilo ranije a i naučna i stručna literatura potencira to pitanje kao bitan element poreskog sistema. Savremeni načini privređivanja koji karakterišu visoka tehnologija, inovativnost i dinamičnost, turbulentne promjene u ekonomiji i izrazito velika i zaoštrena konkurenca, veliki promet dobara i usluga, internacionalizacije poslovnih aktivnosti, utjecali su da se sama pojava poreske evazije mora posmatrati na način koji zahtijeva razumijevanje prirode te pojave, u smislu faktora koji utiču na nju i određuje je. Nemoguće je u potpunosti eliminisati pojavu porezne evazije, to je realnost, ali itekako se može ojačati borba protiv iste u smislu poboljšanja u segmentu smanjenja porezne evazije.

Ono što najviše karakteriše poreznu evaziju, posebno ekonomski kriminal, jeste da se rapidno mijenja, sposobna je da se prilagođava novim društveno-ekonomskim odnosima i poreskim zakonskim propisima, postaje sve više sofisticirana a posebno povećani procenat poreskih prevara uočen je sa razvojem informacioni tehnologija. Obim opasnosti od poreske evazije karakteriše određenost područja i širina djelovanja. Takve oblasti mogu biti bilo gdje, od oblasti unutar teritorije države, van države, granice sa susjednim državama, na nivou regije, pa i šire. Obim opasnosti treba razlikovati od činjeničnih okolnosti, iako na prvi pogled izgledaju isti. Obim opasnosti procjenjuje dodatu prostornu dimenziju koja se odnosi na širinu djelovanja problema. Dok se okolnosti bave isključivo mikro-lokacijom ili područjima koje pogoduju razvoju poreske evazije, za obim možemo reći da se fokusira na makro dimenziji.

pogođenu djelovanjem poreske evazije i (Brondolo, 2009, str.8) mjere treba da budu prilagođene riziku usklađenosti u svakoj zemlji.

Bosna i Hercegovina kao zemlja u tranziciji podložna je svim oblicima poreske evazije. Zbog tog razloga važno je razumjeti suštinu problema, osigurati integraciju postojećih poreskih kapaciteta, uskladiti zakonski okvir sa ciljem otklanjanja sistemskih barijera i kreirati jedinstven pristup koji će se uklopiti u ekonomski, politički i pravni sistem države. Nepostojanje odgovarajućeg pravnog okvira može imati niz štetnih posljedica i to prvenstveno kod poreskih obveznika i zbog toga je potrebna brza intervencija i multi-institucionalni pristup u rješavanju ovog problema. Obzirom da je BiH potencijalna članica ulaska u EU, ona svoje zakonske okvire po pitanju poreske evazije mora uskladiti sa regulativom EU. Iz tih razloga potrebno je jasno definisati nedostatke postojećih poreskih propisa, raditi na primjeni holističkog strateškog načina rješavanja problema, uskladiti postupanja sa EU praksom i predviđati mjeru za poboljšanje procedura.

S obzirom da je u Bosni i Hercegovini bilo vrlo malo istraživanja i naučnih radova koji se bave problemima poreske evazije, ovaj rad može dati značajan naučni doprinos u ovoj oblasti radi sistematizacije materije i stoga ovaj rad nastoji doprinijeti boljem razumijevanju u BIH što daje dodatnu vrijednost ovom radu.

LITERATURA

- [1.] Koval. L., (2014) Object and subject of evasion of taxes and other compulsory payments, SHS Web of Conferences, <http://dx.doi.org/10.1051/shsconf/20141000017>, preuzeto 26.12.2015. godine.
- [2.] Aaron, H., Slemrod, J., (2004) The Crisis in Tax Administrations, The Brookings Institution, Washington DC.
- [3.] Drašković, V., (2007) Kritika odnosa ekonomske politike i institunacionalizacije u Crnoj Gori, Ekonomija 15/1, Zagreb, 83-100.
- [4.] Raičević, B., (2002) Vidljivo i nevidljivo podmićivanje, Otvoreno o korupciji poreske službe, Beograd:Vuletić print.
- [5.] Pashev, K., (2006) Fighting VAT Fraud: The Bulgarian Experience, Center for the Study of Democracy.

- [6.] Tanzi, V., (1993) Tax evasion: causes, estimation methods, and penalties, of focus on Latin Americ, Washington DC International Monetary Fund.
- [7.] Slemrod, J., (2007) Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion, Journal of Economic Perspectives, Vol.21, No.1.
- [8.] Samuelson, A, P., Nordhaus, D.W., (20009) Ekonomija, 18. Izdanje, Mate, Beograd.
- [9.] Raičević, B., (2005) Javne finansije, Beograd: Čibura print.
- [10.] Brondolo, J., (2009) Collecting Taxes During and Economic Crisis: Challenges and Policy Options, International Monetary Fund Fiscal Affairs Department SPN/09/17.

Sveučilište/Univerzitet "VITEZ"
FAKULTET POSLOVNE EKONOMIJE
**TAKMIČENJE ZA UČENIKE ZAVRŠNIH
RAZREDA SREDNJIH ŠKOLA**

19. mart 2021.godine

EkonomijaDA

Oblasti:

1. Biznis ideja
2. Računovodstvo i finansije

Rok za prijavu: 01. mart 2021.

Prijave slati na:
ekonomijada@unvi.edu.ba
www.unvi.edu.ba

Nagrađujemo kreativnost i znanje!

Sveučilište/Univerzitet "VITEZ"

**POSLOVNE
EDUKACIJE**

Travnik, oktobar 2020.

RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA

Mr. Branka Vukoja¹
Antonio Vukoja dipl.oec²

PRIMJENA ALATA FORENZIKE NA SMANJENJE PREVARA U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA U BIH

APPLICATION OF FORENSIC FRAUD REDUCTION TOOLS AND BI FINANCIAL STATEMENTS

SAŽETAK

Brojne financijske prevare i skandali s kraja prošlog i početka ovog vijeka, kao i pojava globalne financijske, a potom ekonomске krize istakli su u prvi plan relevantnost i pouzdanost financijskih informacija. Lažiranje financijskih izvještaja ima povijesnu praksu, te istodobno podrazumijeva i prijevaru dok prijevara ne mora biti povezana samo sa lažiranjem financijskih izvještaja jer prijevare ne moraju biti nužno povezane sa računovodstvom.

U zemljama Ex Jugoslavije, a posebno Bosni i Hercegovini, poslijeratni period stvorio je pogodne uvjete za razvoj i rast sive ekonomije, u kojoj je dominantna pojava da, između ostalog, mnoga novoosnovana poduzeća i novopečeni biznismeni koriste različite metode kako bi prikrili svoje stvarno poslovanje, te na taj način izbjegli plaćanje zakonom propisanih poreznih i drugih obveza.

Danas su tužilaštva na svim nivoima zatrpana kaznenim prijavama iz oblasti privrednog kriminala, a često lažnog financijskog izvještavanja. Za rješavanje ovih slučajeva neophodno je angažiranje stručnjaka koji raspolažu znanjima iz različitih područja koja reguliraju te oblasti, te visoku razinu računovodstvenog i poslovno-ekonomskog znanja, a što su trenutno forenzički revizori.

¹ Revident d.o.o. Grude email: brankavukoja01@gmail.com
² Revident d.o.o. Grude

Osim prevara koje nastaju od strane vlasnika privrednih društava, prevaru mogu da se javljaju i od strane uposlenika kao i drugih sudionika poslovanja.

Kada će se prevare početijavljati, i u kom vremenskom intervalu će se one odvijati, to ovisi od prilika čiji su one rezultat. Sistem finansijskog izvještavanja i računovodstveno-revizorska profesija su često optuživani za nastanak prevara i gubljenje povjerenja u pouzdanost finansijskih informacija od strane brojnih korisnika i donosioca ekonomskih odluka. Cilj ovog rada jeste razumijevanje uloge koju forenzička revizija ima kao instrument otkrivanja kriminalnih radnji, a temeljem iskustava 100 najrelevantnijih medunarodnih i domaćih primjera.

Ključne riječi: forenzička revizija, forenzička revizija, manipulacija, finansijski izvještaji.

ABSTRACT

Numerous financial frauds and scandals since the end of the last and beginning of this century, as well as the emergence of the global financial and then economic crisis have highlighted the relevance and reliability of financial information. only related to falsifying financial statements because fraud is not necessarily related to accounting.

In the countries of Ex Yugoslavia, and especially in Bosnia and Herzegovina, the post-war period created favorable conditions for the development and growth of the gray economy, dominated by the fact that, among other things, many start-ups and start-ups are using different methods to conceal their actual business, and thus avoiding payment of statutory taxes and other obligations.

Today, prosecutions at all levels are flooded with criminal charges in the area of economic crime, and often false financial reporting. In order to resolve these cases, it is necessary to hire experts who have knowledge of the various fields that regulate these areas, as well as a high level of accounting and business-economic knowledge, which are currently forensic auditors.

In addition to frauds committed by business owners, frauds can also occur by employees as well as other business participants.

When the scams will start to occur, and in what time interval they will take place, depends on the opportunities that result from them. The financial reporting system and the accounting and auditing profession are often accused of fraud and loss of confidence in the reliability of financial information by numerous users and economic decision makers. The aim of this paper is to understand the role that forensic audit plays as an instrument of crime detection based on the experience of the 100 most relevant international and domestic examples.

Key words: forensic accounting, forensic audit, manipulation, financial reports, financial statements.

UVODNO RAZMATRANJE

Riječ forenzički potiče od latinskog pridjeva *forensis* - što znači forum ili onaj koji je na trgu. U starom Rimu forum ili trg predstavljao je mjesto obavljanja raznovrsnih trgovačkih i državnih poslova, pa i mjesto suđenja. Osoba koja bi bila optužena za neku kriminalnu radnju morala je da se pojavi pred grupom pojedinaca u forumu i da zajedno sa osobom koja je optužuje, odgovori na pitanja u svezi optužbe. Nakon iznošenja argumenata učesnika u sporu, strana koja bi imala bolje argumente i više govorničkog dara dobivala bi slučaj.

Vremenom su se sve više u svijetu, u sudskim postupcima, počela primjenjivati saznanja i iz drugih znanstvenih oblasti, tako da je danas forenzika postala interdisciplinarno područje korištenja različitih znanstvenih dostignuća i saznanja, s ciljem pomoći u donošenju objektivnih, argumentiranih i na činjenicama zasnovanih sudskih presuda.[1]

Razlozi za nužan razvoj forenzičnog računovodstva i revizije u BiH su brojni, a među njima posebno se ističe nedostatak specijalnih znanja i iskustava eksternih i internih revizora, poreznih revizora, inspektora i računovođa pri istragama kažnjivih i drugih nedozvoljenih djela, te davanju mišljenja vještaka u vezi sa pravnim, poslovnim i drugim potrebama. Forenzično računovodstvo je posebna grana računovodstva, koja se bavi isključivo ocjenama zakonitog i stručnog evidentiranja i izvještavanja.

Svrha ovog rada jeste ukazati na značaj razvoja forenzičnog računovodstva i forenzičke revizije u smislu sprečavanja malverzacija u okvirima poslovanja privrednih subjekata. Svako poduzeće mora imati odgovarajući sistem vođenja i upravljanja, koji sprečava i/ili otkriva nastajanje poduzetničkog kriminala.

Cilj rada je da se ukaže na značaj, koji forenzično računovodstvo ima u okvirima poslovanja suvremenih poslovnih sistema. Top menadžment preuzima glavnu odgovornost za istinito i fer financijsko prezentiranje, pri čemu mu od velike pomoći mogu biti računovođe - forenzičari.

1. TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKTI FORENZIČKOG ISTRAŽIVANJA

Istražno računovodstvo je često povezano sa istragama vezanim za određena kaznena pitanja.

Tipičan primjer računovodstvenih istraživačkih aktivnosti bio bi utvrđivanje krađe od strane uposlenika. Osim toga, računovodstvene istrage mogu se koristiti i u mnogim drugim segmentima, kao što su na primjer bankovne pronevjere, utaje poreza, pranje novca i sl.[2]

U svijetu su, radi naprijed navedenih razloga, sve više traženi tzv. „Forenzične računovođe“.

Kod nas ova profesija još uvijek ne postoji. Najsličniji oblik ove vrste posla u BiH, koja se može susresti u sudskoj praksi, jeste „financijsko vještačenje“ koje provode vještaci financijske struke imenovani od strane Ministarstva pravde F BiH.

1.1. Pojam forenzičkog računovodstva i revizije

Forenzička revizija je primjena istraživačkih i analitičkih vještina, čija je svrha otkrivanje i rješavanje različitih financijskih problema, primjenjujući tražene standarde i propise, vezano za oblast koju obrađuje.

Postavlja se pitanje kako razlikovati forenzičko od tradicionalnog računovodstva.

Računovodstvo može biti podijeljeno na nekoliko različitih područja, uključujući financijsko računovodstvo, menadžersko računovodstvo, informacijski sistem, porezi, konzalting, reviziju i forenzička revizija. Svako od ovih područja služi za različite namjene.

Tako na primjer, financijsko računovodstvo brine se za pružanje informacija eksternim korisnicima, kao što su investitori, banke, komitenti, vlada i sl.

S druge strane, menadžersko računovodstvo, pruža relevantne informacije za korisnike unutar kompanija, a koje će pomoći, npr. otkrivanju prilika za povećanje profitabilnosti društva.

Prevare se najčešće klasificiraju u tri skupine i to: korupcija, otuđivanje imovine i lažiranje financijskih izvještaja.

Sam način djelovanja forenzičara može se promatrati dvojako i to kao preventivno (ex ante) – koji podrazumijeva odvraćanja od prevare, odnosno, djelovanje nakon sumnje u mogućnost prevare koja još nije nastala, i naknadno (ex post) – nakon sumnje da je prevare nastala ili nakon otkrića same prevare. Inače, forenzičari mogu djelovati interno i eksterno, pri čemu je interno djelovanje uključuje istraživanje mogućih prevara od strane zaposlenika i menadžera, dok eksterno podrazumijeva istraživanje mogućih prevara od strane kupaca, dobavljača, banaka i ostalih partnera.

Forenzička revizija primjenjuje specijalne vještine računovodstva, revizije, kvantitativnih metoda, određenih pravnih područja, i istraživačke vještine za prikupljanje, analizu, procjenu i tumačenje rezultata utvrđenog.

Slika 1. Komparacija revizije i forenzike

Izvor: Vukova B. "Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BiH", Naučni časopis za Ekonomiju „Financing“, br.2.god.3.UDK.338.124.2:65-012.4,Banja Luka jul 2012 ,str38-

45

Dakle, postavlja se pitanje, koja je razlika između revizorskih izvještaja i izvještaja forenzičkih revizora?

Revizorski izvještaji su više orijentirani analizi određenih finansijskih pozicija, rezultata poslovanja i sl. Pretraživanje i analiza materijala imat će efekte na određene poslovne odluke, i taj izvještaj kao rezultat može imati otkrivenе određene greške u poslovanju.

Kada u jedinici računovodstvenog obuhvaćanja postoji dobro organiziran i uhodan interni nadzor, eksternom nadzoru će biti olakšano njegovo djelovanje, jer eksterni nadzor će doći do realnih zaključaka samo onda ako se iza knjigovodstvenih podataka ne skrivaju

nedostaci ili nepravilnosti, a koji su rezultat loše organiziranog ili loše djelujućeg internog nadzora.

Izvještaj forenzičkih računovođa, ima za cilj otkrivanje prevara, koje je mnogo složenije nego otkrivanje greški. Forenzička revizija, u otkrivanju prevara, često je fokusirano i ulaže velike napore na ispitivanje ne cijele populacije nego uzorka promatranog područja (npr. zaposlenih), te forenzička revizija upotrebljava neke istraživačke tehnike koje se razlikuju od tehnika koje se upotrebljavaju prilikom vršenja revizije.

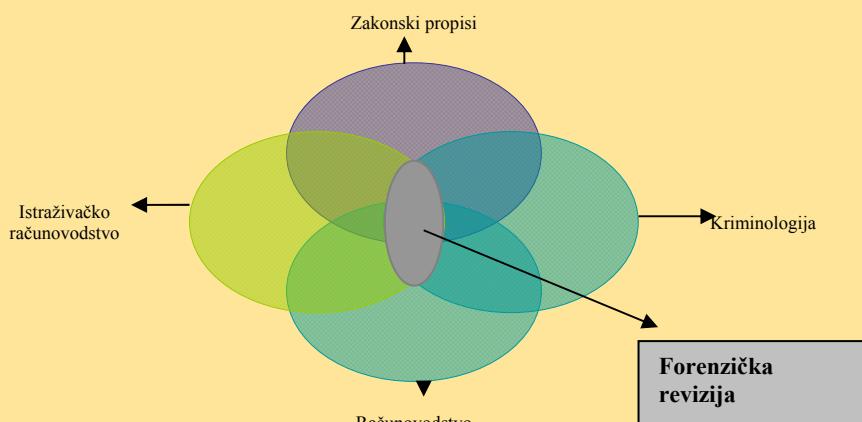
Znanja i vještine neophodne za provođenje forenzičke revizije su:

Forenzički revizori moraju posjedovati vještine iz različitih područja kao što su:

1. Revizorske vještine – one su najvažnije za forenzička revizija zato što prikupljanje i analiza informacija te dobiveni rezultati, vezano za slučaj na kom se radi, moraju biti održivi na sudu u sudskom postupku.
2. Istraživačke vještine - Da bi se istraživanje provelo učinkovito, neophodno je da istražitelj raspolaže sa znanjima iz područja kriminalistike, a osobito kriminalističke psihologije, koja pomaže u otkrivanju motiva počinjoca nedjela
3. Računovodstveno znanje – je znanje koje u forenzičkom računovodstvu pomaže pri analizi i tumačenju finansijskih informacija neophodnih za izgradnju slučaja, bilo da se radi o bankrotu, pranju novca ili pronevjeri.
3. Poznavanje pravne regulative - bitno je za svaki pojedinačni slučaj, kao i poznavanje toka sudskog procesa, te pripreme dokumentacije i dokaza koji su neophodni za donošenje presude na sudu
4. Informatička tehnologija je neizbjegjan alat u forenzičkim istragama, te je stoga neophodno posjedovati minimalna znanja iz toga područja, a koja se mogu osigurati obukom i stalnim kontaktima sa stručnjacima iz područja IT-a

5. Komunikacijske vještine su tražene u području forenzičkog računovodstva, kako bi se rezultati istraga i analiza mogli korektno i jasno prenijeti korisnicima tih izvještaja. Slika 2. prikazuje vještine i znanja koja posjeduje forenzičkih revizora

Slika 2. Temeljna znanja forenzičkog revizora

Izvor: Kolenda S. *Forenzička revizija u otkrivanju prevara i nepravilnosti u financijskim izvještajima, Magistarski rad*

U prošlosti, u SAD-u, forenzička revizija je uključivalo ispitivanje osumnjičenih osoba, za određene prevare. Danas, nedavni važni korporacijski skandali, uzrokovali su da se ta ispitivanja vlasnika i drugih osumnjičenih odvija mnogo brže, a u cilju sprečavanja daljnjih mogućih prevara. Informacije dobivene na ovaj način, pomoću forenzičkog računovodstva, većinom mogu biti put koji će te osobe, koje su izvršile prevaru, strpati iza rešetaka.

Prema tome, javne kompanije su vjerojatno uvidjele potrebu za forenzičkim računovodstvom kao dijelom jake interne kontrole, kako bi se zadovoljile potrebe države i tržišne potražnje za točnim izvještajima.

Prilikom izbora forenzičkog revizora, osnovni kriteriji o kojim se mora voditi računa jesu slijedeći:

- Stručnost
- Nezavisnost
- Posebna osobna svojstva

Stručnost forenzičara faktično je pitanje od slučaja do slučaja, a zavisno je od stručne spreme, dužine prakse i stupnja iskustva.

Nezavisnost se pojavljuje kao financijska i funkcionalna, a obuhvaća i objektivan odnos prema strankama. Kada se govori o financijskoj neovisnosti, misli se na slučaj kada je financijski forenzičar angažiran od strane suda ili tužilaštva, kada isključivo sud ili drugi državni organ odlučuje o nagrađivanju financijskog forenzičara.

Do povrede načela funkcionalne neovisnosti dolazi u slučaju tzv. Inkompatibiliteta funkcija. Na primjer, nije dopustivo da angažirani financijski forenzičar u ustanovi koja je predmet analize, bude revizor koji radi u toj ustanovi, poduzeću i sl.

Posebna osobna svojstva koja treba da posjeduje financijski forenzičar su: istinoljubivost, kritičnost (znači da se financijski forenzičar pri analizi određene situacije ili predmeta, kreće u granicama svog znanja i da bude sklon da odbije zahtjev za provođenje financijske forenzičke analize koja prelazi njegove stvarne stručne mogućnosti), upornost u pronalaženju istine, sklonost analitičkom radu i spremnost da stalno unapređuje svoje znanje. Uspješnom rezultatu financijsko forenzičke analize, doprinosi rukovođenje forenzičkom analizom i dobra suradnja forenzičara s onim subjektom u postupku primjene materijalnog prava čije pravovremeno učešće u forenzičkoj analizi može pomoći da se razjasne sporne činjenice i okolnosti slučaja.

Forenzičke računovođe mogu biti angažirane od strane osobe koje smatra da je oštećeno i kom je potrebna pomoć forenzičkog računovođe, kako bi utvrdio eventualno postojanje štete, počinioca iste, te prikupljanje dokaza i evidencija koje mogu poslužiti u slučaju spora, odnosno parničnog postupka po istom.[3]

Situacija kod nas je malo drugačija. Obzirom da u Bosni i Hercegovini ne postoji „Forenzički računovođa“, ove poslove obavljaju, kada se radi o sumnjama na financijske prevare, druga vrsta stručnjaka.

Ukoliko pravne osobe, poduzeća, sumnjaju da je nastala prevara u poduzeću, koju je učinio uposlenik ili menadžment, vlasnik, odnosno odgovornu osobu može koristiti internu reviziju, ukoliko raspolaže istom, ili angažirati neovisnog revizora ili revizorsku kuću koja će izvršiti reviziju poslovanja, te posebnim revizorskim metodama utvrditi moguću štetu, te pokušati locirati osobu koje je istu počinilo, kako bi se maglo sankcionirati, te utužiti kod nadležnog suda za naknadu nastale štete.

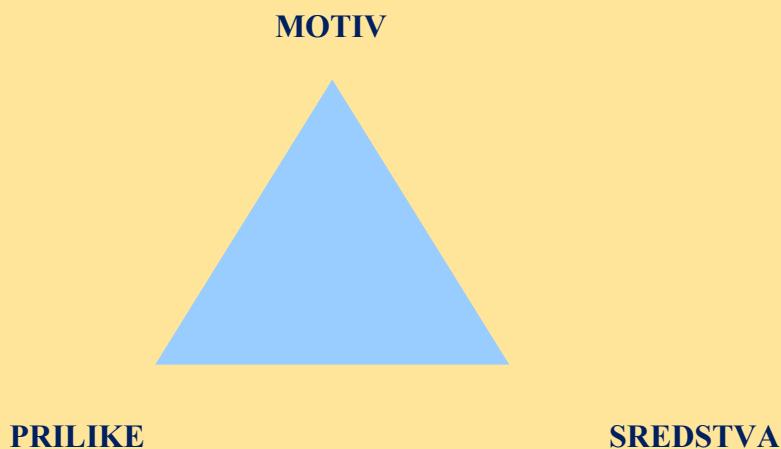
Kada se za utvrđenu prevaru podnese tužba za naknadu štete od strane osobe koje je istu počinilo, sud će u toku sudskega postupka, angažirani neovisnu stručnu osobu koja će izraditi nalaz i dati svoje mišljenje o spornom predmetu. Ta stručna osoba je sudska vještak financijske struke.

2. MOTIVI I MOTIVIRAJUĆI FAKTORI

Tri osnovna faktora u organizaciji koja upućuju da će se prevara vjerojatno desiti jesu:

- motivi
- prilike i
- sredstva

Slika 3. Piramida faktora prevare

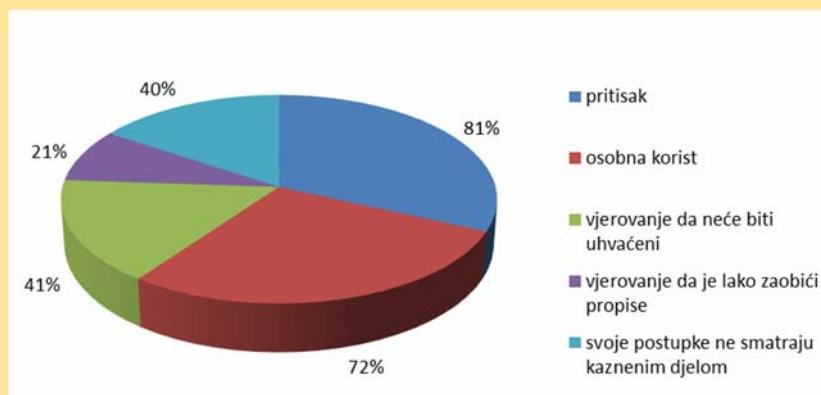
*Izvor: Crumbley D. Larry, Lester E. Heitger and G Stevenson Smith,
Forensic and Investigative Accounting, CCH a Wolters Kluwer business, Chicago, 2008, str.
3041*

Ovi faktori se navode kao glavni motivi za prevare:

- Prikrivanje aktive radi nezakonitog osobnog bogaćenja,
- Povećanje cijena dionica, radi povećanja dobiti osoba uključenih u trgovanje i primanje većih zarada izdavanjem novih vrijednosnih papira,
- Izbjegavanje gubitaka i namještanje drugih finansijskih rezultata
- Stjecanje državnih ili drugih dionica, prikrivanjem stvarnih finansijskih izvještaja ili zadržavanjem minimalnih promjena.

Ovdje se postavlja pitanje cijene počinjenja zločina ili prevare.

Karakteristično je da ljudi ne vide se kao kriminalca ili lošu osobu, pa zato racionaliziraju svoje postupke kako bi opravdali svoje ponašanje. (www.nysscpa.org)

Grafikon 1. Glavni razlozi za počinjenje prijevare

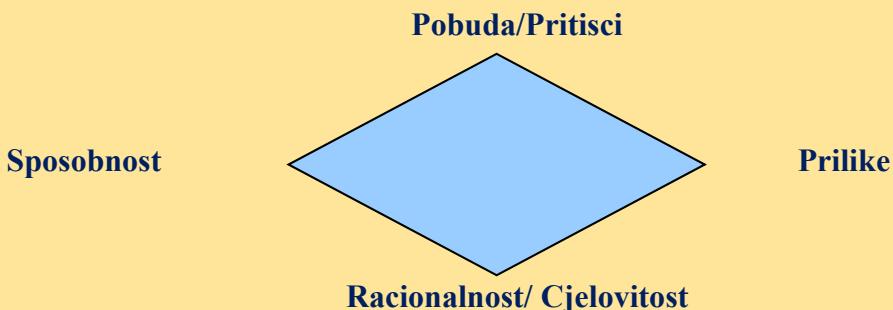
Izvor : izrada autora prema (www.ethicsworld.org)

Na prethodnom grafičkom prikazu vidi se udio glavnih razloga koji pojedincu navode na počinjenje prijevare. Najveći udio zauzima pritisak da za ostvarenjem svih ciljeva i stjecanje osobne koristi. Pored navedenih tu je vjerovanje pojedinca da neće biti uhvaćen na djelu i da je propise i zakone vrlo lako zaobići. Zanimljiv je podatak da čak 40% ispitanih svoje postupke ne smatraju kaznenim djelima.

Nažalost revizori ne poduzimaju uvijek prikladne korake kako bi spriječili prijevaru. U većini slučajeva, oni nisu sigurni koliko truda trebaju uložiti kako bi otkrili crvene zastavice koje upućuju na prijevaru.

Tako je poznat slučaj kada je predsjednik Abraham Lincoln, navodno, izbacio iz svog ureda, čovjeka koji mu je ponudio mito. Mito je uključivalo značajan iznos, i Lincoln je bio veoma ljut. Ljutio se na čovjeka koji je ponudio novac, ali i na samog sebe. On je navodno tada rekao: „Svaki čovjek ima svoju cijenu, a on se previše približio mojoj.“[4]

Dakle osim faktora navedenih u piramidi, tako su bitne slijedeće varijable a to su:
Osobine, sposobnost, moć da se počini zločin.

Slika 4. Dijamant faktora prevare

*Izvor: Crumbley D. Larry, Lester E. Heitger and G Stevenson Smith,
Forensic and Investigative Accounting, CCH a Wolters Kluwer business, Chicago, 2008,
str. 3041*

Na Australskom institutu za kriminologiju tvrde da prevare mogu biti objašnjene sa tri faktora:

- Motivacija prestupnika,
- Raspolaganje sa adekvatnim ciljevima počinjenja prevare,
- Pomanjkanje sposobnosti čuvara, odnosno nesposobnost interne kontrole.

Oni objašnjavaju da neki prevaranti žele napraviti budalama žrtve prevare, te da oni osjećaju ushićenje izvršenim činom. Također, rizik za nastanak prevare jeste osobnost počinitelja kao i okruženje, odnosno okolina.

Također se smatra da je pohlepa sastavni dio čovjeka, te da bi mјere koje su usmjerene na sprečavanje prevara, trebale biti usmjerene na edukaciju kao i tipove tehničke kontrole koje moraju biti implementirane.

2.1. Metode forenzičke revizije

Kada je povodom finansijske forenzičke analize indicirano postojanje lažne bilance, inventure ili druge isprave neistinitog sadržaja s ciljem da se finansijski rezultat rada i poslovanja prikaže drugačijim od stvarnog, odnosno da se s istim ciljem iskaže stanje sredstava i izvora sredstava u bilancama, knjigama ili drugim obračunima, izvještajima i odlukama, potrebno je brižljivo provjeriti sadržaj isprava, knjiga i bilanca u pogledu njihov

vjerodostojnosti. To podrazumijeva, ako nije posebno indicirana određena lažna inventura ili isprava, usklađivanje knjižnog i stvarnog stanja cjelokupne imovine koja je obuhvaćena jednom bilancom.

Usklađivanje ove vrste moguće je pravilno izvesti ponovnom inventurom sredstava i izvora sredstava, tako da se ona izvrši u vrijeme forenzičke analize na određeni termin i to:

- Svih ili indiciranih materijalnih vrijednosti ponovnim naturalnim popisom i procjenom vrijednosti, tako da se stvarno stanje svede na dan bilanciranja pomoću vjerodostojnih isprava;
- Potraživanja i obveze za koje ne postoje vjerodostojna usklađenja potrebno je ponovno uskladiti po mogućnosti zapisnikom, odnosno na drugi pogodan način sa stanjem na dan bilanciranja;
- Sredstva u obračunu, kao na primjer vremenska razgraničenja, potrebno je provjeriti u odnosu prema postojećim ispravama, a novčana sredstva i vrijednosne papire u odnosu prema izvršenom ili ponovnom popisu tako da se stvarna stanja pomoću isprava svedu na dan bilanciranja, ako se indicira da bi i što se tiče pojedinih novčanih sredstava i vrijednosnih papira mogla postojati lažna inventura u vrijeme bilanciranja koje je podvrgnuto forenzičkoj analizi.[5]

U narednoj tabeli se mogu vidjeti razlike između nezavisne i forenzičke revizije.

Tabela 1. - Razlike između nezavisne revizije i forenzičke revizije

KARAKTERISTIKE	NEZAVISNA REVIZIJA	FORENZIČKA REVIZIJA
CILJ	Izražavanje mišljenja o istinitoj i fer prezentaciji finansijskih izvještaja	Utvrđivanje i otkrivanje kriminalnih radnji u finansijskim izvještajima
TEHNIKE	Metode uzrokovanja i izvođenja kontrolnih i suštinskih testova	Suštinsko, detaljno i dubinsko provjeravanje svih, ili tačno odabranih transakcija u sumnjivim područjima poslovanja
PERIOD	Ispitivanje finansijskih izvještaja, transakcija i	Nema takvih ograničenja. Izvještaji, transakcije i računi

	računa za određeni vremenski period	mogu po potrebi biti ispitani od početka, „od korijena“ bez obzira na datum događaja
IZVJEŠTAJI MIŠLJENJE	Izražavanje mišljenja sa ili bez rezerve, suzdržavajućeg mišljenja ili negativnog mišljenja	Izražavanje mišljenja u pogledu mjesta, vremena i načina izvršenja kriminalne radnje, obračunavanje štete i imenovanje počinjoca

Izvor: A.Petković, 2010.

Vodeća organizacija za CPA - Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (AICPA) – dijeli forenzička revizija na dvije kategorije [Hoopwood, Leiner & Young 2014]:

- Istražne radnje koje mogu, ali ne moraju dovesti do svjedočenja u sudnici. To su aktivnosti pomoću kojih stručnjaci iz oblasti računovodstva pronalaze, sprečavaju ili kontrolišu prevare, pronevjere i lažno prikazivanje podataka,
- Parničarske usluge u kojima se prepoznaje uloga računovođe kao stručnjaka, konsultanta, itd. Te usluge su usluge svjedočenja istraživača prevara, kao i usluge forenzičkog računovodstva vezano za rješavanje problema procjene vrijednosti imovine do kojeg dolazi, na primjer, prilikom razvoda.

Nakon usklajivanja izvedenih stanja sa stanjima iskazanim u bilanci ili drugim finansijskim izveštima, utvrđuje se eventualno odstupanje koje se unosi u forenzički nalaz s potrebnim iscrpnim obrazloženjem.

Pri kontroli računovodstvenih izvještaja neophodno je prvenstveno posvetiti pozornost na:

a. Fiktivni ili precijenjeni prihodi i aktiva

Naime, česte vrste prevara su one koje se vrše tzv. metodom „bill-and-hold transaction“. To je slučaj kada se proizvod ili roba proda kupcu, ali sa određenim rokom isporuke u nekom budućem vremenu. Prevara se može desiti na taj način, što prodavac neće prikazati prihod od ostvarene prodaje, sve dok roba ne bude fizički isporučena kupcu. To se desilo i u dobro poznatom slučaju „Enron“, gdje je Jeff Skilling izvršio povlačenje budućih prihoda u tekuće razdoblje, kako bi poboljšao prihod u izvještajima o prihodu.

b. Troškove/ fiktivno smanjenje troškova. Poduzeća, da bi prikrila stvarna dugovanja i stvarno stanje pasive, pri kreiranju finansijskih izvještaja pristupaju fiktivnom smanjenju

troškova i dugovanja. Takav slučaj bio je sa WorldCom, koji je troškove umanjio za oko \$ 11 biliona, te za taj iznos uvećao prihode.

c. Prerano priznavanje prihoda - Pravilo je da se prihodi u finansijskim izvještajima ne prikazuju, dok se stvarno i ne dese. Samo zaključivanje ugovora među strankama o kupoprodaji nije dovoljno za prikazivanje poslovnog događaja, dok se on stvarno i ne desi.

d. Precijenjena aktiva ili podcijenjeni troškovi

Precijenjena aktiva sadrži imovinu za koju prevaranti određuju cijenu koja je neodrživa, koristeći standardni pristup ocjenjivanju djelatnosti. Ovakva aktiva može biti kupljena i plaćena od strane prevaranata, te prodana po većim cijenama, na način umjetnog uvećanja prihoda, ili jednostavno, uvećanjem njene vrijednosti u bilanci iznad stvarne, aktualne cijene.

e. Izostavljena pasiva

Izostavljene pasive su odraz u ogledalu fiktivnih prihoda i aktiva: prevaranti sakrivaju dugove kao bi poduzeće prikazali u što boljem svjetlu.

Energetska kompanija iz Houstona prije svog debakla bila je sedma najveća kompanija u SAD-u. Uz pomoć računovodstvenih prijevara Enron u svojim izvješćima nije navodio dug vrijedan više stotina milijuna dolara.

Kada se prijevara razotkrila vrijednost dionica Enrona potonula je od 90 dolara na manje od 0,70 dolara po dionici. [6]

Također, Enron zaključuje buduće ugovore sa finansijskim organizacijama kao što je J.P.Morgan, gdje su imali nedovoljno pokrivene kredite koji nisu bili temeljeni na dostavi energetskih proizvoda.

3. METODE OTKRIVANJE PRIJEVARA KOJE SE KORISTE U FORENZIČKOJ REVIZIJI

Kao i svaka druga znanstvena disciplina a i praktična primjena koristi se raznim metodama i modelima. Metode otkrivanje prijevara koje se koriste u forenzičkoj reviziji mogu se svrstati u dvije kategorije:

3.1. Direktna metoda

Direktna metoda je poznata još kao „transakcijska metoda“ i jako je slična klasičnim revizijskim postupcima. U ovoj metodi finansijski forenzičar obično procjenjuje:

- Poništene fakture i ostala fin.dokumenta kao što su npr. čekovi,
- Ugovore i sporazume,
- Javne evidencije i obavijesti,
- Intervjui sa menadžerima i ostalim uposlenicima (viša razina).

Ovo je najjednostavnija metoda, budući da uključuje analizu određene stavke ili transakcije. To je direktni oblik dokazivanja kojeg stranke u postupku dokazivanja preferiraju iz razloga što je dokaze izvedene ovom metodom teško osporiti.

U direktnim metodama, ponovno su u uporabi konvencionalne revizorske tehnike, kao što su analiza kupaca, zaključeni ugovori o stvarnim transakcijama dobara, javni izvještaji i druge evidencije na kojim se nalaze neprikazani prihodi.

Direktna metoda se provodi u dva pravca i to:

- Analiza troškova – Ova analiza je fokusirana na pregled plaćanja, koja mogu biti presuda na otkrivanje vršitelja prevare. Na primjer, ukoliko je uposlenik određenog poduzeća, imao mogućnost da popuni nalog za plaćanje u svoju ili tuđu korist, i odnese ga na realizaciju u banku, financijski forenzičar pregledom tih naloga i poređenjem istih sa evidencijama u banci, može utvrditi i locirati osobu odgovornu za tu prevaru,
- Analiza prihoda – Ova analiza fokusirana je na očekivani priljev gotovine, koji također može biti presudan za otkrivanje počinitelja prevare.

3.2. Indirektna metoda

Druga grupa metoda koja se koristi u forenzičkom računovodstvu su indirektne metode, koje, za razliku od direktnih metoda, nisu fokusirane na određenu transakciju, nego one počinju sa analizom općeg stanja, odnosno svih transakcija.

Ove metode mogu biti korištene za pokazivanje kako porezni obveznik ostvaruje veće prihode nego što to njegovi financijski izvještaji pokazuju. Primjenom ovih metoda, moraju se koristiti različite evidencije, kako bi se mogao utvrditi dug, koji je nastao prikazivanjem manjih prihoda i ne plaćanjem poreznih obveza na tu razliku.

Prema tome, budući da direktne metode daju podatke o konkretnoj transakciji, indirektne metode promatraju opće transakcije, odnosno sintetiku, koja ne daje manje detalja o specifičnostima bilo kakvih utvrđenih prihoda koji nisu prikazani na financijskim izvještajima.

Primjenom indirektnih metoda u financijskoj forenzici, polazi se od jednostavnih principa:

Za utvrđivanje ne prikazanih prihoda, promatraju se:

- sva gotovina i troškovi aktive,
- osobni izdaci (izdaci koji se odnose na troškove života – životni stil i sl.),
- plaćanje dugova i sl.

Istraživači, finansijski forenzičari ili revizori, primjenom ovih metoda, bave se istraživanjem životnog stila poreskog obveznika ili uposlenika koji može upućivati na eventualno skrivene ili neprikazane prihode.

Očiti nagovještaj prevara i skrivanje prihoda jesu:

- Posjedovanje skupih kuća ili stanova,
- Skupa vozila ili jahte,
- Egzotični odmori,
- Privatne škole za djecu, školovanje u inozemstvu i sl.

Ako netko troši više no što zarađuje, onda to treba biti očit znak za postojanje mogućnosti da se desila neka prevara.

Ukoliko finansijski forenzičari sumnjaju u postojanje prevare ili prikrivanje prihoda, tada oblik određene finansijske revizije može biti adekvatan za provođenje istražnih aktivnosti za analizu životnog stila mogućim kršiteljima odnosno prevarantima.

Indirektne metode mogu biti korištene kada:

- Porezni obveznici nemaju i ne vode adekvatne poslovne knjige i ne rade finansijske izvještaje za nadležne organe,
- Poslovne knjige jasno ne odražavaju oporezive prihode,
- Ako postoji razuman razlog da je porezni obveznik prikrio oporezivi prihod,
- Ako procentualno prikazani bruto prihod ne odgovara ukupnom poslovanju,
- Ako troškovi poreznog obveznika prelaze iznos prikazanih prihoda.

Upotrebom indirektnih metoda, forenzičke računovođe mogu razdvojiti prihode koji se ostvare od zarade, od prihoda koji su stečeni poreznim utajama.

Na samom startu u bilo kojoj indirektnoj metodi, potrebno je razviti finansijski profil poreznog obveznika, praveći osvrt na četiri komponente koje čine taj profil, a to su:

- Aktiva,
- Pasiva,
- Zarada,
- Izdaci.

Izvori upotrijebljeni za razvoj ove finansijske slike poreznog obveznika uključuju poreznog obveznika (intervju sa istim), izvore javnog informiranja, poslovne suradnike (uključujući zaposlene), i sačuvanu arhivu u finansijskim institucijama.

Cilj indirektnih metoda nije samo identificirati transakcije koje otkrivaju utaje poreza ili drugi oblik finansijske prevare, nego se one koriste i u drugim specifičnim predmetima.

Upotreba direktnih metoda nije uvijek moguća, posebno kada plaćanje gotovinom nije uknjiženo u finansijskim knjigama. U tim slučajevima upotrebljavaju se indirektne metode.

Za otkrivanje ove vrste prijevara koriste se indirektne metode.

Četiri glavne indirektne metode forenzičkog računovodstva i revizije su:

- Metoda neto vrijednosti (Net Worth Analysis),
- Metoda izdataka (Expenditures Method),
- Metoda analize bankovnih depozita (Bank Deposit Method) i
- Cash T metoda.

Analiza neto vrijednosti (Net Worth Analysis) je metoda koja se bavi kompariranjem vrijednosti imovine na početku, na sredini i na kraju godine. Promjene vrijednosti imovine, mogu biti uzrokovane različitim statkama (kao što su npr. osobni troškovi života), a koje se koriste kao odbitna stavka za obračun poreza na kraju godine.

Ti korigirani oporezivi prihodi se usporede sa oporezivim prihodima prikazanim od strane poreznog obveznika radi povrata poreza. Svaka razlika se može smatrati izostavljenim, ne prikazanim prihodom na izvještajima prezentiranim poreznoj upravi.

Početna stavka u analizi neto vrijednosti je ranije spomenuti finansijski profil.

Finansijski profil je sačinjen za prethodnu godinu za koju je porezni obveznik osumnjičen da nije prikazao ostvarene prihode. Ta godina se naziva „bazna“ godina i krucijalna je za djelovanje u ovoj analizi.

Ukoliko finansijski profil nije korektno određen, kredibilitet ove analize može biti upitan.

Najčešći slučaj, pri suočavanju poreznog obveznika sa rezultatima finansijskog profila, jeste pojava neprikazanih prihoda na izvještajima dostavljenim poreznim upravama, a koje je porezni obveznik ostvarivao putem poslovanja za gotovinu i sa gotovinom.

Ove zalihe gotovine koje se utvrde postupkom analize neto vrijednosti, mogu biti neoborivi dokaz na sudu, ukoliko porezni obveznik u toku ispitivanja ne bude u mogućnosti dostaviti finansijsku dokumentaciju za ove „ne pokrivene prihode“.

Posebnu pozornost treba obratiti na velike uplate na računima banaka, koje obično dolaze na kraju godine, i koje nisu uključene u finansijske izvještaje poduzeća. Tada je potrebno odrediti vrijeme u kom su ti iznosi uključeni ili isključeni iz obračuna dobiti.

Dosljedna obrada sličnih transakcija je iznimno važna radi očuvanja kredibiliteta.

Mogu se također, analizirati i vrijednosti troškova i sl.

ZAKLJUČAK

Radi otkrivanja i suzbijanja kriminalnih radnji u poduzeću, potrebno je profesionalno upravljanje organizacijskim dijelovima kao i cjelinom, te formiranje internog nadzora, ili interne kontrole, kao i edukacija uposlenika vezano za opasnosti od gospodarskog kriminala, poštujući visoke razine profesionalnog morala. Usljed brojnih nedostataka interne i eksterne kontrole stvorila se potreba za kontrolom koja je specijalizirana za gospodarski kriminal, poznata pod pojmom forenzička revizija. Forenzička revizija predstavlja segment koji pomaže u otkrivanju i suzbijanju gospodarskog kriminala. Forenzička revizija je doživjela rast u posljednje vrijeme, prvenstveno s rastom ekonomске krize.

Predmet poslovanja forenzičke revizije razlikuje se od slučaja do slučaja. Kao na primjer predmet forenzičke revizije mogu biti razne prevare kao finansijske, sa kojima se forenzička revizija susreće mogu biti prevare poslovnih partnera. Prevare se mogu javiti i od strane uposlenika kao i drugih sudionika poslovanja, za koji problem je forenzička revizija zadužena.

Forenzička revizija se susreće i sa nevjerodstojnim finansijskim izvještajima ili izvješće koje se svjesno prikazuje pogrešnim rezultatom je manipulativno računovodstvo, koje je sačinjeno od strane „stručne“ osobe koja je sposobna da raznim računovodstvenim vještinama i znanjem izmijeni stvarno računovodstveno izvješće. Zapravo da iskrivi ili preinaci računovodstveni događaj, te na taj način prikrije stvarne procese ili stanja, kao i sami poslovni rezultat što rezultira neplaćanjem obaveza prema državi. A prevare u računovodstvu se mogu realizirati iskrivljavanje stvarnog poslovnog događaja. Prevare se mogu javiti i od strane uposlenika kao i drugih sudionika poslovanja. Forenzička revizija susreće se slučajevima u kojima se iskrivljava poslovni događaj primjerice, na namjernu iskrivljenu i neispravnu klasifikaciju samog događaja što vodi knjiženju istog na netočne računovodstvene pozicije, ili slučajevima u kojima se zloupорabi zakonski propisi, što predstavlja traženje stranputica kojim se žele iskriviti i lažno predstaviti vrijednosti imovine, obveza ili prihoda i rashoda. Često se susreće forenzička revizija krivotvorenjem podataka i knjigovodstvenih isprava, radi porezne

utaje i pranja novca, gdje se stvaraju fiktivni dokumenti, kojim se želi izbjegći plaćanje poreza i doprinosa propisanih zakonom. Područje rada forenzičke revizije obuhvaća širok aspekt, a forenzički revizor mora raspolagati neophodnim stručnim znanjima iz različitih oblasti znatno doprinijeti sprečavanju nastanka poslovnih prevara unutar poduzeća koje se manifestiraju u pronevjeri sredstava ili lažnim financijskim izvješćima, koje se mogu dokazati neovisnim forenzičkim izvješćima koje sačinjavaju računovodstveni forenzičari.

Procjenjuje se da će sljedećih godina, u razvijenim tržišnim gospodarstvima, forenzička revizija biti jedan od 20 najtraženijih zanimanja. Iz ovog se može zaključiti da postoji potreba za forenzičkim revizorima, kao stručnjacima u suzbijanju gospodarskog kriminala. Danas su tužilaštva zatrpana kaznenim prijavama iz oblasti gospodarskog kriminala. Za rješavanje ovih slučajeva neophodno je angažiranje stručnjaka koji raspolažu znanjima iz različitih područja koja reguliraju te oblasti, te visoku razinu računovodstvenog i ekonomskog znanja.

U oblasti forenzičke revizije postoje mnogobrojni primjeri i oni se od slučaja do slučaja razlikuju.

U konačnici, zemlji poput Bosni i Hercegovini je potrebna dobro strukturirana oblast poput forenzičkog računovodstva i revizije koja će se boriti protiv gospodarskog kriminala, te zemlji omogućiti dugoročan i stabilan rast i razvoj.

Bosna i Hercegovina je zemlja koja je u razvoju, te kao zemlja koja bilježi poslijeratni period i u kojoj je izražen gospodarski kriminal. Forenzička revizija laganim i sigurnim korakom pronalazi svoje mjesto u suzbijanju i sprječavanju ovog kriminala. Zbog navedenog potrebno je formiranje forenzičke struke unutar Bosne i Hercegovine, koja će pomoći u dugoročnom i stabilnom rastu i razvoju, a to treba postići kroz izmjene Zakonske regulative u kojoj ova važna struka treba imati ključnu ulogu u detekciji prevara i kreativnog računovodstva i lažnog financijskog izvještavanja.

LITERATURA

- [1]Belak V., Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo – borba protiv prijevara, Belak Excellens d.o.o., Zagreb, 2011.
- [2,3]Kolenda S.Forenzička revizija u otkrivanju prijevara i nepravilnosti u financijskim izvještajima ,Magistarski rad

[4] Dio govora Lynn Turner, bivši šef računovodstva U.S. Securitiesand Exchange Commissions, dan na 39. godišnjici CorporateCounsel Institute, Northwestern University SchoolofLaw, October 12, 2000.

[5] Kolenda S.Forenzička revizija u otkrivanju prijevara i nepravilnosti u financijskim izvještajima, Magistarski rad

[6] <http://www.investopedia.com/articles/00/100900.asp>

Doc. dr. sc. Indira Čehić¹

ULOGA I ZNAČAJ REVIZIJSKIH ODBORA I REVIZORA U KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU NA TRANSPARENTNOST IZVJEŠTAVANJA

ROLE AND IMPORTANCE OF AUDIT BOARDS AND AUDITORS IN CORPORATE MANAGEMENT ON TRANSPARENCY OF REPORTING

Sažetak

Revizija kao profesija u stvarnosti podjednako pripada i ekonomistima, i pravnicima, i menadžerima, i političkim strukturam, i naučnicima, a posebno javnosti jer time dokazuje smisao svoga postojanja i opravdanje ugleda pojedinaca u revizijskoj profesiji i struke općenito, te opstojnost istinosti kao mit dobrog korporativnog upravljanja. Interakcija između transparentnosti i pozitivne poslovne prakse, te kvalitetnog korporativnog upravljanja i revizije u funkciji smanjenja koruptivnih aktivnosti može doprinijeti smanjenju negativnog trenda korporativnog poslovanja i nadograditi postojeće stanje kroz reformski dizajn. Svrha rada je u skladu efektima transparentnosti rada revizijskih odbora i revizora ukazati na neophodnost razvijanja nove paradigme revizijskih pravaca. Također, na naučno zasnovanim osnovama istražiti s praktičnih aspekata primjene revizijskih odbora i revizora u djelovanju na transparentnost izvještavanja u korporativnom upravljanju. Cilj rada je istraživanje i pronalaženje odgovora na postavljene istraživačke hipoteze čiji će rezultati biti zasnovani na naučnim osnovama. Postavljene hipoteze su usmjerena na ispitivanje utjecaja revizorskih odbora i revizora na transparentnost izvještavanja, te ispitivanje značaja revizijskih odbora kao mehanizma očuvanja povjerenja ulagatelja. Predmet istraživanja su revizijski odbori i revizori koji djeluju u korporativnom poslovanju. Pregled rezultata empirijskih istraživanja do kojih se došlo primjenom znanstvenih metoda prezentiraju se u poglavlju Efekti revizijskih odbora i revizora u korporativnom upravljanju na transparentnost izvještavanja. Prijedlog

¹ ovlašteni interni revizor, stalni sudski vještak e-mail: indira_75@hotmail.com, cehich.indira@gmail.com tel.: 061-231-057

mjera za poboljšanje postojeće situacije su prezentirani u poglavlju Perspektiva i preporuke. Na kraju rada u zaklučku će se prezentirati rezultati provedenih istraživanja kao odgovor na postavljene hipoteze radi usmjeravanja otklanjanja postojećih nepravilnosti koje su uočene u istraživačkom dijelu rada.

Ključne riječi: revizija, korporativno upravljanje, transparentnost poslovanja

Summary

Audit as a profession in reality belongs equally to economists, lawyers, managers, political structures and scientists, and especially to the public, as it proves the meaning of its existence and justifies the reputation of individuals in the audit profession and the profession in general, and the perpetuity of truth as a myth of good corporate governance. The interaction between transparency and positive business practices, and good corporate governance and auditing in the function of reducing corrupt activities can contribute to reducing the negative trend of corporate business and upgrade the current situation through reform design. The purpose of the work is in line with the transparency effects of audit committees and auditors to indicate the need to develop new ones. paradigms of audit directions. Also, to explore on a scientific basis the practical aspects of applying audit committees and auditors to work on transparency of corporate governance reporting. The aim of this paper is to research and find answers to the set research hypotheses, the results of which will be based on scientific basis. The hypotheses raised are aimed at examining the impact of audit committees and auditors on reporting transparency and examining the importance of audit committees as a mechanism for maintaining investor confidence. The subject of the study is the audit committees and auditors operating in the corporate business. An overview of the results of the empirical research produced by applying scientific methods is presented in the chapter Effects of Audit Boards and Auditors in Corporate Governance on Reporting Transparency. Proposed measures to improve the current situation are presented in the Perspectives and Recommendations section. At the end of the paper, the results of the conducted research will be presented in conclusion, in response to the hypotheses put forward, in order to direct the elimination of existing irregularities observed in the research part of the paper.

Keywords: audit, corporate governance, business transparency

1. UVOD

Revizija kao profesija u stvarnosti podjednako pripada i ekonomistima, i pravnicima, i menadžerima, i političkim strukturama, i naučnicima, a posebno javnosti jer time dokazuje smisao svoga postojanja i opravdanje ugleda pojedinaca u revizijskoj profesiji i struke općenito, te opstojnost istinosti kao mit dobrog korporativnog upravljanja. Interakcija između transparentnosti i pozitivne poslovne prakse, te kvalitetnog korporativnog upravljanja i revizije u funkciji smanjenja koruptivnih aktivnosti može doprinijeti smanjenju negativnog trenda korporativnog poslovanja i nadograditi postojeće stanje kroz reformski dizajn. Utjecaj poslovne etike na transparentnost poslovanja kao i faktora koji utječu na oblikovanje politika rada revizorskih odbora i revizora ujedno i nadzora nad sistemom internih kontrola treba da bude usmjeren na transparentnost korporativnog poslovanja i spriječavanje koruptivnih aktivnosti i prevara. Nedosljedna primjena propisa u izvještavanje revizorskih odbora i revizora može da oteža dostupnost praovoremenih i kvalitetnih informacija čime se ugrožava transparentnost poslovanja i sudjelovanja u prikrivanju informacija.

Cilj rada je istraživanje i pronalaženje odgovora na postavljene istraživačke hipoteze čiji će rezultati biti zasnovani na naučnim osnovama. Postavljene hipoteze su usmjerena na ispitivanje utjecaja revizorskih odbora i revizora na transparentnost izvještavanja te ispitivanje značaja revizijskih odbora kao mehanizma očuvanja povjerenja ulagatelja. Cilj istraživanja je također i ispitati validnost primjene transparentnosti kao i antikoruptivnih aktivnosti u izražavanje mišljenja revizora u svojim izvještajima kroz primjenu revizorskih procesa s fokusom utvrđivanja nepravilnosti i prepostavke. Svrha istraživanja je ukazati na adekvatnost primjene izvještavanja revizorskih odbora i revizora u poboljšanja dosadašnjeg stanja kao ultimativnog, efikasnog, efektivnog i pouzdanog načina za izvođenje zaključaka uspješnosti poslovanja. Svrha rada je u skladu efektima transparentnosti rada revizijskih odbora i revizora ukazati na neophodnost razvijanja nove paradigmе revizijskih pravaca. Također, na naučno zasnovanim osnovama istražiti s praktičnih aspekata primjene revizijskih odbora i revizora u djelovanju na transparentnost izvještavanja u korporativnom upravljanju. Cilj rada je istraživanje i pronalaženje odgovora na postavljene istraživačke hipoteze čiji će rezultati biti zasnovani na naučnim osnovama. Postavljene hipoteze su usmjerena na ispitivanje utjecaja revizorskih odbora na transparentnost izvještavanja te ispitivanje značaja revizijskih odbora kao mehanizma očuvanja povjerenja ulagatelja. Predmet istraživanja su revizijski odbori i revizori koji djeluju u korporativnom poslovanju. Također u svrhu istraživanja se ubraja i podizanje svijesti o značaju transparentnosti primjeni kao osnovnog antikoruptivnog alata i alata u

sprečavanju prevara. Povezivajući svrhu i cilj rada istraživanja formulisao se i okvir za postavljanje radne hipoteze:

H- Na naučno zasnovanim osnovama ispitati efekte efikasnosti revizijskih odbora i revizora u filozofiji korporativnog upravljanja na transparentnost izvještavanja revizijskih odbora i revizora u Bosni i Hercegovini

a potom i pomoćne hipoteze:

PH0- Istražiti utjecaj revizorskih odbora i revizora na transparentnost izvještavanja institucija u kojima djeluju

PH1- Istražiti značaj revizijskih odbora i revizora kao mehanizma očuvanja povjerenja ulagatelja.

2. SISTEM UPRAVLJANJA KVALITETOM RADA REVIZIJSKIH ODBORA I REVIZORA

Sistem upravljanja kvalitetom rada revizijskih odbora i revizora treba da obezbijedi da članovi revizijskih odbora i revizori dosljedno primjenjuju i posluju u skladu sa međunarodnim standardima, nacionalnim zakonima i podzakonskim aktima, pozitivnom poslovnom praksom uzimajući u obzir dosadašnji rast nacionalnih ekonomija i razvijenih ekonomija s ciljem pružanja razumne sigurnosti u informacije koje se prezentiraju u dokumentima članova revizijskih odbora i revizora. Koncept upravljanja kvalitetom rada revizijskih odbora i revizora treba da predstavljaju osnovni zadatak najznačajnijih institucija i najvišeg rukovodstva unutar društvene zajednice.

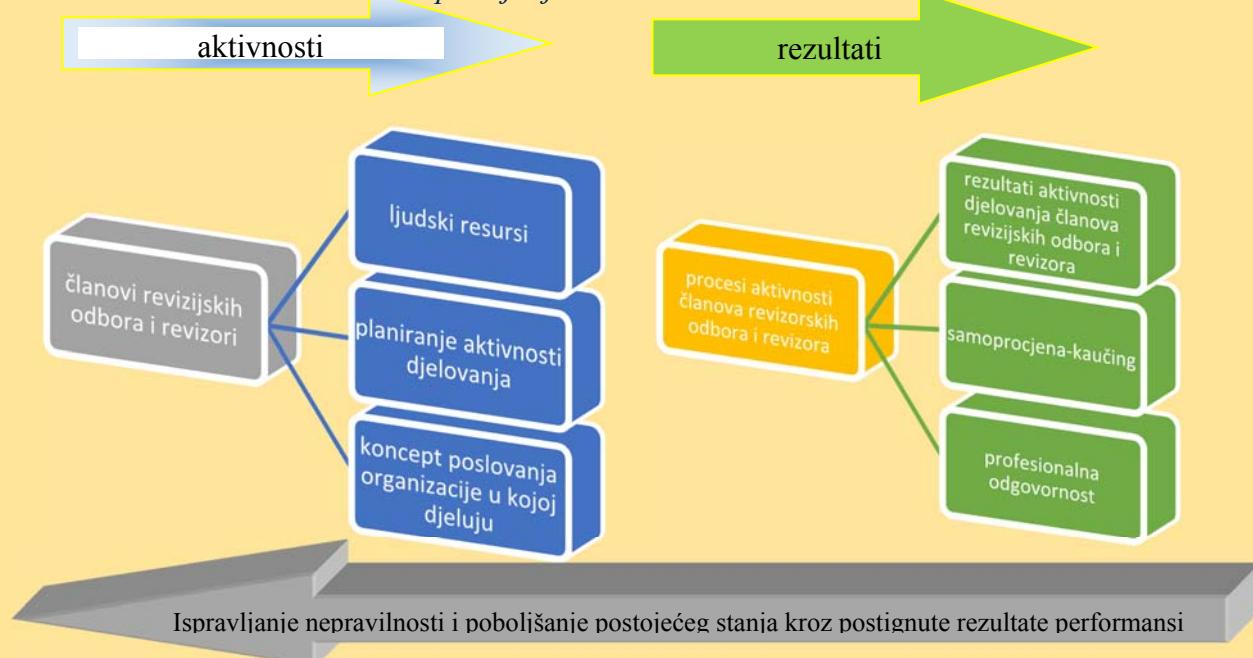
2.1.Pojam etike članova revizijskih odbora i revizora

Općepoznato je da etika predstavlja skup moralnih normi u svrhu očuvanja profesionalnosti kako bi profesija dospila najviši mogući nivo. Etika i kodeks etičkog ponašanja propisan je standardima koji uređuju revizorskou oblast i kao takve propisane norme u obavezi su primjene kako članova revizijskih odbora tako i revizora. Pojam etike članova revizijskih odbora i revizora se dodatno uređuje normativnim aktima organizacije u kojoj djeluju. Etičko ponašanje kao moralna norma podvrgnuto je javnoj kritici posebno ako se odnosi na javni interes. Prema Shire-u javni interes u najopštijem smislu označava „sve institucionalno infrastrukturne, ekonomski i informacione aktivnosti koje doprinose izgradnji snažnog nacionalnog i internacionalnog finansijskog sistema“ (Shire, 1997:322).

2.2. Modeli upravljanja kvalitetom rada članova revizijskih odbora i revizora

Članovi revizijskih odbora i revizori treba da imaju ambiciju da se razvijaju u pravcu traženja izvrsnosti i da djeluju na kulturi primjene izvrsnosti u organizaciji u kojoj djeluju. Efekti aktivnosti članova revizijskih odbora i revizora mjeru se kroz ostvarene rezultate rada s ciljem potpunog poboljšanja poslovanja u organizaciji u kojoj djeluju. Struktura modela upravljanja rada članova revizijskih odbora i revizora se sastoji od aktivnosti i rezultata koji su postigli u određenom vremenskom periodu.

Slika broj 1. Struktura modela upravljanja kvalitetom rada članova revizijskih odbora i revizora Modeli upravljanja kvalitetom rada internih revizora

Izvora: obrada autora

Svaki rezultat u upravljanju kvalitetom rada članova revizijskih odbora i revizora treba da posluži kao potencijalna prilika za poboljšanje performansi i unapređenje na vještinama postizanja vrhunskih rezultata.

2.3.Adekvatnost postojećeg modela upravljanja kvalitetom rada članova revizijskih odbora i revizora

Postojeći model upravljanja kvalitetom revizijskih odbora nije zadovljavajući obzirom da revizijski odbori svoje mjesečne izvještaje podnose nadzornom odboru unutar institucije u kojoj djeluju. Također revizijski odbori se „nedozivljavaju“ kao bitan faktor u uspješnosti korporativnog poslovanja. Na ovakav način revizijski odbori gube svoju neovisnost obzirom da se nadzorni odbor u javnom sektoru bira iz „političke raspodjele“ vladajuće strukture. Samim tim revizijski odbori nisu dovoljno snažni mehanizmi pobošanja aktivnosti u poslovanju korporativnog upravljanja pogotovo javnog sektora.

3. EFEKTI REVIZIJSKIH ODBORA I REVIZORA U KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU NA TRANSPARENTNOST IZVJEŠTAVANJA

Značaj revizijskih odbora u korporativnom upravljanju obrađen je od mnogih autora. S aspekta odgovornosti revizijskih odbora i revizora u korporativnom upravljanju ističu se slijedeći autori:

„Revizijski je odbor, kao dio strukture korporativnog upravljanja, odgovoran za nadziranje ukupnog procesa odnosa između poduzeća i neovisnih revizora. Neovisni će revizori vjerojatno preferirati mehanizme upravljanja koji podupiru njihovu zabrinutost za smanjenje rizika od prijevarnog finansijskog izvještavanja. Eksterni revizori također mogu postojanje funkcije revizije smatrati indikatorom da upravni odbor i korporativni menadžment podupiru snažno korporativno upravljanje. Kako bi odnos između menadžmenta i revizora bio učinkovit, revizijski odbor koji ima ulogu nadzora u korporativnom upravljanju treba razviti direktnu, snažnu i otvorenu vezu s eksternim revizorima. To se može postići pojačavanjem komunikacije i izvještajnog procesa koji podržavaju neovisnost revizora od menadžmenta i potiču na održavanje redovite i kontinuirane veze, a kada je potrebno i pouzdane veze s revizijskim odborom.“ (Soltani, 2009:94-95).

„Iako se u SAD-u značajna pažnja posvećuje odnosu revizijskih odbora s eksternom revizijom, aktivnosti revizijskih odbora sve se više, uz eksternu reviziju usmjeravaju i prema internoj reviziji. Institut internih revizora (IIA Global) naglašava kako revizijski odbor treba: - pomoći koordinirati aktivnosti eksterne i interne revizije, - na godišnjoj razini ocijeniti rad odjela interne revizije, uzimajući u obzir planove i izvješća odjela interne revizije, - odobriti

pravilnik interne revizije, - sastajati se s internim revizorima.“ (Spencer, 1997:106, prema: Tušek, Žager, 2007:429).

Iz navedenih citata vidljivo je da su revizijski odbori i revizori vrlo važni u korporativnom upravljanju, te da su pred njih postavljeni zahtjevni, odgovorni i važni zadaci.

3.1.Postojeće stanje i razvoj sistema etike članova revizijskih odbora i revizora

Kontinuirane edukacije, u vidu seminara i radionica, predstavljaju individualni način razvoja članova revizijskih odbora i revizora. Također samoedukacija predstavlja dodatni alat unapređenja u etičkom razvoju članova revizijskih odbora i revizora. Moralna odgovornost kao i materijalna nadoknada za pričinjene propuste u svome angažmanu u Bosni i Hercegovini nije još dosegla adekvatan nivo.

3.2.Istraživanje efekata etike članova revizijskih odbora i revizora

Istraživanje efekata etike članova revizijskih odbora i revizora odnosila se na implementaciju datih preporuka od strane državne revizije a koje su se odnosila na poboljšanje postojećeg stanja u javnom sektoru Bosne i Hercegovine u svim društveno-teritorijalnim segmentima. Efekti etike su se istražili pomoću CCR metode. CCR model u općem smislu predstavlja istraživanje kapacitetno-spojenih otpora pomoću izračuna efikasnosti analizom obavijanja podataka. Odnosno pomoću CCR metode pristupilo se izračunu otpornosti efekata efektivnosti članova revizorskih odbora i revizora na implementaciju datih preporuka od strane državne revizije, kao i efekata etičkog utjecaja u korporativnom pravljanju.

Izračun efekata etike članova revizorskih odbora i revizora pomoću CCR modela:

	V1	V2	U1	U2	Za bilo koji		za određeni		Matrica finalna logička	
varijansa	0	0.0035524	0.001818	0.00429	Suma pondera	Suma P	Suma pondera	Suma P	Suma pondera	Suma P
ured za reviziju					Output	Input	Output	Input	Output	Input
1	20	151	100	90	0.598	0.527	0.537	0.545	0.537	0.5453
2	19	131	150	50	0.517	0.456	0.456	0.474	0.456	0.4742
3	25	160	160	55	0.557	0.559	0.496	0.577	0.496	0.5773
4	27	168	180	72	0.666	0.587	0.605	0.606	0.605	0.6057

Matrica pesimizma

Matrica optimizma

ured za reviziju	broj institucija	ukupan broj preporuka	Output	Input
1	10	141	120	110
2	9	121	170	70
3	15	150	180	75
4	17	158	200	92

ured za reviziju	broj institucija	ukupan broj preporuka	Output	Input
1	30	161	80	70
2	29	141	130	30
3	35	170	140	35
4	37	178	160	52

a	1	2	3	4
	74.67%	72.84%	58.62%	63.98%
0.25	87.19%	80.23%	64.79%	70.37%
0.75	100.00%	97.17%	79.08%	88.15%
1	100.00%	100.00%	88.27%	100.00%
MIN	74.67%	72.84%	58.62%	63.98%
MAX	100.00%	100.00%	88.27%	100.00%
PROSJEK	25.33%	27.16%	29.65%	36.02%

a	1	2	3	4
0	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
0.25	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
0.75	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
1	100.00%	100.00%	88.27%	100.00%
MIN	100.00%	100.00%	88.27%	100.00%
MAX	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
PROSJEK	0.00%	0.00%	11.73%	0.00%

Mrežna analiza obavijanja podatka služi isključivo za mjerjenje relativne efikasnosti sistema efekata etike članova revizijskih odbora i revizora u konkretnom smislu na utjecaj implementacije preporuka datih od strane državne revizije. Implementacijom preporuka datih od strane državne revizije utjecalo bi na poboljšanja u korporativnom upravljanju i smanjanje nepravilnosti koje bi mogli da uoče članovi revizijskih odbora, komercijalni revizori i interni revizori. Samim tim ostvaruje se osnovni zadatak odbora za reviziju, a to je da nadzire poslovanje, prati postojanje rizičnih područja i nadzire sisteme internih kontrola u korporacijama u kojima djeluju. Proaktivni i agilni članovi revizijskih odbora i revizori svojim djelovanjem u suradnji sa vrhovnim menadžmentom podstiče implementaciju i razvoj internih kontrola koje doprinose pozitivnim poslovnim uspjesima.

4. PERSPEKTIVA I PREPORUKE

Perspektiva razvoja etike članova revizijskih odbora i revizora u transparentnosti izvještavanja treba da bude usmjerena na obuhvatnijem i objektivnijem izvještavanju kako prema organima upravljanja tako i prema odgovorajućim institucijama. Preporuke za postizanje kvalitetnijih efekata članova revizijskih odbora i revizora:

- Jačanje revizorske profesije kroz mehanizme ispravljanje nepravilnosti i poboljšanje postojećeg stanja kroz postignute rezultate performansi,
- Kontinuirano ispitivanje dovoljnosti postignutih rezultata,
- Očuvanje neovisnosti i profesionalizma,
- osiguravanje kontinuirane profesionalne edukacije,
- unapređenja statusnog položaja koji doprinosu autoritetu članova revizijskih odbora i revizora,
- izbjegavanje sukoba interesa kako unutar organizacije djelovanja tako i odnosa prema drugim segmentima,
- poduzimanje adekvatnih mjera za neodgovorne članove revizijskih odbora i revizora.

5. ZAKLJUČAK

Obzirom da je cilj rada bio da se istraži i pronađe odgovor na postavljene istraživačke hipoteze čiji su rezultati zasnovani na naučnim osnovama. Postavljene hipoteze su usmjerena na ispitivanje utjecaja revizorskih odbora i revizora na transparentnost izvještavanja, te ispitivanje značaja revizijskih odbora kao mehanizma očuvanja povjerenja ulagatelja. Predmet istraživanja su revizijski odbori i revizori koji djeluju u korporativnom poslovanju. Pregled rezultata empirijskih istraživanja do kojih se došlo primjenom znanstvenih metoda prezentiraju u istraživačkom dijelu nisu polučile zadovoljavajuće rezultate transparentnosti izvještavanja revizijskih odbora i revizora u korporativnom upravljanju. Shodno datim preporuka od strane državne revizije revizijski odbori nisu uložili dovoljno napora da se date preporuke implementiraju u cijelosti i da se postojeće stanje unaprijedi. Primjenom analize obuhvata podataka izračunata je efikasnost članova revizijskih odbora u odnosu na implementaciju datih preporuka od strane državnih revizora čime je dokazana nulta hipoteza. Povezano sa nutom hipotezom istražen je i nivo transparentnosti izvještaja revizijskih odbora te nije zabilježen.

jedan javno objavljeni izvještaj revizijskog odbora u istraživačkom periodu. Opravdanost povjerenja od strane ulagatelja naspram revizijskih odbora kao i sama odgovornost članova revizijskih odbora nije dostupna javnosti.

LITERATURA

1. Darby Shire, Intraduction Speech at XV the World Congress of Accounting, Paris, 1977,
2. Spencer Pickett, K.H. (1997). The Inetrnational Auditing Handbook. New York, Chichester: John Wiley & Sons
3. Soltani, B. (2009). Revizija: međunarodni pristup. Zagreb: MATE.
4. Tušek, B., Žager, L. (2007). Revizija. Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika.
5. <http://www.revizija.gov.ba/>, (pristupljeno. 14.10.2019.godine)
6. <http://www.vrifbih.ba/>, (pristupljeno. 14.10.2019.godine)
7. <http://www.gsr-rs.org/>, (pristupljeno. 14.10.2019.godine)
8. <http://www.revizija-bd.ba/>, (pristupljeno. 14.10.2019.godine)

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"
- AKREDITOVANO -

UPIS JE U TOKU!
PRIJAVE ZA UPIS PRIMAJU SE DO 25.10.2020.

SVEUČILIŠTE / UNIVERZITET "VITEZ"

Školska 23, Travnik

+387 30 509 750

info@unvi.edu.ba

www.unvi.edu.ba

IZABERITE NAJBOLJE!

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

- AKREDITOVANO -

UPIS JE U TOKU!

PRIJAVE ZA UPIS PRIMAJU SE DO 25.10.2020.

4 FAKULTETA:

FAKULTET INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

FAKULTET ZDRAVSTVENIH STUDIJA

FAKULTET POSLOVNE EKONOMIJE

PRAVNI FAKULTET

NAČINI STUDIRANJA:

redovan

vanredni

studij na daljinu - DL

CIKLUSI STUDIJA:

prvi - I ciklus

drugi - II ciklus

treći - III ciklus

12 STUDIJSKIH
SMJEROVA

IZABERITE NAJBOLJE!

JAVNE NABAVKE

Mr. sc. Adnan Salkić¹

JAVNE NABAVKE S POSEBNIM OSVRTOM NA KORUPCIJU

PUBLIC PROCUREMENTS WITH SPECIAL VIEW ON CORRUPTION

Sažetak:

Polazeći od toga da su sistem javnih nabavki relativno nova pojava, a da je korupcija u javnim nabavkama aktuelna tema današnjice, cilj ovog rada je da se objasni funkcionisanje sistema javnih nabavki, načela na kojima su javne nabavke osnovane, zakonodavni i institucionalni okvir, faze ukojima je korupcija moguća kao i antikorupcijska pravila. Korupcija u javnim nabavkama kao i u svim sferama javnih službi postoji, ali problem je to što uslijed nedostatka dokaznih sredstava teško je dokaziva. Javne nabavke predstavljaju jednu sistematizovanu cijelinu, odnosno skup pravila, propisa i normativa po kojima su državni organi, organi jedinica lokalnih samouprava, javne službe, privredna društva i pravna lica koja vrše poslove od javnog interesa (a koji se finansiraju sa više od 50% iz sredstava Budžeta ili u kojima država posjeduje više od 50% akcija) dužni postupati. Javne nabavke sve više poprimaju oblik posebne naučne discipline koja sadrži kako elemente ekonomskih, tako pravnih i političkih nauka. Korupcija predstavlja sticanje lične dobiti na osnovu zloupotrebe javne funkcije i položaja. Generalno, ona zavisi od nekoliko faktora kao što su korist koja se pribavlja kroz samu korupciju, cijena koja se plaća za uslugu koja je predmet korupcije, vjerovatnoća detekcije jedne koruptivne transakcije ili događaja, te veličina kazne koja očekuje strane u koruptivnoj transakciji ili događaju. Ne postoji ništa što bi uticalo na pojavu korupcije, osim vjerovatnoće detekcije koruptivnog posla i visine sankcija za takvo ponašanje. Znači, u svakom javnom poslu gdje pojedinac vrši određenu javnu funkciju postoji mogućnost da se pojavi korupcija ukoliko se za to stvore određene pretpostavke.

Ključne riječi: Pravo, Zakon, korupcija, javne nabavke, pravna lica, javne službe

¹ Fakultet pravnih nauka, Sveučilište/Univerzitet „VITEZ“ email: adnansalkic2015@hotmail.com

Summary:

Given that the public procurement system is a relatively recent phenomenon and that corruption in public procurement is a current topic of today, the aim of this paper is to explain the functioning of the public procurement system, the principles on which public procurement is based, the legislative and institutional framework, the stages in which corruption is as possible as anti-corruption rules. Corruption in public procurement as well as in all spheres of public service exists, but the problem is that the lack of evidentiary means is difficult to prove. Public procurement is one systematized whole, that is, a set of rules, regulations of the regulations according to which state bodies, bodies of local self-government units, public services, companies and legal entities performing activities of public interest (financed with more than 50% from the funds Budgets or in which the State owns more than 50% of shares) are required to act. Public procurement is increasingly taking the form of a specific scientific discipline that contains both the elements of economic, legal and political science. Corruption represents the acquisition of personal gain by abuse of public office and office. Generally, it depends on several factors such as the benefit gained through corruption itself, the price paid for the corruption service, the likelihood of detecting a corrupt transaction or event, and the size of the penalty that parties expect in a corrupt transaction or event. There is nothing that would affect the occurrence of corruption other than the likelihood of detecting a corrupt business and the amount of sanctions for such behavior. So, in every public business where an individual performs a certain public function, there is a possibility of corruption if certain assumptions are made.

Keywords: Law, Law, corruption, public procurement, legal entities, public services

1. GENERALNO O KORUPCIJI:

Korupcija je jedan od najvećih problema savremenog demokratskog svijeta. Ovaj fenomen je globalno prepoznat kao ključna prepreka razvoju društva. Korupcija podriva povjerenje građana u institucije, ugrožava stabilnost i razvoj društva, potkopava vladavinu zakona i ljudska prava i slobode, urušava dobro upravljanje, pravičnost i socijalnu pravdu. Posebno teške posljedice korupcija ostavlja na moralne temelje ljudske zajednice i osnovne etičke vrijednosti društva. Bosna i Hercegovina, naravno, nije jedina država koja je teško pogodjena koruptivnim djelovanjem i ponašanjem u svim oblastima života, ali je kao zemlja

tranziciji i postkonfliktno društvo posebno izložena teškim posljedicama korupcije, što zbog nedovoljno izgrađenih institucionalnih kapaciteta za borbu protiv ove pojave, što zbog nedovoljno razvijene transparentnosti i odgovornosti. Korupcija je sistemski problem i kao takav zahtijeva strateško i sveobuhvatno djelovanje u nekoliko pravaca, prvenstveno na polju prevencije i edukacije. Prema procjenama Europske komisije (European Commission, 2014.a) godišnji ekonomski troškovi uzrokovani korupcijom u Europskoj uniji su procijenjeni na oko 120 milijardi eura. Generalno, pojava korupcije smanjuje nivo investicija, narušava pravedno tržišno takmičenje u unutrašnjem tržištu i ima negativne posljedice na javne finansije (European Commission, 2014.a).

Kada govorimo o definiciji korupcije, najčešće se spominje ona u kojoj se “korupcija karakterizira kao nastojanje da se bogatstvo ili moć steknu nezakonitim sredstvima - lična dobit na javni račun”. Često se navodi da korupcija predstavlja svaki oblik zloupotrebe položaja i ovlaštenja radi lične ili grupne koristi, bilo da se radi o javnom ili privatnom sektoru.[1] U užem smislu, korupcija je zloupotreba položaja i kršenje zakona zbog pribavljanja određene, najčešće, materijalne koristi. Korupcija označava postupak u kojem najmanje dvije osobe nedopuštenom razmjenom radi ostvarivanja lične koristi postupaju na štetu javnog interesa, kršeći moralne i pravne norme. U pravnom smislu, korupcija (lat. corruptus – uništiti, pokvariti, lomiti, kidati) predstavlja krivično djelo zloupotrebe položaja ili ovlasti od strane osobe ili osoba koje obnašaju javnu funkciju u upravi, sudskoj vlasti, privredi, politici, školstvu, zdravstvu, itd., radi sticanja materijalne ili nematerijalne koristi koja nema pravno uporište.

Korupcija predstavlja sticanje lične dobiti na osnovu zloupotrebe javne funkcije i položaja. Generalno, ona zavisi od nekoliko faktora kao što su korist koja se pribavlja kroz samu korupciju, cijena koja se plaća za uslugu koja je predmet korupcije, vjerovatnoća detekcije jedne koruptivne transakcije ili događaja, te veličina kazne koja očekuje strane u koruptivnoj transakciji ili događaju. Ne postoji ništa što bi uticalo na pojavu korupcije, osim vjerovatnoće detekcije koruptivnog posla i visine sankcija za takvo ponašanje. Znači, u svakom javnom poslu gdje pojedinac vrši određenu javnu funkciju postoji mogućnost da se pojavi korupcija ukoliko se za to stvore određene prepostavke.

Uzroci korupcije mogu biti pravni, politički, institucionalni i ekonomski. Pravni uzroci korupcije odnose se nekonistentnost zakonskih propisa, odsustvo adekvatnog ili potpunog funkcioniranja sektora pravde (sudova i tužilaštava) i objektivnog mjerenja i nadzora njihovog rada. Politički uzroci korupcije se zasnivanju na postojanju neformalnih centara moći, načinu funkcioniranja i finansiranja političkih stranaka, neradu inspekcijskih službi, te raspoređivanju velikog dijela BDP-a od strane države i nepostojanje mehanizama odgovornosti. Institucionalni

uzroci korupcije javljaju se u slučajevima nekvalitetne organizacijske strukture institucija, administrativni postupaka koji omogućavaju koruptivne radnje, nedostatka unutrašnje i vanjske kontrole administracije i administrativnih postupaka, nekompetentnosti institucija koje su sačinjene od neadekvatnih javnih službi, u kojima se Etika i antikorupcija - Kurikulum i priručnik za srednje škole, zapošljavanje obavlja po kriterijima stranačke pripadnosti, nepotizma, umjesto po kriterijima stručnosti i profesionalizma. Na kraju, smatra se da su ekonomski uzroci korupcije vidljivi kroz netransparentnu transformaciju vlasništva (privatizacijska pljačka), pretjerana, neadekvatna i nedobronamjerna intervencija države u privredu, nepoštivanje tržišnih zakonitosti, itd. Kada se govori o korupciji najčešće se misli na njeno postojanje u javnom sektoru, odnosno korupciju koja uključuje različite oblike vlasti na državnom i nižim nivoima. Na pojavu korupcije u javnom sektoru utiču mnogobrojni faktori, kao što su nepostojanje odgovarajućih propisa i pravila, nepostojanje profesionalne etike, izostanak ili slaba kontrola, netransparentnost i neodgovornost, slabo imovinsko stanje i mnogi drugi faktori u vezi sa koncentracijom i povezanošću političke i ekonomске moći u rukama malog broja pripadnika društva.

Korupcija ima diskrimirajući efekat na one osobe koje nisu uključene u koruptivne radnje pa se često dešava da se putem korupcije obezbeđuje lakši pristup određenim javnim uslugama i poslovima pojedincima dok se većina diskriminiše. Korupcija često dovodi do nepovjerenja građana u zakone i vlast, negativno utiče na ekonomski razvoj, potiče društvenu i individualnu nejednakost, te negativno utiče na društvenu stabilnost i opštu socijalnu sigurnost. Posljedice korupcije se mogu svrstati u 4 grupe: političke, ekonomске i socijalne, te posljedice kršenja ljudskih prava.

2. KORUPCIJA U JAVNIM NABAVKAMA

Javne nabavke su institut koji privlači mnogo pažnje u analizama pravnika, ekonomista i politikologa širom svijeta. I dok se kod nas ovo pitanje uglavnom predstavlja kao „područje pravne struke“ jer je oblast definisana zakonskim i podzakonskim aktima, pitanje javnih nabavki se čini mnogo značajnije za ekonomiste, politikologe ali i sve nosioce javnih funkcija u jednoj zemlji. Do danas je ustanovljeno da loš sistem javnih nabavki, kako u razvijenim, tako i u zemljama u razvoju, negativno utiče na održivi razvoj i ekonomski rast. Istovremeno, javne nabavke su jako osjetljiv segment regulisanja javnog sektora, gdje propusti u njihovom regulisanju imaju strašne posljedice po korupciju i koruptivne prakse, a ujedno i na demokratiju.

procese u jednoj zemlji. Kodifikacija normi u okviru sistema javnih nabavki zahtijevaju jasno razumjevanje i čvrstu posvećenost svih aktera – vlasti, poslovnog sektora i društva. Stoga je jako značajno da se prilikom razvoja sistema javnih nabavki uključe svi relevantni akteri, s ciljem definisanje konkretnih mjeru – preventivnih ali i kaznenih – koje su usmjerene na pitanja odgovornosti, transparentnosti i (ne)poštenja na svim nivoima društvenog, političkog i ekonomskog sistema. Posmatrajući sisteme javnih nabavki po zemljama Evrope, vidljivo je da je većina počiva na istim principama organizacije, sa skoro istovjetnim procedurama i pravilima. Međutim, razlike koje se pojavljuju, a koje imaju uticaj na mogućnost pojave korupcije, se odnose na praktičnu primjenu, monitoring, institucionalni okvir, te stepen primjene zakonom propisanih pravila i procedura.[2]

Javnu nabavku u užem smislu čini sam postupak javne nabavke, kao skup radnji i akata koje preduzima i donosi ugovorni organ u cilju izbora najpovoljnije ponude sa čijim ponuđačem će zaključiti ugovor, dok javnu nabavku u širem smislu, pored postupka javne nabavke, čini i ono što prethodi sproveđenju tog postupka, a to je istraživanje tržišta i planiranje, kao i ono što slijedi nakon sprovedenog postupka javne nabavke, a to je izvršenje zaključenog ugovora o javnoj nabavci.

Primjetno je da korupcija u javnim nabavkama može nastati u svim fazama provođenja postupaka i procedura javnih nabavki. Istovremeno, ona može biti rezultat aktivnosti obe strane, kako javnog službenika, tako i privatne firme koja učestvuje u postupku javnih nabavki. Tako na primjer u nekim slučajevima javni službenik može tražiti/očekivati mito ili korist za dodjelu ugovora nekom ponuđaču dok su neretki i slučajevi pokušaja nuđenja mita u zamjenu za uticaj na ishod procedure javnog nadmetanja. Međutim, borba protiv korupcije se uglavnom vezuje za javni sektor dok su aktivnosti njenog suzbijanja kod „nepoštenih ponuđača“ mnogo rjeđe.

3. PRINCIPI JAVNIH NABAVKI I BORBA PROTIV KORUPCIJE

Regulisanje postupaka javnih nabavki ima više ciljeva. Pored borbe protiv korupcije, stvaranja uslova za nesmetan promet robe i usluga, doprinos razvoju privrede, može se reći da je možda prvi i osnovni cilj onaj koji je promovisan kroz načelo efikasnosti i ekonomičnosti upotrebe javnih sredstava. Ukoliko se navedeno načelo tretira kao osnovno, „ciljno“ načelo, sva ostala načela predstavljaju sredstva za ostvarenje istog. Naime, kao najvažnije za ostvarenje načela efikasnosti i ekonomičnosti nameće se obezbjedenje konkurenčije među ponuđačima.

Tako u najširoj mogućoj konkurenciji (podrazumijeva što veći broj ponuđača u konkretnom slučaju), ugovorni organ će dobiti najpovoljnije ponuđene uslove za realizaciju konkretnog ugovora o javnoj nabavci. S druge strane, konkurenca među ponuđačima se ostvaruje doslijednim poštovanjem načela transparentnosti postupka javne nabavke (da se svim potencijalnim ponuđačima omogući pristup informacijama od značaja za realizaciju javne nabavke) i načela jednakosti ponuđača (da nijedan od ponuđača nema više informacija i prava od drugog ponuđača).

4. NAČELO EFIKASNOSTI I EKONOMIČNOSTI

Efikasnost predstavlja pravovremenu i kvalitetnu realizaciju konkretnog ugovora o javnoj nabavci i od velikog je javnog značaja jer od iste zavisi kako će svoje djelatnosti obavljati ugovorni organi i kako će, samim tim, biti zadovoljene potrebe građana. Svakako da neadekvatnost predmeta nabavke za koji se opredijeli ugovorni organ može da ugrozi i obavljanje poslova koji su u nadležnosti ugovornog organa, a samim tim, i zadovoljenje potreba građana. Tako će neadekvatna medicinska sredstva ugroziti zdravlje i živote pacijenata u zdravstvenim ustanovama koje su ugovorni organi, nekvalitetni rezervni dijelovi mogu ugroziti rad opreme i postrojenja u okviru energetskog sistema što može da dovede u pitanje uredno snabdijevanje građana električnom ili toplonom energijom itd. Međutim, neadekvatnost predmeta nabavke ne mora da se ispoljava samo u kroz nabavku nečega što je lošijeg kvaliteta od realnih potreba jednog ugovornog organa, već i kroz nabavku onoga što po kvalitetu i obimu prevazilazi te potrebe. Tako, recimo, nabavka opreme za koju ugovorni organ nema obučene kadrove za korišćenje i održavanje, a koja nije realno potrebna naručiocu ili opreme koju će ugovorni organ vrlo rijetko koristiti, svakako, čini takvu opremu neefikasnom jer zahtjeva dodatno vrijeme za obuku kadrova i potrebu za održavanjem i skladištenjem opreme koja se gotovo ne koristi.

Naplatne kućice koje niko ne koristi tokom 2012. godine provedena je nabavka kućica za naplatu putarina na autoputu Banja Luka Gradiška u vrijednosti od 2.100.000 KM. Imajući u vidu da je u tom periodu došlo do izmjena zakona o putevima, ove kućice nikada nisu naplatile niti jednu marku jer su nove zakonske odredbe definisale da se ne može sprovoditi naplata putarina na magistralnim i regionalnim putevima. Ono što je još interesantnije je i činjenica da su iste kućice uklonjene tokom 2018. godine za čije uklanjanje je raspisana nova javna nabavka u vrijednosti od oko 1,5 miliona KM.

Ekonomičnost podrazumjeva što manji utrošak javnih sredstava prilikom nabavke dobara, usluga ili radova za potrebe ugovornog organa. Taj element konkretnog načela se, prije svega, ostvaruje kroz najnižu cijenu kao kriterijum za rangiranje ponuda, kao i kroz ponuđenu cijenu kao element kriterijuma ekonomski najpovoljnija ponuda. Dakle, od velikog značaja za ugovorni organ je da cijene u ponudama budu što niže, na šta i se u značajnoj mjeri može uticati pravilnim planiranjem javne nabavke i obezbeđenjem što šire konkurenциje među ponuđačima. Međutim, za ostvarenje ekonomičnosti važni su i drugi elementi kriterijuma ekonomski najpovoljnija ponuda koji se, po svom ishodu, mogu predstaviti kao utrošak javnih sredstava (uslovi plaćanja, tekući troškovi i troškovna ekonomičnost). Takođe, veoma je važna i faza realizacije ugovora o javnoj nabavci, u kojoj se ne smije dozvoliti nezakonito povećanje cijene (prije svega zaključenjem aneksa ugovora o javnoj nabavci protivno odredbama zakona), kao i nastanak troškova koji će podrazumjevati dodatno trošenje javnih sredstava. Na primjer, ukoliko ugovorni organ toleriše kašnjenje ponuđača u izvršenju ugovornih obaveza po ugovoru o održavanju određene opreme, to može prouzrokovati ozbiljan kvar iste, što će s druge strane, dovesti do potrebe za nabavkom nove opreme i, samim tim, većih troškova za ugovorni organ. Međutim, izbor predmeta nabavke koji realno nije potreban naručiocu i to ne samo kao izbor vrste predmeta u fazi planiranja javne nabavke, već i kao korišćenje „prejakih“ tehničkih specifikacija u samoj konkursnoj dokumentaciji, svakako, da dovodi do nepotrebne potrošnje javnih sredstava koja su mogla da budu iskorišćena na adekvatniji način i da tako zadovolje realne potrebe ugovornog organa. Ekonomičnost je u takvim slučajevima itekako obesmišljena.

Nejasni razlozi za povećanje procjenjene vrijednosti za više od 50%

Uprava za ceste Hercegbosanske županije je raspisala javnu nabavku za redovno održavanje županijskih cesta u 2019. godini, sa procjenjenom vrijednošću od 455.000 KM (bez PDV-a). Sama javna nabavka je diskutabilna sa aspektom procjene vrijednosti jer je istovjetni ugovor za 2018. godinu iznosio 297.000 KM (bez PDV-a) a dobila ga je firma Ceste d.d. iz Mostara. Ista firma je bila izvođač radova za navedene nabavke u 2016. i 2017. godini. Stoga se može reći da je nabavkom došlo do narušavanja principa efikasnosti i ekonomičnosti s obzirom na samu procjenjenu vrijednost predmetne nabavke.

Izvor: Koalicija „Da javne nabavke budu javne“

Obezbeđivanje konkurenциje

Gotovo da ne postoji dilema kako u teoriji, tako i kod onih koji neposredno sprovode postupke javnih nabavki, da široka konkurenca, odnosno što veći broj ponuđača i podnesenih ponuda, doprinosi da ponuđeni uslovi realizacije konkretnog ugovora o javnoj nabavci budu povoljniji za ugovorne organe. Na taj način se, prije svega, ostvaruje načelo efikasnosti.

ekonomičnosti upotrebe javnih sredstava. Naime, izbor predmeta nabavke i njegovih tehničkih specifikacija koji će, sa jedne strane, zadovoljiti realne potrebe ugovornog organa (u smislu poslova koje obavlja), a sa druge strane će omogućiti što širu konkureniju, istovremeno će predstavljati i najbolji garant ostvarenja načela efikasnosti i ekonomičnosti.

5. SVE MANJE KONKURENCIJE U JAVnim NABAVKAMA U BIH

Posljednji zvanični podaci Agencije za javne nabavke za 2017. godinu ukazuju da je prosječan broj prihvatljivih ponuda u otvorenim postupcima iznosio 1,75. dok je prije samo 5 godina prosječan broj prihvatljivih ponuda iznosio 3,2.

Transparentnost postupka javne nabavke

Načelo transparentnosti postupka javne nabavke je svakako od presudnog značaja za ostvarenje ciljeva javnih nabavki. Samo objavljivanje svih relevantnih podataka o postupku javne nabavke na način koji će omogućiti svim zainteresovanim licima da budu upoznati sa istima, može da doprinese efikasnom i ekonomičnom sprovođenju tog postupka (kroz obezbjeđenje što šire konkurenije), ali i borbi protiv korupcije. Svakako da je transparentnost načelo koje omogućava i efikasnu reviziju svrshodnosti javnih nabavki, jer ukoliko je ugovorni organ u obavezi da javno objavljuje planove javnih nabavki, tenderske dokumentacije i sve oglase i obaveštenja u postupku javne nabavke, podrazumjeva se da će i organizacijama civilnog društva, medijima i nadležnim državnim organima biti olakšano da se uvjere u svrshodnost onoga što se nabavlja za potrebe ugovornih organa. Nekada je potrebno i više mehanizama od onih koji su predviđeni propisima koji bliže uređuju sistem javnih nabavki, da bi se utvrdili motivi kojima se ugovorni organ rukovodio prilikom odabira predmeta javne nabavke, kao što su zahtjevi za pristup informacijama.

Da javne nabavke budu javne

Cilj projekta „Da javne nabavke budu javne“ je da se putem namjenski razvijene metodologije monitoringa procesa pripreme, raspisivanja tendera i ugovaranja, kroz posmatranje konkretnih javnih nabavki u realnom vremenu, izvrši rano otkrivanje i dokumentovanje nepravilnosti/zloupotreba u posmatranim nabavkama, te da se stvore odgovarajuće baze slučajeva sa svim karakterističnim detaljima, kao sadržaj za dalje djelovanje prema nadležnim institucijama i javnosti.

Prema nalazima tog projekta, postupanja ugovornih organa po zakonima o slobodi pristupa informacijama, ne prate dovoljno pozitivne trendove objavljivanja informacija na Portalu. Ta

je tim istraživača Transparency International-a u periodu 01.01. – 30.09.2018. podnio ukupno 188 zahtjeva za slobodan pristup informacijama ugovornim organima različitih nivoa. Od toga, podneseno je: 133 zahtjeva za dostavom informacija za dalje praćenje odabranih postupaka javnih nabavki, 52 zahtjeva za dostavom plana javnih nabavki i 3 zahtjeva za dostavom Tenderske dokumentacije.

Zbog neblagovremenog postupanja ugovornih organa, u istom periodu je podneseno 74 urgencije, i to: 52 za dostavom informacija za dalje praćenje odabranih postupaka javnih nabavki, i 22 za dostavom plana javnih nabavki.

Kako određeni broj ugovornih organa nije postupao ni po dostavljenim urgencijama, podneseno je takođe: 17 žalbi zbog čutanja uprave, 13 žalbi/prigovora, 10 zahtjeva za vršenjem inspekcijskog nadzora, te 4 zahtjeva za dostavom upravnog akta.[3]

Jednak položaj svih ponuđača, promovisan kroz načelo jednakosti ponuđača, znači jednak tretman prema svakom od ponuđača u svakoj od faza postupaka javne nabavke. To se, prije svega, odnosi na informacije koje su od značaja za sprovođenje postupka javne nabavke, i to tako što ugovorni organ ne smije nijednom ponuđaču da saopšti ono što nije saopštio drugim ponuđačima.

Takvu obavezu ugovorni organ ima ne samo u postupku javne nabavke, već i u fazi pripreme istog, odnosno izrade plana nabavki, kao i tenderske dokumentacije. Takođe, prilikom preduzimanja određenih radnji u postupku javne nabavke, ugovorni organ je dužan da postupa u istim situacijama na isti način nezavisno od toga ko je ponuđač ili zainteresovano lice kao potencijalni ponuđač. Naročito je u cilju ostvarenja svrsishodnosti javne nabavke važno da u fazi istraživanja tržišta, prije planiranja javne nabavke i sastavljanja tehničkih specifikacija, ugovorni organ prikupi informacije na jednak način od svih potencijalnih ponuđača za koje zna da mogu da realizuju konkretnu javnu nabavku (u mjeri u kojoj je to moguće) ili da javno pozove sve takve ponuđače da se izjasne o tome šta smatraju najadekvatnijim predmetom javne nabavke i najoptimalnijim karakteristikama istog imajući u vidu konkretne realne potrebe ugovornog organa.

Pri tome, ugovorni organ mora da obrati posebnu pažnju na to da izbegne favorizovanje nekog od potencijalnih ponuđača što će postići time što će svaku informaciju koju dobije istraživanjem tržišta dodatno provjeravati kako preko javno dostupnih informacija, tako i kroz saradnju sa kolegama koji sprovode nabavke kod drugih ugovornih organa, a i kroz pitanja koja se mogu postavljati stručnim udruženjima ili ekspertskim institucijama (fakultetima, na primjer).

I dalje prisutna „diskriminacija“ kod licenciranja za poslove niskogradnje

JP Putevi Republike Srpske su pokrenule otvoreni postupak nabavke unapređenja putne infrastrukture u jedinici lokalne samouprave Petrovo sa procjenjenom vrijednošću od 341.880,34 KM (bez PDV-a).

U okviru ove nabavke je evidentno da je narušen princip nediskriminacije i jednakog tretmana definisanjem „diskriminirajućih“ uslova u vezi tehničke i profesionalne sposobnosti zbog samog korištenja zahtjeva za certifikatima koji nisu standardizovani/propisani. Naime, od potencijalnog ponuđača se traži da u okviru obrazovnih i profesionalnih kvalifikacija i kvalifikacije njegovog rukovodnog osoblja dostavi ovjerenu kopiju licence koju izdaje Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju epulike Srpske. Ovo svakako nije u skladu sa zahtjevima za jedinstvenim tržištem javnih nabavki na kojima počiva sistem i zakon javnih nabavki u BiH.

Izvor: Koalicija „Da javne nabavke budu javne“

Planiranje javne nabavke podrazumijeva više radnji koje ugovorni organ preduzima u cilju pripreme sprovođenja postupka javne nabavke i kasnijeg zaključenja i realizacije ugovora. Te radnje su: utvrđivanje potreba za nabavkom i istraživanje tržišta, predviđanje sredstava usvajanjem budžeta ili finansijskog plana, kao i donošenje plana nabavki koji sadrži dinamiku sprovođenja nabavki, vrstu postupka, procjenjenu vrijednost i ostale potrebne elemente.

Kroz utvrđivanje potreba za nabavkom ugovorni organ se, aktivnom komunikacijom unutar svojih organizacionih dijelova (kao što su tehnička, finansijska, pravna služba i služba komercijale), opredjeljuje šta će nabavljati u jednoj godini. Pri tom, ugovorni organ se rukovodi analizom nabavki i potreba u prethodnom periodu, trenutnim potrebama i stanjem zaliha, analizom aktuelnog stanja na tržištu, kao i godišnjim i srednjoročnim planovima poslovanja.

Veoma je važno da tom prilikom ugovorni organ realno i objektivno utvrdi potrebe sa stanovišta poslova koji su mu dati u nadležnost, ali i sa stanovišta raspoloživih kadrovske i tehničke kapacitete. Što se tiče poslova koje obavlja ugovorni organ, trebalo bi uzeti u obzir ne samo ono što je navedeno u propisima i odlukama nadležnih organa kojima su određeni ti poslovi, već i godišnje i srednjoročne planove poslovanja.

U fazi planiranja javnih nabavki posebnu pažnju bi trebalo posvetiti pravovremenosti i načinu planiranja. Kod ugovornih organa koji su analizirani u okviru projekta veoma je prisutan problem kašnjenja u pravljenju planova nabavki i neadekvatno planiranje u smislu da se planira više ili manje nego što je potrebno. Taj problem ima za posljedicu da se ili prevelika sredstva angažuju i ostaju neiskorišćena, ili da se naknadno uoče potrebe koje nisu bile predviđene u vreme planiranja, što nameće potrebu sprovođenja pregovaračkih postupaka “po hitnosti”

dovodi do toga da ugovorni organ nema na raspolaganju potrebna dobra ili usluge. Na taj način se, djelimično, može objasniti visoko učešće pregovaračkih postupaka "po hitnosti" u ukupnoj vrijednosti javnih nabavki.

Sprovodenje javnih nabavki

U ovoj fazi javnih nabavki fokus treba da bude na principima nediskriminacije i jednakog tretmana među potencijalnim ponuđačima. Kao što je već navođeno, najčešći vidovi diskriminacije se vide kroz defnisanje tehničkih specifikacija predmeta nabavke za pojedine ponuđače ili definisanje profesionalnih i tehničkih zahtjeva koji odgovaraju samo „odabranim“ ponuđačima.

Tehničke specifikacije su skup objektivno i precizno opisanih tehničkih karakteristika predmeta konkretnе javne nabavke i predstavljaju obaveznu sadržinu tenderske dokumentacije.

Iz tog opisa se vide zahtjevi naručioca u pogledu svojstava, kvaliteta, količina, ambalaže i drugih karakteristika samog predmeta nabavke.

Ponuđači su dužni da u potpunosti ispune tehničke specifikacije koje ugovorni organ zahtjeva u tenderskoj dokumentaciji, a u suprotnom, ponuda će biti odbijena. Sa druge strane, ugovorni organ je dužan da na što objektivnijim osnovama opiše predmet nabavke, te da strogo izbjegava opisivanje koje bi moglo unaprijed da odredi izabranog ponuđača. U tom pogledu treba napomenuti da je ugovornom organu generalno zabranjeno da koristi i da se poziva na tehničke specifikacije koje označavaju dobra, usluge ili radove određene proizvodnje, izvore ili gradnje, ako bi takvim označavanjem mogao dati prednost određenom ponuđaču ili bi mogao neopravdano eliminisati ostale ponuđače.

Isto tako, ugovorni organ ne može u tenderskoj dokumentaciji da naznači bilo koji pojedinačni robni znak, patent ili tip, niti posebno porijeklo ili proizvodnju, osim ukoliko ne može da opiše predmet ugovora na način da specifikacije budu dovoljno razumljive ponuđačima, u kojoj situaciji, navođenje robnog znaka, patenta, tipa ili proizvođača mora biti praćeno riječima "ili ekvivalentno".

Diskriminacija kroz tehničke specifikacije se, možda, i najčešće javlja kroz nastojanje ugovornog da u tehničkim specifikacijama «prepiše» tehničke karakteristike i dimenzije predmeta koji nudi određeni ponuđač. U takvim situacijama ponuđači koji preuzimaju tendersku dokumentaciju moraju da budu veoma oprezni, te da sa posebnom pažnjom razmotre tehničke specifikacije traženog predmeta, i utvrde da li su to, u stvari, tehničke karakteristike koje može da ponudi samo određeni ponuđač. Naime, tada ugovorni organ ne favorizuje otvoreno neke ponuđače, navođenjem njihovog naziva ili navođenjem tipa proizvoda koji samo oni nude, što nije teško otkriti i osporiti, već kroz suptilno opredeljenje karakteristika pokuša-

da posao „namjesti“ svojim „favoritima“. Pri tome, trebalo bi istaći da ugovorni organ ne može da tehničke specifikacije prilagodi svim ponuđačima koji smatraju da bi njihova ponuda trebalo da bude izabrana, već je u obavezi da sve što traži bude u logičnoj vezi sa sadržinom konkretnе javne nabavke i objektivnim potrebama koje je prate. Dakle, ugovorni organ ne smije da sadržinom svoje tenderske dokumentacije spriječi u učestvovanju, odnosno diskriminiše bilo kog ponuđača koji takve, potrebne karakteristike može da ispuni.

Nabavka sanitetskih vozila po mjeri i „paprenoj“ procjenjenoj vrijednosti!

Grad Mostar je objavio javnu nabavku sanitetskih vozila za potrebe CZ Služba za prvu pomoć i to putem otvorenog postupka nabavke dva nova vozila sa procjenjenom vrijednošću od 400.000 KM (bez PDV-a).[4]

Iako su tehničke specifikacije vozila postavljene dosta široko, naslućuje se favorizovanje određene marke vozila. Naime, kada se uzmu specifikacije dimenzije automobila (dužina, širina, osovinsko rastojanje, klirens) te određene specifične karakteristike (oprema za navedena vozila) vidljivo je da ugovorni organ preferira nabavku određenog tipa vozila. To potvrđuje i istovjetna nabavka koju je raspisao Dom zdravlja Grude sa 100% istim opisom predmeta javne nabavke kao i u ovom slučaju.

Ugovorni organ bi izvršio značajnu diskriminaciju ponuđača, a posljedično i ograničenje konkurenčije, i ukoliko bi prilikom opisa tehničkih karakteristika, recimo, dobara koja nabavlja tražio da ista budu isključivo određenih proizvođača ili određenog tipa, bez mogućnosti da konkurentni budu i ekvivalentni proizvodi. Često ugovorni organi kao opravdanje za takve tehničke specifikacije u svojoj tenderskoj dokumentaciji ističu da je opšte poznata činjenica da su proizvodi određenog proizvođača kvalitetniji od ostalih, te da bi i sami rukovodioci, odnosno zaposleni kod ugovornog organa izabrali baš takve proizvode kada bi kupovali za lične potrebe. Međutim, osnovno načelo u postupcima javnih nabavki jeste načelo efikasnosti i ekonomičnosti, a što šira konkurenčija je najvažnije sredstvo kojim se isto načelo ostvaruje.

Zbog toga ugovorni organ ne smije da se rukovodi ličnim potrebama pojedinaca koji sprovode samu javnu nabavku ili onih čija bi ponuda „trebalo da bude“ izabrana, već mora da objektivno opredijeli potrebe same ustanove, odnosno organizacije za čije funkcionisanje i redovno obavljanje djelatnosti se i sprovodi nabavka. Samim tim, korišćenje subjektivnih mjerila prilikom određivanja tehničkih specifikacija, bez ikakvih konkretnih i objektivnih opravdanja za to, ograničava konkurenčiju i onemogućava ostvarenje pomenutog načela. Pri tom, nikako ne bi trebalo zanemariti ni protivpravnu imovinsku korist za pojedince koja će biti posljedica takvog nezakonitog postupanja.

Objavljivanje tenderske dokumentacije na specijalizovanim portalima javnih nabavki je jedna od mjera koja, kao i u slučaju diskriminatorskih uslova, može da spriječi pokušaje očigledne diskriminacije i ograničenja konkurenčije kroz tehničke specifikacije.

6. ANTIKORUPCIONI MEHANIZMI I MEHANIZMI INTEGRITETA U JAVNIM NABAVKAMA

Kao što smo već naveli, transparentnost je jedan od glavnih stubova za integritet i odsustvo korupcije u ugovornom organu, ali i privatnom preduzeću. Kada je u pitanju transparentnost, ista se uglavnom obezbjeđuje kroz obavezu objavljivanja poziva i tenderske dokumentacije, obavještenja i drugih informacija, neophodnih zainteresovanim ponuđačima za kreiranje ponuda na konkurentskoj osnovi, odnosno zaštitu svojih prava. Može se primijetiti da su postupci javnih nabavki ovoj fazi ciklusa postali transparentniji u prethodnom periodu, što je u najvećoj mjeri posljedica obaveznog objavljivanja informacija kroz Portal javnih nabavki BiH. Tako se npr. objavljuju i rješenja Kancelarije za razmatranje žalbi po žalbama ponuđača što svakako doprinosi većem integritetu cijelokupnog postupka javnih nabavki.

Međutim, kad se posmatraju samo ugovorni organi i ponuđači, možemo reći da postoji nekoliko mehanizama koji utiču na stepen integriteta i korupcije u okviru njih. To su prvenstveno:

- Postojanje adekvatne institucionalizacije i profesionalizacije funkcije za javne nabavke u okviru ugovornog organa i/ili poslovnog subjekta
- Edukacija zaposlenih u vezi sa pitanjima korupcije i narušavanja integriteta
- Uvođenje principa „četiri oka“ u proces donošenja odluka
- Kreiranje planova integriteta/antikorupcionih planova
- Kreiranje internih mehanizama u vezi sa zaštitom „uzbunjivača“
- Rotiranje službenika na poslovima javnih nabavki
- Kreiranje internih pravila/procedura u vezi povjerljivosti informacija
- Institucionalizacija mehanizma za sprečavanje sukoba interesa
- Imenovanje službenika za borbu protiv korupcije u okviru institucije Institucionalizacija i profesionalizacija funkcije za javne nabavke predstavlja kreiranje seta internih propisa/pravila koja su zasnovana na postojećem zakonskom okviru, osnivačkim aktima institucije/preduzeća te dobrim praksama u vezi sa provođenjem javne nabavke.

Kod ugovornih organa, ovaj mehanizam se manifestuje kroz unutrašnju organizaciju i sistematizaciju radnih mjesta gdje se uspostavlja organizacioni dio ili imenuje sama osoba koja je zadužena za provođenje javnih nabavki na bazi definisanih akata. Kod ponuđača, ovaj mehanizam je uobičajeno prisutan kroz postojanje sistematizovanog radnog mjesta sa osobom kojoj su delegirani poslovi pripreme ponuda za javne nabavke. Institucionalizacijom i profesionalizacijom funkcija za javne nabavke u ugovornim organima, ali i ponuđačima, se utiče na sam integritet u vezi sa provođenjem postupaka javnih nabavki. Za više pogledati modele internih procedura za provođenje postupaka javnih nabavki kod ugovornih organa i ponuđača.

Edukacija zaposlenih u vezi sa pitanjima korupcije i narušavanja integriteta u javnim nabavkama je od ključnog značaja za prepoznavanje praksi koje po prirodi stvari nisu poželjne. Same edukacije utiču na senzibilitet za prevenciju korupcije kroz uvođenje politike obavještavanja o pojedinačnim slučajevima i edukaciji o korupciji i njenim posljedicama. Uvođenje principa „četiri oka“ u proces donošenja odluka je mehanizam kojim se smanjuje stepen diskrecije u odlučivanju. Generalno, princip se bazira na tome da ni jednom zaposlenom ne treba dozvoliti da radi sam na određenim poslovima i donosi konačne odluke bez konsultovanja drugih zaposlenih. Ovaj princip se pokazao kao veoma efikasno sredstvo sprječavanja korupcije no zahtjeva više angažovanja ljudskih resursa nego što je uobičajeno.

Plan integriteta u suštini predstavlja preventivni interni antikorupcijski dokument javne institucije koji sadrži pregled identifikovanih, analiziranih, procijenjenih i rangiranih rizika za narušavanje integriteta institucije. Plan integriteta treba da bude utemeljen na činjenicama koje su prikupljene na transparentan, nepristran, stručan, inkluzivan i sveobuhvatan način, te na aktivnostima koje su mjerljive i orientisane na učinak. Osiguranje ovakvog pristupa izrade plana integriteta je moguće samo ako se provede odgovarajuća i sveobuhvatna samoprocjena (kao dijela plana integriteta) na korupcijske rizike i faktore rizika koji mogu nastati unutar javne institucije ili ponuđača. Na sličan način se može doći i do plana integriteta u okviru privrednih subjekata, no može se reći da nisu zabilježeni slučajevi u BiH da privatni poslovni subjekt pristupi izradi plana integriteta odnosno antikorupcione strategije. Za više o načinu kreiranja plana integriteta pogledati Smjernice za izradu i provođenje plana integriteta koje je propisala Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije (APIK) u Prilogu.

Trenutno postoje dva zakona koji tretiraju zaštitu zviždača: Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine i Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju Republike Srpske. Prvi se odnosi na zaposlene u institucijama Bosne i Hercegovine i pravnim licima koje osnivaju ove institucije, dok se drugi odnosi na sva fizička i pravna li-

koja u dobroj namjeri prijave korupciju u javnom ili privatnom sektoru u Republic Srpskoj. U oba propisa se normira interna zaštita kao način prijavljivanja korupcije kod samog poslodavca. Prema podacima antikorupcijske mreže ACCOUNT, više od 90% javnih institucija u RS je donijelo interni akt, odnosno uputstvo o postupanju sa prijavom korupcije i obezbjeđenju zaštite onih koji je prijavljuju, u skladu sa zakonskim odredbama.

U Federaciji BiH još uvijek nije usvojen zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju mada je pripremljen od strane radne grupe koju je imenovala Vlada FBiH. Dometi primjene postojećeg legislativnog okvira u vezi sa zaštitom uzbunjivača i na nivou BiH i u Republici Srpskoj su jako skromni. Institucionalizacija mehanizma za sprečavanje sukoba interesa u javnim nabavkama predstavljena je kroz normiranje rada komisije za javne nabavke što je definisano Pravilnikom o uspostavljanju i radu Komisije za javne nabavke koji je propisala Agencija za javne nabavke. Prilikom imenovanja komisije, ugovorni organ treba da vodi računa da u komisiju ne imenuje osobe koje bi mogle biti u direktnom ili indirektnom sukobu interesa koji je u vezi s konkretnim postupkom javne nabavke. Takođe, u komisiju ne mogu biti imenovane odgovorne osobe koje na bilo koji način donose odluke vezane za postupak javne nabavke ili iste odobravaju.^[5] Obaveza je člana komisije da tokom cijelog postupka nabavke prijavi postojanje mogućeg sukoba interesa ugovornom organu radi isključenja iz daljeg rada komisije i imenovanja zamjenskog člana. Ukoliko neki od imenovanih članova komisije ili sekretar utvrdi da zbog mogućeg sukoba interesa nije podoban za učestvovanje u određenom postupku javne nabavke, dužan je o tome obavijestiti ugovorni organ i s obrazloženjem zatražiti izuzeće, u kojem slučaju se imenuje zamjenski član komisije. Postojeća praksa primjene ovog mehanizma ukazuje da se njemu pristupa dosta površno te da ugovorni organi ne pristupaju ozbiljno kada je u pitanju sprečavanje potencijalnog sukoba interesa u postupcima javnih nabavki. Osim navedenih mehanizama, treba istaći i činjenicu da postoje i drugi brojni mehanizmi za identifikaciju zloupotreba i narušavanja integriteta u okviru institucija javnog sektora. Prijava korupcije je tako moguća posredstvom pošte ili predajom prijave na protokol ili u sanduče za prijavu na info pultu same institucije, prijavom e-mailom ili na link na zvaničnoj internet stranici, te putem zapisnika kod službenika za borbu protiv korupcije. Službenici za borbu protiv korupcije bi trebali biti ovlašteni za sve aktivnosti koje su vezane za sprječavanje korupcije, pa tako i korupcije u javnim nabavkama. Oni učestvuju u uspostavljanju mehanizama unutrašnje kontrole i odgovorni su za pripremanje nacrta planova i službenih propisa za prevenciju korupcije.

7. SMJERNICE ZA IZRADU I PROVOĐENJE PLANA INTEGRITETA

Smjernice za izradu i provođenje plana integriteta je pripremila Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije. Njima se precizira postupak izrade planova integriteta kao i struktura plana integriteta, faze izrade i način izvršavanja pojedinih zadataka i usvajanja plana integriteta, rokovi za izradu i provođenje plana integriteta, praćenje i provođenje plana integriteta, te način procjene integriteta. Smjernice definišu da su sve javne institucije, na svim nivoima vlasti u BiH, dužne izraditi i usvojiti plan integriteta. Organizaciona jedinica javne institucije je obavezna izraditi i usvojiti jedinstveni plan integriteta za sve njene organizacione jedinice, ako je organizaciona jedinica: u kojoj je zaposleno više od deset državnih službenika, koja obavlja svoje dužnosti na osnovu teritorijalnih načela (podružnice, policijske stanice, i sl.) i u kojoj je zaposleno više od pet državnih službenika.

Šta je plan integriteta?

Plan integriteta je interni dokument kojim je sadržan skup mjera pravne i praktične prirode kojima se sprječavaju i otklanjaju mogućnosti za nastanak i razvoj različitih oblika koruptivnog ponašanja i korupcije javne institucije. Predstavlja rezultat postupka samokontrole javne institucije u cilju održanja i poboljšanja integriteta, transparentnosti i profesionalne etike, kojima se utvrđuju, smanjuju, uklanjuju i sprječavaju mogućnosti nastanka i razvoja nepravilnosti u radu, etički i profesionalno neprihvatljivih postupaka i koruptivnih ponašanja i korupcije.

Generalno, svaki plan integriteta treba da sadrži: popis i pregled svih internih propisa i akata javne institucije; organizacionu strukturu-šemu javne institucije; popis radnih mjesta sa detaljnim opisima ovlaštenja i odgovornosti; popunjen izvještaj o stanju plana integriteta, te sve ostale relevantne dokumente koji se odnose na plan integriteta.

Prije nego što se započe sa izradom plana integriteta, neophodno je da rukovodilac institucije da odredi koordinatora i članove radne grupe, uz istovremeno navođenje:

- zadataka i poslova radne grupe;
- izvora potrebnih sredstava;
- vrijeme početka i završetka rada na pripremi i provođenju plana integriteta;
- oblika saradnje sa kontrolnim subjektima, posebno sa finansijskom revizijom i unutrašnjom revizijom po pitanju procjene rizika od korupcije, drugih nezakonitih ili neetičkih radnji, kao i - oblika kontrole rukovoditelja javne institucije ili institucije nad radom i rezultatima kod pripreme i primjene plana integriteta.

Izrada plana integriteta je proces koji se provodi u sljedećim fazama:

- a) pripremna faza (prva faza),

- b) identifikacija radnih mјesta državnih službenika i namještenika na prijetnje i podložnost riziku na koruptivno djelovanje – procjena podložnosti riziku na koruptivno djelovanje (druga faza),
- c) identifikacija postojećih preventivnih mјera i kontrola (treća faza) i
- d) evaluacija izrade izvještaja i akcionog plana (završna faza).

U pripremnoj fazi, rukovodilac javne institucije donosi odluku o izradi i provođenju plana integriteta, imenuje i razrješava koordinatora i članove radne grupe zadužene za izradu i provođenje plana integriteta.

U drugoj fazi radna grupa identificira aktivnosti koje su najizloženije nepropisnom i eventualno koruptivnom djelovanju – aktivnosti podložne koruptivnom djelovanju. Radna grupa u drugoj fazi procjenjuje sljedeće aktivnosti:

- a) aktivnosti podložne koruptivnom ponašanju i korupciji unutar javne institucije, b) aktivnosti podložne koruptivnom ponašanju i korupciji izvan javne institucije, a koje su povezane sa nadležnostima javne institucije i c) aktivnosti procjene postojećeg stanja prema nepravilnostima.

Treća faza podrazumijeva procjenu i ocjenu postojećeg stanja izloženosti i procjenu mehanizama otpora koji već postoje u sustavu javne institucije i ona predstavlja procjenu podložnosti/rizičnosti izloženosti institucije prema koruptivnom ponašanju i korupciji. Radna grupa vrši procjenu internih propisa i drugih akata javne institucije, te posebnu pažnju posvećuje internalim propisima koji se odnose na aktivnosti podložne koruptivnom ponašanju i korupciji (ranjive aktivnosti), na osnovu čega radna grupa sačinjava izvještaj. Pored toga, u ovoj fazi se vrši interuisanje rukovodstva odjela za ljudske resurse (zapošljavanje, procjena, napredovanje, opis dužnosti i odgovornosti, obuke) te zaposlenih na određenim poslovima gdje postoje rizici od aktivnosti podložnih koruptivnom ponašanju i korupciji. Na osnovu kvantitativnih analiza postojećih internih propisa, drugih akata i dokumentacije, odgovora zaposlenika na upitnike, analizi upravljanja ljudskim resursima, provedenih razgovora sa zaposlenicima i diskusije, radna grupa procjenjuje dobijene rezultate i daje konačnu procjenu stepena rizičnosti javne institucije prema koruptivnom ponašanju i korupciji.

Faza izrade izvještaja i akcionog plana (završna faza) predstavlja predlaganje mјera i preporuka za poboljšanje integriteta javne institucije. Osnovu prijedloga za mјere i preporuke poboljšanja integriteta javne institucije čini procjena izloženosti institucije riziku, a koja je utvrđena u trećoj fazi. Kreiranje izvještaja o planu integriteta čini je sastavni dio, a sam izvještaj sastoji se od: uvodnog dijela; izjave o internalim propisima i aktima javne institucije; opisa

postojeće situacije, odnosno procjene izloženosti koruptivnom ponašanju i korupciji i plana unaprjeđenja; .

8. SMJERNICE ZA IZRADU INTERNIH AKATA O SPREČAVANJU SUKOBA INTERESA

Pravila vezana za sukob interesa i korupciju su neizostavan dio etičkih i/ili kodeksa ponašanja i drugih (internih) akata, bilo da se radi o javnom ili privatnom sektoru. Njihova svrha je da, rukovodeći se osnovnim etičkim i drugim relevantnim principima, propisu brojne moguće situacije sukoba interesa i njihovo preveniranje, načine uklanjanja i upravljanje u slučajevima kada ih je nemoguće otkloniti. U zavisnosti od konkretnih profesija ove odredbe se podešavaju tako da obuhvate širok spektar situacija, povezanih lica, zabrane primanja poklona i njihovo prijavljivanje ukoliko se ne mogu izbjegići, nespojivosti sa drugim funkcijama, limitiranje drugih aktivnosti van osnovne službe, izjavljivanje imovine i interesa sebe i povezanih lica, uklanjanje iz kompromitovanog procesa donošenja odluka, postupanje sa povjerljivim informacijama, obavezu prijavljivanja sukoba interesa i korupcije i td.

Neki od tipičnih elemenata akata koji tretiraju sukob interesa bili bi sledeći:

Opšte odredbe

U ovom dijelu se obično se navodi svrha i obuhvat konkretnog akta (za situacije sukoba interesa daju se definicije osoba na koje se akt odnosi, uključujući i sva povezana lica, bilo da se radi o blisko povezanim licima (obično se radi o bliskim srodnicima) ili drugim interesno povezanim licima. Osnovni principi

Principi su svojevrsni etički uslovi ili očekivanja ponašanja. Neki od osnovnih principa koji se navode u kodeksima i drugim internim aktima su: postupanje isključivo u javnom, odnosno interesu kompanije; transparentnost; integritet (ne dovođenje u finansijske i druge odnose zavisnosti prema spoljnim licima ili organizacijama, koji bi mogli uticati na obavljanje osnovnih dužnosti); nepristrasnost i objektivnost; odgovornost (za sopstvene odluke i aktivnosti ka javnosti, kao i pokoravanje nadzoru); zakonitost; otvorenost; poštenje (deklarisanje svih ličnih interesa i preuzimanje mjera da se izbjegnu eventualni sukobi), efikasnost; vođstvo (promovisanje osnovnih principa putem sopstvenog primjera) i td.

Posebne oblasti sprečavanja sukoba interesa:

Nespojivost i dodatne aktivnosti - Za nosioce različitih funkcija u javnom sektoru nespojivosti i zabrane dodatnih aktivnosti propisani su odgovarajućim zakonima o sukobu

interesa, državnoj službi/službenicima i odnosnim kodeksima, te Zakonom o javnim nabavkama i pratećim podzakonskim aktima, prije svega Pravilnikom o uspostavljanju i radu komisije za nabavke.

Osnovna pravila odnose se na zabranu svakog nespojivog i dodatnog angažmana, uključujući, gdje je prigodno, i ograničenja za blisko povezana lica, koji može izazvati sukob interesa. Posebno su propisane zabrane učešća u vlasništvu ili odlučivanju u kompanijama koje posluju sa javnim sektorom, uključujući prethodne i buduće angažmane za određeni period, političke afilijacije, uključujući donacije političkim strankama i kandidatima koje dovode do sukoba interesa i slično. Dopushtene dodatne aktivnosti su one koje se tiču nastavnih, naučnih, obrazovnih aktivnosti; angažmani po službenoj dužnosti; članstvo u građanskim asocijacijama i srodne aktivnosti, ukoliko ne dovode do sukoba interesa. Za poslovni sektor, u ovom su kontekstu posebno važne odredbe o tzv zabrani konkurenциje, odnosno zabrani obavljanja konkurentske djelatnosti u sopstvenom aranžmanu ili putem ugovornog odnosa sa drugim poslovnim subjektima srodne djelatnosti. U svakom slučaju, za vršenje bilo kakvih dodatnih aktivnosti, osim onih koje su eksplicitno dopushtene, potrebno je dobiti saglasnost rukovodioca, bez obzira da li se radi o javnom ili privatnom sektoru. Za situacije u kojima zaposleni nisu sigurni da li određeni dodatni angažman predstavlja neki od sukoba interesa, na raspolaganju trebaju imati osobu (npr. Službenik za etiku) ili službu koja će ih posavjetovati. Za kršenje propisanih odredbi trebaju se podrazumijevati odgovarajuće sankcije.

Izvještavanje o imovini, prihodima, obavezama i interesima - Izjave o (ne)postojjanju sukoba interesa, te prateće izjave o imovini, prihodima i obavezama, ključne su za utvrđivanje sukoba interesa i njima treba posvetiti posebnu pažnju, kako iz ugla pravovremenog izvještavanja svih lica na koja se ove obaveze odnose, tako i na kontrolu istinitosti podataka u ovim izjavama. Izjave o interesima treba razlikovati od finansijskih izvještaja koji imaju dodatnu ulogu kontrole, naročito pravovremenog utvrđivanja eventualnog neopravdanog bogaćenja. Kada su u pitanju javne nabavke, izjave bi se za javna tijela trebale odnositi na rukovodioce, članove upravnog odbora, osobe koje učestvuju u pripremi tenderske dokumentacije, članove komisije za nabavke i eventualne spoljne saradnike koji učestvuju u pripremi dokumentacije ili ocjenjivanju ponuda. Drugim rječima, potrebno je pokriti sva lica koja mogu ili se čini da mogu da utiču na postupak javne nabavke, u svim fazama njenog ciklusa. Izjave se podnose i za povezana lica. U skladu sa međunarodnim standardima, sve je navedene izjave potrebno dostavljati na početku određenog mandata/službe/posla, u pravilnim vremenskim razmacima, te svaki put kada dođe do određene promjene. Kontrolu podataka iz izvještaja treba vršiti koristeći kako mehanizme interne kontrole, tako i eksterne mehanizme.

(podatke iz povezanih javnih službi – poslovnih registara, poreskih i drugih službi, podatke koje objavljaju mediji, zviždači i druge zainteresovane strane). Sankcije za nedostavljanje ili dostavljanje netačnih podataka trebaju biti srazmjerne i kreću se od blažih disciplinskih mjera, do onih koji uključuju elemente krivične odgovornosti. Ugovore sklopljene u situacijama sukoba interesa treba smatrati ništavim.

Nepotizam - Ove se odredbe uglavnom odnose na sprečavanja davanja privilegovanog položaja srodnicima i drugim blisko povezanim licima prilikom zapošljavanja ili drugog oblika angažmana (ekspertske, konsultantske, savjetničke i druge) u datu instituciju/kompaniju. I u ovim situacijama je akcenat na ličnoj odgovornosti, prijavi i izuzimanju iz svih situacija koja mogu dovesti u povlašteni položaj navedena lica, kao i na primjeni odgovarajućih sankcija u slučaju nepoštovanja ovih odredbi. U slučajevima kada se sukob interesa ne može izbjegić, odnosno kada članovi familije rade u istoj instituciji, jer bi u suprotnom došlo do ograničenja drugih ustavom zagarantovanih prava kao što je pravo na rad, pravilo osiguranje da, na primjer, član familije nije neposredni rukovodilac zaposlenom i slično. Pokloni i druge koristi - Ovdje je važno prvo odrediti da li se radi o privatnim poklonima, koji nisu vezani za obavljanje redovne dužnosti, ili pak onima koji su vezi sa njom i koji mogu dovesti do sukoba interesa.

Poklon može da bude novčani ili nenovčani, npr. u obliku hartija od vrijednosti, plemenitih metala, umjetnina, te u formi nekretnina ili pokretne imovine, a to mogu biti i simbolični i protokolarni pokloni.

Druge koristi (pogodnosti i usluge) mogu da uključuju putovanja, stipendije, gostoprимstva, popuste, pozajmice i kredite, nasljedstva, besplatne usluge, oprost duga, itd.

Kao osnovno pravilo potrebno je zabraniti davanje, traženje i primanje poklona iznad određene vrijednosti na godišnjem nivou. Ta bi se zabrana trebala odnositi i na povezana lica, ukoliko je poklon u vezi sa obavljanjem osnovne dužnosti.

Izuzeći od ovog pravila obično se propisuju za poklone niže vrijednosti, te protokolarne i slične poklone koji su u duhu poslovne saradnje ili su uručeni na javnim skupovima kada ih je neprijatno odbiti.

Politika vezana za poklone i druge koristi obavezno sadrži i obaveze internog prijavljivanja svih dopuštenih primljenih poklona, kao i onih koji nisu dopušteni, a koji su nehotice ili u neznanju primljeni. Prijavljanje, uključujući novčanu protivvrijednost poklona, obično se vrši rukovodiocu, a poklon, ukoliko nije privatne prirode, ostaje u vlasništvu institucije/kompanije.

U slučaju eventualnih nedoumica, zaposlenima treba da stoji na raspolaganju mogućnost savjetovanja sa nadležnom osobom (službenik za etiku ili drugo lice u instituciji/kompaniji).

Konačno, ponašanje mimo propisanog smatra se prekršajem i treba da sa sobom povlači određene, propisane sankcije.

Kontakti sa trećim licima i zloupotreba povjerljivih informacija - Povjerljivost informacija koje se po važećim propisima ne smatraju javnim, ili to barem nisu određeni vremenski period, važno je za sve oblike prevencije sukoba interesa a naročito u oblasti javnih nabavki. Naime, posjedovanje određenih informacija prije drugih ponuđača, može odrediti pobjednika tendera u slučajevima kratkih rokova za dostavljanje ponuda. Takođe, proces prethodnih konsultacija, ukoliko nije transparentan, sam po sebi predstavlja sukob interesa.

Odredbama kojima se normira čuvanje povjerljivih informacija treba obuhvatiti sve informacije koje se smatraju tajnim po drugim propisima (o zaštiti tajnih podataka, ličnih podataka, službenoj tajni i sl.) ili se referirati na njih. Zabrane odavanja povjerljivih informacija se često protežu i na period nakon određenog zaposlenja u javnom ili privatnom sektoru, a za profesije koje su posebno osjetljive (sigurnosne službe, policija i slično) one iznose i više decenija. Kontakte sa trećim licima koja su na neki način uključena u postupke u toku (na primjer u tendersku proceduru koja nije završena) takođe treba maksimalno ograničiti jer predstavljaju percipirani sukob interesa i štete imidžu institucije/preduzeća. Informacije koje se daju medijima takođe trebaju biti izbalansirane i ne smiju odavati tajne ili promovisati, na primjer, određene poslovne subjekte ili komercijalne aktivnosti. Nepostupanje u skladu sa pravilima takođe treba povlačiti određene disciplinske i prema potrebi druge mjere. Ostalo - Pored navedenog, tipične odredbe vezane za sukob interesa odnose se i na upotrebu javne ili imovine kompanije u privatne svrhe (koriptenje vozila, računara, telefona i sl), lično ponašanje koje može kompromitovati instituciju/preduzeće, davanje donacija različitim organizacijama i udruženjima, olakšice u plaćanji i niz drugih oblasti u zavisnosti od osnovne djelatnosti institucije/preduzeća u pitanju.

Ostale mjere za upravljanje sukobom interesa

Da bi politika sukoba interesa u jednoj javnoj instituciji ili privatnoj kompaniji bila efikasna, neophodno je liderstvo koje nema toleranciju prema korupciji. U skladu sa time, sve navedene i eventualne druge mjere se moraju dosljedno primjenjivati, ažurirati u slučajevima nastanka bilo kakvih novih okolnosti, a mehanizmi interne kontrole trebaju da podržavaju navedene opšte i posebne politike.[6]

Redovna edukacija zaposlenih i trećih strana o pravilima institucije/kompanije ključna je za razumijevanje i pravilnu primjenu ovih odredbi, a mehanizmi internog i eksternog prijavljivanja neregularnosti, bilo da se radi o sukobu interesa ili je on već prerastao u korupciju,

moraju biti osigurani i iskommunicirani za svim zaposlenima i trećim stranama, bez obzira da li dolaze iz javnog ili privatnog sektora.

ZAKLJUČAK

Već dugi niz godina u Bosni i Hercegovini javila se potreba za izmjenu zakonske regulative koja regulira oblast javnih nabavki. Nakon desetogodišnje akumulacije potrebe reformi javnih nabavki, Bosna i Hercegovina je za prioritet uzela upravo i ovo pitanje. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine (PS BiH) je, shodno tome, u prvoj polovini 2014. godine usvojila novi Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine (ZIN BiH). Zakon je stupio na snagu 27. maja 2014. godine, dok je njegova primjena odgođena za šest mjeseci odnosno do 28. novembra 2014. godine. Nakon toga Evropska komisija u Izvještaju za 2014. godinu ističe da je Bosna i Hercegovina postigla određeni napredak, ali da to ide veoma sporo. Posebno je izražena potreba za „*transparentan rad nadležnih organa, unapređenje unutrašnjih poslova, te jačanje ugovornih organa širom zemlje*“, navodi se u Izvještaju Evropske komisije za 2014. godinu.

Podsjećanja radi, bitno je naglasiti da je Zakon o javnim nabavkama BiH usvojen „upitnom“ većinom glasova u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, dok amandmani koji su predloženi i prihvaćeni nisu rješavali suštinu problema. Transparency International Bosne i Hercegovine u Analizi novog Zakona javnim nabavkama BiH i pratećih podzakonskih akata ističe kako su od strane političkih predstavnika bili predloženi vrlo korisni amandmani, ali da **uplitanjem i intervencijom rukovodstva političkih stranaka i drugih zainteresovanih strana, isti nisu usvojeni.**

Stanje transparentnosti očajno

Prema najnovijim istraživanjima samo 25 posto javnih nabavki u Bosni i Hercegovini provedeno je na transparentan način. Ostalih 75 posto slučajeva razlike od stvarne i "prilagođene vrijednosti" pojedinih usluga i artikala završe u džepovima pojedinaca.

Nevladin sektor i međunarodne organizacije vrlo su striktne i direktnе u svojim nastojanjima da skrenu pažnju građanima i nadležnim organima na dvosmislenosti i nerealnosti sa kojima se susreću u okvirima javnih nabavki. Tako je nedavno u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci "Derviš Sušić" u Tuzli, u organizaciji kampanje USAID, otvorena putujuća izložba "Mi plaćamo cijenu: izložba šokantnih javnih nabavki u BiH", kojom je javnost

upoznata sa absurdnim primjerima korupcije koji ujedno predstavljaju i **drastične gubitke sredstava poreznih obveznika Bosne i Hercegovine.**

„U BiH postoji velika zabrinutost zbog korupcije. Neke procjene govore da oko 70 posto javnih nabavki ide bez javnih ugovora, odnosno poštivanja procedura o javnim nabavkama. To dovodi do plaćanja viših cijena, do manje konkurenциje i manje novca za razne sektore kao što je obazovanje, zdravstvo itd.. Želimo da skrenemo pažnju građana BiH šta se, ustvari, dešava u procedurama javne nabavke“, isticao je za vrijeme kampanje Peter Duffy, direktor Misije USAID-a za BiH.

Poznat je primjer kako je prema revizorskim izvještajima iz 2014. godine jedna obična kanta za potrebe zgrade Vade RS-a u Banjoj Luci, običnog građanina koštala 1.733 maraka, a jedna pepeljara čak 1.293 KM.

Za ove i slične primjere građani obično nikada ne saznaju, a procjenjuje se da su na ovaj način **samo u pretprošloj godini izgubili više od 2 milijarde KM.**

LITERATURA

[1, 2] Jovanović, Predrag, Anatomija korupcije, Transparency International Serbia, Beograd, 2001

[3, 4] Analitički izvještaj koji prati saopštenje Komisije Evropskom parlamentu i Savjetu, Mišljenje Komisije o zahtjevu za članstvo u Evropskoj uniji, Brisel, 9. novembar 2010. godine

[5] Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Direkcije za javne nabavke, novembar 2011.

[6] Izvještaj o broju prijava o korupciji za 2011. godinu

Mr Brankica Šarić¹

OSNOVNI RIZICI ZA INTEGRITET U CIKLUSU JAVNIH NABAVKI

BASIC RISKS TO INTEGRITY IN THE PUBLIC PROCUREMENT CYCLE

Sažetak: Korupcija je ozbiljan problem u savremenom svijetu koji je, u različitim oblicima i razmjerama prisutan svugdje, pa i u ekonomski snažnim, demokratskim i organizovanim državama. Korupcija predstavlja posebnu opasnost za države u tranziciji (Bosna i Hercegovina je jedna od njih), u kojima demokratski, institucionalni i vrijednosni sistemi još nisu dovoljno izgrađeni. S druge strane integritet predstavlja pojam suprotan osjećaju pojedinih društvenih slojeva podložnih moralnoj izopačenosti, podmitljivosti i korupciji. Integritet je nešto čemu se treba težiti u svim sferama društvenog života, a posebnu „težinu“ dobija u oblasti javnih nabavki.

Ključne riječi -javne nabavke, korupcija, integritet, opšti principi, mehanizmi za suzbijanje korupcije

Abstract - Corruption is a serious problem in the modern world that is present in various forms and proportions everywhere, even in economically powerful, democratic and organized countries. Corruption poses a particular threat to countries in transition (Bosnia and Herzegovina is one of them), where democratic, institutional and value systems are not yet sufficiently built. Integrity, on the other hand, is a concept contrary to the feeling of particular social strata subject to moral depravity, bribery and corruption. Integrity is something that should be pursued in all spheres of social life, and particular weight is given to public procurement.

Index terms–Public Procurement, corruption, integrity, general principles, mechanisms for combating corruption

¹Mr Brankica Šarić, JP „AutoputeviRS“, e-mail: babicribar@gmail.com

1. UVOD

Korisnici javnih sredstava potrebnu robu, usluge i radove nabavljaju preko sistema javnih nabavki, koji se može definisati kao skup svih aktivnosti koje preduzima ugovorni organ (država, državne institucije i organi, tj. svi subjekti koji direktno ili indirektno raspolažu javnim sredstvima) u cilju nabavke roba, izvršenja usluga ili izvođenja radova i za koje izdvaja unaprijed obezbijeđena finansijska sredstva. Javne nabavke predstavljaju klasični kupoprodajni odnos, gdje se u ulozi kupca pojavljuje država (posredstvom ugovornog organa), koja troši novac poreskih obveznika, a u ulozi prodavca privatni ponudači. Glavni cilj javnih nabavki je omogućiti ugovornom organu izbor najboljeg dobavljača, uz obavezno poštivanje opštih principa javnih nabavki.

Pored toga što se proizvodnja jedne države i novac poreskih obveznika preraspodjeljuju kroz javne nabavke, pravilnost, odnosno zakonitost samog postupka određuju nivo društvenog blagostanja i životnog standarda. Podatak da svake godine preko 250.000 ugovornih organa u EU troši oko 14% GDP-a (oko 2 biliona € godišnje) kroz javne nabavke [1] pokazuje koliku štetu po javni interes mogu prouzrokovati neodgovarajuće nabavke (pravi se javni trošak ali bez adekvatnih rezultata). Javne nabavke su ključna ekomska aktivnost države, koja je naročito ranjiva na loš menadžment, prevaru i korupciju, te je neophodno uložiti velike napore u cilju poboljšanja dobre uprave i integriteta u javnim nabavkama. Poslovni sektor u Bosni i Hercegovini već nekoliko godina ukazuje na propuste prilikom provođenja javnih nabavki koji narušavaju osnovna načela javnih nabavki (transparentnosti, jednakog tretmana i nediskriminacije, pravične i otvorene konkurenčije, efikasnosti i ekonomičnosti). Iako su javne nabavke oblast koja je regulisana Zakonom o javnim nabavkama (u daljem tekstu: ZJN), kojim su propisana osnovna pravila, procedure, kao i opšti principi kojih se svi učesnici u postupku moraju pridržavati, nerijetki su slučajevi kršenja ovih principa i pravila što u konačnici dovodi do korupcije i organizovanog kriminala.

2. POJAM I DEFINICIJA KORUPCIJE

Sama riječ korupcija potiče od latinske riječi *corruptus* što u prevodu znači potplaćen ili podmićeni zapravo predstavlja jedan od najsloženijih i najčešćih problema savremenog društva. Postoje brojne definicije korupcije, a neke od najsveobuhvatnijih su sljedeće:

- Zvanična definicija korupcije prema Transparency International-u je: "Korupcija je zloupotreba povjerene moći za ostvarivanje vlastite koristi." [2]
- Svjetska Banka je korupciju definisala kao "Zloupotrebu javnih ovlaštenja kako bi se stekla lična korist". Ovu definiciju Svjetske Banke prihvatio je i OHR - Ured Visokog Predstavnika u BiH.[3]
- Građansko pravna konvencija o korupciji, koju je donijelo Vijeće Evrope, 1999. godine definiše sljedeće: "Korupcija podrazumijeva traženje, nuđenje, davanje ili primanje, direktno ili indirektno, mita ili bilo koje druge nezakonite koristi ili stavljanja toga u izgled, koje izopačuje propisano izvođenje neke dužnosti ili ponašanja koje se zahtijeva od primatelja mita, nezakonite koristi ili osobe kojoj se to stavlja u izgled." [4]
- Zakon o agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije definiše: „...korupcija označava svaku zloupotrebu moći povjerene javnom službeniku ili osobi na političkom položaju na državnom, entitetskom, kantonalm nivou, nivou Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, gradskom ili općinskom nivou, koja može dovesti do privatne koristi. Korupcija posebno može uključivati direktno ili indirektno zahtijevanje, nuđenje, davanje ili prihvatanje mita ili neke druge nedopuštene prednosti ili njene mogućnosti, kojima se narušava odgovarajuće obavljanje bilo kakve dužnosti ili ponašanja očekivanih od primatelja mita.“ [5]
- Robert Klitgaard o korupciji kaže: "ukoliko neko posjeduje monopol nad pružanjem određene usluge, ima diskreciona ovlašćenja da donese odluku hoće li korisnici dobiti uslugu ili ne, i ako ne postoji javna kontrola procesa donošenja takve odluke, povećavaju se šanse da dođe do korupcije, nezavisno od toga da li se to dešava u bogatoj ili siromašnoj državi, ili u javnom ili privatnom sektoru". Klitgaardova formula za prepoznavanje ranjivosti na korupciju je: Korupcija (K) = Monopol (M) + Diskrecija (D) – Odgovornost (O) [6]

2.1. Posljedice korupcije u javnim nabavkama

Suština korupcije u javnim nabavkama svedena je na izbjegavanje mehanizama koji obezbeđuju pravu konkurenčiju, a posljedice su ozbiljne i nenadoknадive kako za ponuđače (privatni sektor) tako i za ugovorne organe (građane čiji novac se neadekvatno troši). Korupcija u javnim nabavkama može se javiti u svakoj fazi postupka, od planiranja, preko sprovođenja, pa do upravljanja ugovorom, a posljedice su ogromne i nenadoknадive a često ostaju nevidljive na prvi pogled. U Bosni i Hercegovini ima preko 2.000 ugovornih organa čija je vrijednost nabavki u 2017. godini iznosila 2.199.295.525,72 KM bez PDV-a [7], a od tog iznosa 322.043.114,07 KM bez PDV-a je vrijednost dodjeljenih ugovora najnetransparentnijim postupcima nabavke (pregovaračkim postupkom bez objave obavještenja o nabavci i direktnim sporazumom). Ovo čini preko 14% od ukupne vrijednosti dodjeljenih ugovora (što opet ne predstavlja ukupno utrošena javna sredstva, jer i dalje postoje ugovorni organi koji troše javna sredstva na netransparentan način – zaključuju ugovore bez provedenog nekog od postupaka javne nabavke). Upravo navedeno je dovelo do toga da u svim izvještajima, strategijama, analizama, oblast javnih nabavki u našoj zemlji bude ocijenjena kao visokorizična sa aspekta zloupotreba i korupcije. Izvještaj o napretku BiH za 2016. godinu navodi:

- Nabavka je posebno osjetljiva na korupciju i potrebni su dodatni napor da se ona spriječi tokom procesa nabavke.
- Potrebna je obuka svih aktera kada je u pitanju sukob interesa, u skladu sa Strategijom za borbu protiv korupcije, kako bi se predvidjeli rizici u javnim nabavkama.[8]

Troškovi korupcije u javnim nabavkama mogu se podijeliti u dvije grupe, i to:

- **Direktni troškovi korupcije** - uključuju gubitak javnih sredstva preko pogrešnih raspodjela ili viših troškova i nižeg kvalitet roba, usluga i radova. Javni gubitak je procijenjeni novčani iznos izgubljen zbog korupcije koja je rezultat neučinkovitosti (što znači da projekt ne ispunjava (u potpunosti) svoje ciljeve) ili nedjelotvornosti (što znači da rezultati projekta nisu usklađeni sa ulogom, npr. troškovi projekta su veći od tržišnih cijena ili rezultati projekta su niskog kvaliteta ili je došlo do odgode provedbe).[9] Najjednostavnije rečeno, direktni troškovi korupcije nastaju kada oni koji plaćaju mito pokušavaju da nadoknade novac koji su dali tako što „naduvaju“ cijene, posao koji su ugovorili uopšte ne izvrše ili izvrše posao ali ne u ugovorenom obimu, smanjuju kvalitet usluge/rada, koriste materijal slabijeg kvaliteta, isporučuju robu slabijeg kvaliteta od ugovorenog i sl.

Indirektni troškovi – troškovi koji se plaćaju zbog monopolističkog položaja pojedinih subjekata na tržištu, ograničenje pristupa tržištu, smanjenje stranih investicija i generalno neprijatan stav u društvu. Naime, strani investitori kada odlučuju da li da ulože u neku zemlju, prvo analiziraju stepen razvijenosti sistema javnih nabavki. Ukoliko sistem javnih nabavki nije efikasan i ne obezbjeđuje dosljednu primjenu ZJN i zaštitu prava učesnika u postupku, odnosno istog karakteriše visok stepen korupcije, strane investicije će izostati, a to znači da će mnogi potencijali zemlje ostati neiskorišteni, a privredni rast će izostati.

3. POJAM I DEFINICIJA INTEGRITETA

Riječ integritet dolazi od latinske riječi *integritas* i znači cjelinu, usaglašenost, neizokrenutost, nedjeljivost, postojanost, iskrenost, čistoću duše, jedinstvo. Ovo je pojam suprotan osjećaju pojedinih društvenih slojeva podložnih moralnoj izopačenosti, podmitljivosti i korupciji[10]. Integritet se odnosi na poštovanje etičkih standarda i moralnih vrijednosti iskrenosti, profesionalnosti i pravednosti, i to jeste kamen temeljac za osiguranje pravičnosti, nediskriminacije i usaglašenosti u procesu javnih nabavki. Integritet aktera u procesu nabavke može znatno smanjiti rizike od korupcije. Prepoznajući važnost integriteta za dobro upravljanje i povjerenje u javne institucije, zemlje primjenjuju nacionalne standarde integriteta za sve državne službenike. Tako na primjer Konvencija UN protiv korupcije navodi obavezu za države članice da primjenjuju kodekse ili standarde ponašanja za korektno, časno i pravilno obavljanje javnih funkcija, uzimajući u obzir relevantne inicijative regionalnih, međuregionalnih i multilateralnih organizacija, uključujući mјere i sisteme kojima se od javnih funkcionera zahtjeva da odgovarajućim organima daju izjave u vezi sa, između ostalog, svojim spoljnim djelatnostima, zaposlenjem, investicionim ulaganjima, dobrima i znatnjim poklonima ili koristima iz kojih može proisteći sukob interesa u pogledu njihovih funkcija javnih funkcionera.[11]

Za državne službenike u Bosni i Hercegovini relevantna su četiri kodeksa na državnom, entitetskom i nivou Brčko Distrikta BiH. To su: Kodeks državnih službenika u institucijama Bosne i Hercegovine [12], Etički kodeks za državne službenike u Federaciji BiH [13], Kodeks ponašanja državnih službenika Republike Srpske [14] i Kodeks ponašanja za javne službenike i namještenike u organima uprave Brčko Distrikta BiH [15]. Pored standarda koji se primjenjuju u cijeloj državnoj službi, specifični standardi za službenike koji rade na poslovima nabavke

mogu ublažiti specifične rizike vezane za složenost i karakteristike proces javnih nabavki. Međutim, u našoj zemlji još uvijek ne postoje posebni etički kodeksi ili standardi koji se odnose isključivo na zaposlene u javnim nabavkama. Nepostojanje navedenih standarda ne znači da se državni službenici zaposleni na poslovima javnih nabavki mogu ponašati neodgovorno i koruptivno. Naime, drugi propisi kao npr. ZJN, entitetski zakoni o sprečavanju sukoba interesa, kodeksi ponašanja državnih službenika, razne strategije borbe protiv korupcije, kao i krivični zakoni, nameću istim da se prema javnim sredstvima odnose sa pažnjom dobrog domaćina.

3.1. Koruptivni mehanizmi u raznim fazama ciklusa nabavke

U analiziranju integriteta u oblasti javnih nabavki bitno je osvrnuti se na „negativan“ pristup integritetu, odnosno identifikovati koje su to oblasti koje su najpodložnije koruptivnim radnjama kako bi se odredila efektivna strategija za prevenciju narušavanja integriteta u javnim nabavkama. U tom kontekstu važno je napomenuti se koruptivni mehanizmi, koji negativno utiču na integritet, javljaju u svakoj fazi postupka, počevši od planiranja pa sve do realizacije ugovora.

U fazi pripreme, odnosno planiranja nabavke, koruptivni mehanizam koji se može pojaviti je:

Planiranje nabavke robe/usluga/radova koji uopšte nisu potrebni ugovornom organu. Sprovođenje nepotrebnih nabavki, kao i nabavki koje po obimu i tehničkim karakteristikama prevazilaze realne potrebe ugovornog organa dovodi do nepotrebnog, odnosno nesvrshodnog trošenja javnih sredstava, ali može ukazivati i na težnju da se određenim omogući da ostvare protivpravnu imovinsku korist. Primjer ovakvog planiranja su npr. nabavka građevinskog materijala a zgrada je već izgrađena.

Namjerno određivanje nerealne procijenjene vrijednosti, odnosno znatno manje od realne tržišne vrijednosti. Ovako postavljena procijenjena vrijednost omogućava ugovornom organu da poništi postupak nabavke ukoliko njegov “favorit” ne bude najpovoljniji.

Cijepanje predmeta nabavke. Ovo je najčešći slučaj zloupotrebe kada se planira odvojena nabavka dijelova kancelarijskog namještaja (stolica, stolova, ormara) ili planiranje posebnih postupaka za nabavku kancelarijskog materijala (jedan postupak za hemijske olovke, jedan za markere...).

Neopravdana primjena pregovaračkog postupka bez objave obavještenja o nabavci. Najčešća zloupotreba ovog postupka odnosi se na primjenu pregovaračkog postupka bez objave obavještenja o nabavci zbog ekskluzivnih prava kada ugovorni organ svjesno bira predmet nabavke koji može da ispunji samo određeni ponuđač, ili ugovorni organ uopšte ne posjeduje dokaz da nabavku može da realizuje samo određeni ponuđač ili dokaz koji posjeduje ne ukazuje na ekskluzivitet. Takođe, neregularnosti i koruptivno djelovanje u praksi se javlja kod nabavke dodatne robe/radova/usluga kada se pomenuti postupak primjenjuje samo kao „paravan“ a cilj je da se favorizovanom ponuđaču nerealno uveća osnovni ugovor.

U fazi provođenja nabavke koruptivni mehanizam koji se može pojaviti je:

Nejasna i kontradiktorna sadržina tenderske dokumentacije. Nedovoljno jasno i nepotpuno definisanje bilo kog dijela tenderske dokumentacije može ukazivati na pokušaj da se ograniči konkurenca i postupak sprovede na netransparentan način kako bi se određenom ponuđaču omogućilo da njegova ponuda bude izabrana kao najpovoljnija. Takođe, kontradiktorna sadržina tenderske dokumentacije, u smislu da sadrži različite informacije o istom zahtjevu, takođe može ukazivati na takve težnje ugovornog organa. Primjeri zloupotrebe su sljedeći: nejasne i kontradiktorne informacije o tome kako bi ponuđači trebalo da sastave i podnesu ponude (na primer, u jednom dijelu se zahtjeva da sve strane ponude budu ovjerene pečatom od strane ponuđača, a u drugom da je potrebno ovjeriti samo obrasce koje popunjava ponuđač), različiti podaci u obavještenju o nabavci i tenderskoj dokumentaciji (pogotovo u pogledu uslova i kriterijuma), nedovoljno jasne tehničke karakteristike predmeta nabavke (u različitim dijelovima navedene su različite karakteristike).

Diskriminacioni kvalifikacioni uslovi. Ukoliko ugovorni organ zahtjeva ispunjenost nekog uslova koji je suštinski nepotreban za realizaciju konkretnog ugovora o javnoj nabavci, a pri tom postoje saznanja da taj uslov ispunjava samo jedan ponuđač, „favorit“, onda postoji diskriminacija koja ima elemente koruptivnog mehanizma. Primjeri zloupotrebe su sljedeći: traženje nepotrebnih atesta, sertifikata ili izvještaja o ispitivanju, koje već posjeduje ponuđač koji je „favorit“ (npr. traženje ISO/IEC 24711 - Standard mjerjenja kapaciteta ispisa spremnika sa tintom (ketridža), a nabavlja se papir za štampanje), traženje određenog tehničkog kapaciteta koji nije u logičkoj vezi sa predmetom javne nabavke (nepotrebna vozila, oprema, tehnologija...), nesrazmjeri kvalifikacioni uslovi (traži se visina prometa od 300.000,00 KM bez PDV-a, a procijenjena vrijednost nabavke 50.000,00 KM bez PDV-a);

Diskriminatorne tehničke specifikacije. Navođenje zaštićenog naziva nekog proizvoda/proizvođača (brand name) bez omogućavanja da se za taj predmet nabavke dostupne

ekvivalent predstavlja jedan od koruptivnih mehanizama koji se u praksi još uvijek često dešava. Pored navedenog nerijetko se dešava da ugovorni organi ne navedu brand name, ali „preslikaju“ specifikaciju određenog proizvođača (ovo je najčešći primjer kod nabavke vozila kada ugovorni organi prepišu tačne karakteristike vozila određenog proizvođača).

Diskriminatori kriteriji za dodjelu ugovora. Kriteriji za dodjelu ugovora se odnose isključivo na vrednovanje predmeta nabavke i njegove sposobnosti da zadovolje potrebe ugovornog organa. Svako odstupanje od navedenog predstavlja zloupotrebu, koja se najčešće ogleda u sljedećem: vrednovanje sa velikim brojem bodova određenih sertifikata kvaliteta koje posjeduju samo određeni ponuđači, a koji su, u suštini, nepotrebni sa stanovišta predmeta konkretne javne nabavke, vrednovanje kvalifikacionih kriterija kao podkriterija ekonomski najpovoljnije ponude (npr. broj pumpi na određenom području – 20 bodova), primjena neodređenih i subjektivnih elemenata kriterijuma kao što su „kvalitet”, primjena metodologije dodjele bodova koja nije objektivno provjerljiva.

U fazi realizacije ugovora koruptivni mehanizam koji se može pojaviti je:

Dopuštanje izvršenja ugovora suprotno odredbama istog. U praksi se dešavaju sljedeće zloupotrebe: mijenjanje cijene iako je predviđena fiksna cijena, mijenjanje uslova plaćanja (avansno plaćanje umjesto odgođeno), isporuka robe drugog kvaliteta od ugovorene, isporuka robe u količini većoj/manjoj od ugovorene, nepoštovanje ugovorenih rokova isporuke, produženje perioda važenja ugovora, izvođenje radova koje ne odgovara ugovorenim specifikacijama.

Nekorištenje mehanizma zaštite u slučaju neadekvatnog izvršenja ugovora. Suština garancije za dobro izvršenje ugovora je osiguranje da će ugovorni organ dobiti ugovoreni predmet nabavke u količini, kvalitetu i roku koji je određen ugovorom. U praksi se dešavaju zloupotrebe na način da ponuđač ne isporuči ugovoreni premet nabavke u količini, kvalitetu ili roku koji je određen ugovorom, a ugovorni organ mu uopšte ne aktivira garanciju za dobro izvršenje ugovora niti mu zaračuna zatezne kamate prilikom plaćanja čime direktno nanosi štetu firmi.

4. MEHANIZMI BORBE PROTIV KORUCIJE I ZAŠTITE INTEGRITETA U JAVNIM NABAVKAMA

Ne postoji univerzalno pravilo za borbu protiv korupcije, već je to neprekidna složena aktivnost koja mora uključiti veliki broj aktera na različitim nivoima. Budući da korupcija počiva na tajnosti [16], transparentnost se sama po себи nameće kao osnovno sredstvo za borbu protiv korupcije u svim oblastima, a posebno u oblasti javnih nabavki. S obzirom na to da se u transparentnom sistemu javnih nabavki odluke moraju donositi na osnovu objektivnih, unaprijed definisanih i javno dostupnih pravila, smanjen je prostor za favorizovanje određenih ponuđača koji su platili ili bili spremni platiti mito [17]. Na taj način, značajno se mogu ograničiti štetni efekti korupcije u javnim nabavkama, kao što su, između ostalog, visoki troškovi nabavke lošega kvaliteta, nabavka roba, usluga i radova koji nisu ekonomski opravdani ili nisu bazirani na stvarnim potrebama, ili isporuka proizvoda koji sa sobom nose sigurnosne i druge rizike za stanovništvo.

Drugi mehanizam za borbu protiv korupcije je dobro upravljanje javnim sredstvima (Good Management). Ovo je još poznato i kao domaćinski odnos prema javnim sredstvima. U osnovi predstavlja, pored transparentnosti, i postizanje „najbolje vrijednosti za javni novac“. Nabavka mora biti koncipirana tako da se omogući najoptimalnija kombinacija troškova i koristi (najjeftinije ne znači najbolju vrijednost za javni novac). Zato je veoma važno de se vrši kontrola u svakoj fazi postupka, od samog planiranja i procijenjene vrijednosti, preko tehničkih specifikacija, kriterija za učešće i na kraju kriterija za dodjelu ugovora kako bi se osigurala „vrijednost za novac“. Kao jedna od komponenti dobrog upravljanja javnim nabavkama je i profesionalizacija poslova javnih nabavki, odnosno uvođenje kategorije službenika za javne nabavke. Tamo gdje su službenici nabavke slabo plaćeni, loše obučeni ili im nedostaje mogućnost razvoja karijere, rizik od korupcije se povećava. Nabavke treba profesionalizovati a ne tretirati kao administrativni zadatak. Vlade trebaju izdvojiti dovoljno sredstava za svoje odjele za nabavke i reviziju kako bi privukle visoko kvalifikovane pojedince, dozvoliti isplatu bonusa i obezbijediti usavršavanja za poboljšanje profesionalnog nivoa. Takođe, mora postojati jasno definisan put za napredovanje u karijeri za službenike nabavki [18].

Treću komponentu borbe protiv korupcije čini mehanizam nadzora i kontrole. Prvi kontrolni mehanizam (izvan ugovornog organa) predstavljaju ponuđači koji će kroz mehanizam pravne zaštite ukazati na nepravilnosti u postupku (diskriminatorne tehničke specifikacije, ograničavajući uslovi za učešće, neadekvatni rokovi za podnošenje ponuda i sl.). Međutim,

ponuđači imaju pravo i mogućnost samo da kontrolišu proceduru nabavke sa aspekta zakonitosti i usklađenosti sa osnovnim principima javnih nabavki, ali ne i sa aspekta opravdanosti nabavke (učinkovitosti, odnosno svrsishodnosti). Tu na scenu stupa interna i eksterna revizija koje mogu provjeriti ne samo zakonitost odluke o potrošnji, već i da li je to bilo sprovedene u skladu sa potrebama ugovornog organa.

5. ZAKLJUČAK

Borba protiv korupcije je dug i kompleksan proces u kojem nema brzih i jednostavnih rješenja. Potrebno je provoditi kontinuirane aktivnosti na svim nivoima vlasti i u svim oblastima poslovanja, kako bi se korupcija svela na minimum. Iako je učinjeno mnogo na polju usklađivanja domaće legislative sa međunarodnim standardima u oblasti javnih nabavki, u našoj zemlji povjerenje u sistem javnih nabavki je i dalje na veoma niskom nivou, posebno sa aspekta podložnosti korupciji i zloupotrebljavanju. U tom kontekstu izuzetno je važno naglasiti da je za uspostavljanje efikasnog sistema javnih nabavki i efikasnu borbu protiv korupcije nužno preduzimanje različitih preventivnih i korektivnih mjera na svim nivoima društva, dakle ne samo u pogledu postupanja ugovornih organa i ponuđača, već i ukupnog odnosa prema ovom pitanju čitave javne administracije i svih drugih javnih i privatnih subjekata, kao i nadležnih kontrolnih organa.

LITERATURA

- [1.] European Commision, Public Procurement, (pristup:11.09.2019.), [dostupnona https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_hr]
- [2.] Transparency International BiH, *Pojmovni vodič za borbu protiv korupcije*, National Endowment for Democracy, 2009., str. 24.
- [3.] Bhargava, V., „The Cancer of Corruption“, World Bank Global Issues Seminar Series, 2005., str. 1.
- [4.] OECD i SIGMA, *Obuka o javnim nabavkama za korisnike IPA-E, Modul B*, 2010., str. 5.
- [5.] „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 103/09 i 58/13.

- [6.] Klitgaard, R., *Addressing corruption together*, OECD, Paris, 2014., str. 37.
- [7.] Agencija za javne nabavke BiH, „Godišnji izvještaj o dodijeljenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u 2017. godini - Nacrt“.
- [8.] Evropska Komisija, „Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2016. godinu uz dokument Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija Saopštenje o politici proširenja EU za 2016. godinu“, Brisel, 2016. str. 44-45.
- [9.] Antikorupcijski priručnik kao podrška u borbi protiv korupcije u javnim nabavkama u Bosni i Hercegovini, „Jačanje sistema javnih nabavki u Bosni i Hercegovini“, Ugovor o pružanju usluga br. 2013/336-009, str. 5.
- [10.] Transparency International BiH, *Priručnik: Uvođenje planova integriteta na lokalnoj razini*, 2015., str. 17.
- [11.] Konvencija Ujedinjenih Nacija protiv korupcije, član 8.
- [12.] „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 49/13.
- [13.] „Službene novine Federacije BiH“ br. 27/14.
- [14.] „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 83/02 i 83/09.
- [15.] „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“ br. 9/09.
- [16.] OECD, *Integrity in Public Procurement – Good practice from A to Z*, Paris, 2007., str. 10.
- [17.] Kühn, S., Sherman L., *Curbing Corruption in Public Procurement: A Practical Guide*, Transparency International, Berlin, 2014., str. 9.
- [18.] Transparency International BiH, *Osnovni antikoruptivni standardi za javne nabavke - Analiza javnih nabavki u Republici Češkoj i Bosni i Hercegovini*, Banja Luka, 2016., str. 42.

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

FAKULTET POSLOVNE EKONOMIJE

POSLOVNA INFORMATIKA NOVI STUDIJSKI SMJER

I CIKLUS STUDIJA
REDOVAN, VANREDAN
i DL STUDIJ

IZABERITE NAJBOLJE!
UPIS TRAJE DO 25.10.2020.

+387 30 509 750
info@unvi.edu.ba
www.unvi.edu.ba

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

FAKULTET ZDRAVSTVENIH STUDIJA

KOZMETOLOGIJA NOVI STUDIJSKI SMJER

I i II CIKLUS STUDIJA

REDOVAN I VANREDAN STUDIJ

IZABERITE NAJBOLJE!
UPIS TRAJE DO 25.10.2020.

+387 30 509 750
info@unvi.edu.ba
www.unvi.edu.ba

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

FAKULTET INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

SOFTVERSKI INŽENJERING NOVI STUDIJSKI SMJER

I CIKLUS STUDIJA
REDOVAN, VANREDAN
i DL STUDIJ

IZABERITE NAJBOLJE!
UPIS TRAJE DO 25.10.2020.

+387 30 509 750
info@unvi.edu.ba
www.unvi.edu.ba

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

PRAVNI FAKULTET

SIGURNOST I KRIMINALISTIKA I CIKLUS STUDIJA

FORENZIČNE ZNANOSTI
II CIKLUS STUDIJA

REDOVAN, VANREDAN
i DL STUDIJ

IZABERITE NAJBOLJE!
UPIS TRAJE DO 25.10.2020.

+387 30 509 750
info@unvi.edu.ba
www.unvi.edu.ba

MENADŽMENT I PREDUZETNIŠTVO

Doc. dr. sc. Ibrahim Obhodaš¹

Prof. dr. sc. Jamila Jaganjac²

Azra Obhodaš, dipl. oec³

PRIMJENA STATISTIČKIH MODELA KOD UNAPREĐENJA ANALIZE POSLOVANJA KOMPANIJA

APPLICATION OF STATISTICAL MODELS IN IMPROVEMENT OF COMPANY OPERATIONS ANALYSIS

Sažetak

Institucije kao i kompanije sve više imaju potrebu znati u kakvom finansijskom stanju se nalazi njihov kooperant. Razlog je mnogo, ali se oni uglavnom ogledaju u dužničko/povjerilačkom odnosu. Banke provjeravaju stanje kompanija zbog određivanje kamatne stope, kompanije zbog odobrenog limita drugom preduzeću i odgođenog plaćanja, državne institucije zbog podsticaja, javne nabavke zbog ispunjavanja tenderske dokumentacije itd. Računovodstveni bilans predstavlja neizostavan dokument kod procjene stanja kompanije. Međutim, problem sejavlja kada je potrebno za kratko vrijeme obraditi više bilansa različitih kompanija, nedostatak vremena sve više postavlja veliki problem i resurs koji sve više nedostaje.

U ovom radu obraditi će se određeni modeli, koji predstavljaju olakšicu kod donošenja odluka procjene vrijednosti kompanije. Princip funkcionisanja modela je uz primjenu funkcije, gdje se procjena uspiješnosti kompanije mjeri na osnovu parametara funkcije. Prije nego se kreće u sam proces modeliranja, potrebno je napomenuti da važnost činjenice da svaki region ili država ima svoje parametre na osnovu kojih se dobije funkcija. Naime, nije isto stanje kompanija u Bosni i Hercegovini i npr. u Njemačkoj, stoga je potrebno prikupiti

¹ Sveučilište Vitez, Fakultet poslovne ekonomije, email: ibrahim.obhodas@unvi.edu.ba

² Sveučilište Vitez, Fakultet poslovne ekonomije, email: ibrahim.obhodas@unvi.edu.ba

³ Certificirani računovodja, DOO GOLD FLIPS Sarajevo, email:azradzogovic@hotmail.com

reprezentativan uzorak kompanija sa područja gdje će se procjena vršiti, kako bi funkcija procijene bila tačna i pouzdana.

Cilj ovog rada je istražiti i teorijski predstaviti model i način procjene vrijednosti kompanija na osnovu modeliranja, te predstaviti jedan novi, unificiran i pouzdan način mjerjenja uspješnosti kompanije, koji će biti od pomoći većim kompanijama, bankama, osiguravajućim društvima, institucijama i ostalim firmama koje imaju potrebu da vrše procjenu konkurenata, poslovnih partnera, svojih podružnica itd.

Prema rečenom, nameće se i hipoteza ovog rada, a to je da BH tržište predstavlja ne istraženo područje kada je u pitanju primjena određenih modela koji bi olakšali sistem rada u finansijsko – računovodstvenom sistemu.

Ključne riječi: statistički modeli, vrijednost kompanije, funkcija

Abstract

Institutions and companies are increasingly in need of knowing the financial status of their subcontractor. There are many reasons, but they are mostly reflected in the debtor / creditor relationship. Banks check the status of companies for setting interest rates, companies for granting limits to another company and deferred payments, state institutions for incentives, public procurement for completing tender documents, etc. The balance sheet is an indispensable document in assessing the state of a company. However, the problem arises when multiple balance sheets of different companies need to be processed in a short period of time, the lack of time increasingly poses a major problem and an increasingly scarce resource.

In this paper, certain models will be addressed, which represent a facilitation in making judgments about the company's estimated value. The principle of model functioning is with the application of function, where the performance evaluation of a company is measured on the basis of function parameters. Before embarking on the modeling process itself, it should be noted that the importance of the fact that each region or country has its own parameters on the basis of which the function is obtained. Namely, it is not the same situation of companies in Bosnia and Herzegovina and in Germany, for example, so it is necessary to collect a representative sample of companies from the area where the assessment will be performed in order for the assessment function to be accurate and reliable.

The aim of this paper is to investigate and theoretically present a model and a way of valuing companies based on modeling, and to present a new, unified and reliable way of measuring the success of a company, which will help larger companies, banks, insurance compa

institutions and other companies that have the need to evaluate competitors, business partners, their affiliates, etc.

According to the above, the hypothesis of this paper is also imposed, namely that the BH market represents an uncharted area when it comes to the application of certain models that would facilitate the system of work in the financial accounting system.

Keywords: statistical models, company value, function

1. UVOD

Fokus rada je istražiti mogućnost primjene određenih kvantitativnih modela u finansijsko računovodstvenom sistemu u Bosni i Hercegovini, a u cilju lakšeg i bržeg funkcionisanja i ispunjavanja devnih zadataka u vidu procjene vrijednosti kompanija, određivanje kametne stope za pravna i fizička lica, te ostale procjene i mjerena u finasijama i računovodstvu. Modeli, koji će biti predmet ovog rada su: Altmanov model za predviđanje bankrota preduzeća, Chesserov model za predviđanje neispunjena ugovorenih obaveza prema bankama, Kraličekov DF model za previđanje stečaja preduzeća, Fulmerov model za predviđanje stečaja preduzeća.

Pored navedenog, izvršit će se analiza prinosnog, imovinskog i finansijskog položaja preduzeća na odabranom uzorku, kroz kratak primjer jednog spomenutih modela.

Svaki od navedenih modela ima svoje karakteristike, različita polazišta, ali slične ciljeve – detekcija onih privrednih subjekata koji u narednom periodu neće imati mogućnosti za normalno funkcionisanje.

Navedeni modeli su izabrani zbog toga što su najzastupljeniji u teoriji, najčešće testirani u praksi i prigodni su za predviđenu analizu. Prilikom svakog istraživanja pojavljuju se manje ili veće poteškoće koje mogu sa manjim ili većim intenzitetom uticati na proces istraživanja pa čak i na istraživačke rezultate.

Poteškoće koje se mogu javiti pri analizi su potpuno operativna i odnose se na prikupljanje podataka, tj. finansijskih izvještaja. Iako su podaci s kojima su potrebni za analizu javni, ipak su iziskuju trud, i zbog velike količine potrebnih finansijskih izvještaja, koji bi modeliranje učinili kvalitetnijim.

Druga poteškoća se odnosi na nedostatke podataka za pojedine firme kada su u pitanju finansijski izvještaji – izvještaj o novčanim tokovima. Iako su uzorkom tretirana preduzeća

okarakterisana kao mala i srednja, zbog toga što su se dva od tri kriterija koja trebaju biti zadovoljena odnosila i na kombinaciju broja uposlenih i iznos imovine, visina prihoda kao kriterij za klasifikaciju preduzeća u MSP nije morao biti zadovoljen, pa su se u uzorku našla i preduzeća koja nemaju zakonsku obavezu izrađivati i Izvještaj o novčanim tokovima.

Treći izazov se odnosi se na provjeru blokade transakcijskih računa preduzeća koja su potrebna za kvalitetniju analizu uzorka. Prema izvještaju Centralne banke BiH, mjesечно se javno objavljaju liste insolventnih preduzeća. Međutim, retroaktivno je podatak dobijen na način da se za svako pojedinačno preduzeće iz uzorka izvrši zasebna provjera u evidenciji, što oduzima dosta vremena. S obzirom na veličinu uzorka, eventualna greška ne bi uticala u znatnoj mjeri na dobijene rezultate istraživanja.

Analize su obuhvatile provjeru teorijskih modela i generisanje jedne verzije modela logističke regresije i funkcije diskriminacije na osnovu dostupnih podataka. Rezultati ukazuju na određen broj faktora koji imaju uticaj, a koji su obrazloženi u nastavku.

2. MODELI

Kako bi se mogla izvršiti analiza adekvatnosti teorijskih modela potrebna je klasifikacija koja odgovara podacima o poslovanju pojedine firme. Chesser model vrši dvoznačnu (dihotomnu) klasifikaciju, koja se obično obilježava sa 0 i 1, Altman model vrši klasifikaciju u tri nivoa (od 0 do 2), Kralicek model vrši klasifikaciju u 8 nivoa (u ovoj analizi su korištene oznake od 0 do 7), Fulmer model vrši dvoznačnu (dihotomnu) klasifikaciju.

U podacima su moguće određene anomalije, koje imaju bitan uticaj na mogućnosti provjere i generisanja adekvatnih modela. Prisustvo anomalija je vidljivo u odnosu vrijednosti centralne tendencije (medijane, prosjeka, maksimalnih i minimalnih vrijednosti). Medijana je veličina koja pojavu dijeli na dva jednakata dijela. To znači da je između medijane i minimalne vrijednosti, te između medijane i maksimalne vrijednosti, na pojedinim pokazateljima vrijednost i po 50% obima uzorka.

Standardna devijacija označava stepen koncentracije uzorka oko prosječne vrijednosti. Uzima se da u intervalu od jedne standardne devijacije sa obje strane prosječne vrijednosti treba biti oko 67% svih elemenata.

U slučaju ovog parametra, donja granica intervala je $6,17145 - 8,87861 = -2,70716$ (minimum je 0,30141). Prosjek (6,17145) je veći od medijane (3,47974) što znači da je najveći dio uzorka sadržan u intervalu od minimuma do prosječne vrijednosti. Četiri najveće vrijedne

u ovom uzorku su 35,12620, 74,70892, 85,40535 i 110,73582. Vidi se da je 67. po redu veličina više od tri puta manja od najveće vrijednosti, a 2 – 2,5 puta manja od ostale dvije veličine. Ovakvih slučajeva imamo i za druge parametre.

Druga vrsta anomalijnosti je prisustvo većeg broja nula ili veoma malih vrijednosti, što je karakteristično za bilanse stanja i koeficijente unutar njega. Primjer su vrijednosti parametra X1 za Kralicek model za blokirane firme.

Visok stepen tačnosti klasifikacije nastaje zbog rada sa ekstremnim vrijednostima. Za rad u programu SPSS uočljive su ekstremne vrijednosti u pojedinim fazama kalkulacije, što zahtjeva dodatne napore kako bi se vrijednosti dovele u fazu gdje se može raditi analiza, a da dobijeni koeficijenti budu statistički signifikantni.

2.1. Altmanov model

Edvard Altman je 1968. godine u New Yorku definisao Z-score model, prvi put u istoriji koristeći diskriminacionu analizu kako bi detektovao one finansijske pokazatelje koji su najbolji prediktori stečaja preduzeća. Posmatrao je preduzeća koja su se nalazila pred stečajem, ali istovremeno i onu kontrolnu grupu preduzeća kojima nije prijetio stečaj. Ukupno su se u uzorku našla 66 preduzeća, od kojih je polovina tada bila u stečajnom postupku zvanično, tj. imali su predate aplikacije za otvaranje stečajnog postupka. Uzorak zavisi od broja kompanija koje se nalaze na analiziranom području.

U svom istraživanju Altman je koristio 22 finansijska pokazatelja, koja su se u to vrijeme koristila u finansijskim analizama. Koristeći višestruku diskriminacionu analizu, od navedena 22 finansijska pokazatelja, postupcima eliminacije, došao je do 5 finansijskih pokazatelja, uzetih iz finansijskih izvještaja, koji su najbolje predviđali insolventnost preduzeća, kao i njihovu snagu.

Prva formula koju je Altman upotrijebio bila je predstavljena na sljedeći način:

$$Z=1,2X1+1,4X2+3,3X3+0,6X4+0,999X5$$

Nakon faktorske analize, varijable koje su se izolovale i pokazale visok stepen komplikacije u ovom primjeru su:

X1=(obrtna imovina-kratkoročne obaveze)/ukupna imovina

X2=nepospoređena dobit/ukupna imovina

X3=poslovni dobitak/ukupna imovina

X4=tržišna vrijednost kapitala/knjigovodstvena vrijednost ukupnih obaveza

X5=prihodi od prodaje/ukupna imovina

Za rezultate veće od 2,99 Altman je otkrio da je mogućnost da će kompanije otići u stečaj zanemariva, te je rezultate iznad ovog broja nazvao „sigurna zona“. Za rezultate manji od 1,80 vjerovatnoća odlaska u stečaj je veoma izražena, te je ovu zonu nazvao „nesigurnom“. Za rezultate između 1,80 i 2,99 otkrio je da postoji mogućnost da će preduzeće otići u stečaj, i ovu činjenicu potencijalne zainteresovan strane moraju imati na umu. Ovu zonu je nazvao „siva“ zona.

Altmanov model je bio precizan u 72% slučajeva u predviđanju stečaja u periodu od naredne dvije godine.

Prvi model koji je Altman razvio je podrazumijevao preduzeća koja kotiraju na berzi, pa se nije mogao primijeniti na ostala preduzeća. Iz tog razloga Altman je razvio drugi model, nazavši ga Z'-score model, gdje je umjesto tržišne vrijednosti kapitala upotrijebio knjigovodstvenu vrijednost kapitala, te u faktoru X4 stavio je u odnos sa ukupnim obvezama.

Revidirana formula je glasila ovako:

$$Z' = 0,717X1 + 0,847X2 + 3,107X3 + 0,420X4 + 0,998X5$$

Za Z' veće od 2,9 računa se da je „sigurna“ zona, za Z' ispod 1,23 smatra se da je „nesigurna“ zona, a za Z' unutar navedena dva broja, preduzeće je u „sivoj“ zoni.

Kako se pokazalo da su različiti finansijski koeficijenti uobičajeno različiti za različite djelatnosti, Altman je 2000. te godine razvio opši model, s ciljem smanjenja efekata industrije na model, za neproizvodne kompanije, ali je sugerisao da je primjeren za procjenu rizika nesolventnosti kod nefinansijskih preduzeća, uključujući i proizvodne, na tržištima u razvoju i nestabilnim tržištima. (Keser, Radivojac, 2015, p. 250).

Model je postavljen na sljedeći način:

$$Z'' = 6,56X1 + 3,26X2 + 6,72X3 + 1,05X4,$$

gdje su:

X1 = radni kapital / ukupna imovina

X2 = zadržana dobit / ukupna imovina

X3 = dobit prije kamata i poreza (EBIT) / ukupna imovina

X4 = knjigovodstvena vrijednost preduzeća / ukupne obaveze

2.2. Chesserov model

„Chesserov model za predviđanje neispunjena ugovorenih obaveza prema bankama, razvijen 1971. godine, polazi od sljedeće formule (Chesser, 1974) :

$$P = \frac{1}{1+e^{-y}}, \text{ pri čemu je } e= 2,71828$$

Ako je vrijednost P veća od 0,5, postoji mogućnost neizvršavanja ugovorenih obaveza. Za vrijednosti jednake i manje od 0,5 vjerovatnoća izvršenja obaveza je veća.

1. Vrijednost Y izračunava se prema funkciji:

2.

$$Y=-2,043+5,24X_1+0,0053X_2-6,6507X_3+4,409X_4-0,0791X_5-0,1020X_6$$

pri čemu je

X1= gotovina/imovina

X2 =prihod/gotovina

X3= dobit prije oporezivanja/imovina

X4= (kratkoročni krediti+dugoročne obaveze)/imovina

X5= stalna sredstva/imovina

X6 =(tekuća sredstva-kratkoročni krediti)/prihod“ (Vidimlić, 2015, p. 158).

2.3. Kralicek DF model

U potrazi za finansijskim pokazateljima koji će najbolje napraviti razliku između preduzeća koja će u budućnosti uspješno poslavati i ona koja neće, Kralicek je napravio dva modela, a koje je izradio na finansijskim pokazateljima švicarskih, njemačih i austrijskih preduzeća. Prvi je bio Quictest, kojim se, kako mu i ime kaže, moglo na prvi pogled, aproksimativno odrediti bonitet preduzeća, i drugi, koji je nazvao DF indikator, koji je obuhvatao šest finansijskih pokazatelja, različite težine, iskazano kroz pondere. Vrijednost

funkcije koja je negativna odmah pokazuje insolventnost preduzeća. Veće vrijednosti pokazuju bolji finansijski položaj preduzeća.

U funkciji su se našli sljedeći finansijski pokazatelji.

X1 = čisti novčani tok / ukupne obaveze

X2 = ukupna imovina / ukupne obaveze

X3 = dobit prije kamata i poreza (EBIT) / ukupna imovina

X4 = dobit prije kamata i poreza (EBIT) / ukupni prihodi

X5 = zalihe / ukupni prihodi

X6 = poslovni prihodi / ukupna imovina

$$DF = 1,5X1 + 8,08X2 + 10X3 + 5X4 + 01X6$$

Vrijednost DF

pokazatelja	Financijska stabilnost
> 3.0	izvrsna
> 2.2	vrlo dobra
> 1.5	dobra
> 1.0	osrednja
> 0.3	loša
≤ 0.3	početak insolvencnosti
≤ 0.0	umjerena insolvencnost
≤ - 1.0	izrazita insolvencnost

2.4. Fulmerov model

Fulmerov model, ili Fulmerov H Faktor ili Fulmer H Score je model koji predviđa stečaj preduzeća, a objavljen je 1984. godine kroz rad autora pod imenom „Klasifikacija modela predviđanja stečaja za male firme“.

Prema ovom modelu, za dobijene vrijednosti koje su ispod nule, vjerovatnoća je odlaska preduzeća u stečaj, a ako su vrijednosti iznad nule, mala je vjerovatnoća proglašenja stečaja preduzeća

Koeficijenti koji se posmatraju u Fulmerovom modelu su:

X1 = zadržana dobit / ukupna imovina

X2 = prihodi / ukupna imovina

X3 = EBIT / ukupan kapital

X4 = novčani tok iz redovne djelatnosti / ukupne obaveze

X5 = obaveze / ukupan kapital

X6 = tekuće obaveze / ukupna imovina

X7 = log(stalna sredstva)

X8 = radni kapital / ukupne obeveze

X9 = log(EBIT) / troškovi kamata

$$H = 5,528X_1 + 0,212 X_2 + 0,073X_3 + 1,270X_4 + 0,120X_5 + 2,335X_6 + 0,575X_7 + 1,083X_8 \\ + 0,894X_9 - 6,075$$

Za vrijednosti H manje od 0 smatra se da će firma doživjeti stečaj.

Prvi primjer je Chesser model izведен na osnovu podjele koja je dobijena teorijskom modelu. U varijantama Forward (Conditional, LR i Wald) vrijednosti za $\exp(X_1)$ i $\exp(X_4)$ su u prve četiri iteracije na npr. 50, 55, 119 i 137 cijelih mjesta u pojedinim koracima. Zbog vjerovatnog prekoračenja mašinske tačnosti u posljednjem koraku vrijednosti za $\exp(X_1)$ i $\exp(X_4)$ nisu ni date. Koeficijenti ova dva parametra u modelu su npr. 3.650,302 i 3.103,272, što u kombinacijama sa ekstremnim vrijednostima daje ovakve rezultate.

Kao ilustracija će poslužiti vrijednosti parametra X2 u Chesser modelu za neblokirane firme. Raspon medijane i minimalne vrijednosti je npr. $3,47974 - 0,30141 = 3,17833$, a raspon maksimalne vrijednosti i medijane je npr. $110,73582 - 3,47974 = 107,25608$.

Drugi primjer su parametri X1 i X10 u pokazateljima poslovanja. U slučaju modela koji se generiše na osnovu podjele na blokirane i neblokirane prisutne su ekstremne vrijednosti za $\exp(X_1)$ sa 6 do 8 cijelih mjesta. U slučaju modela koji se generiše na osnovu teorijske podjele, vrijednosti za $\exp(X_{10})$ imaju do 23 cijela mjesta. Uzrok se (ponovo) može tražiti u anomaličnim vrijednostima.

3. ZAKLJUČAK

Modeli koji su predstavljeni u radu pokazuju direktnu vezu između statističkih metoda, prije svega višestrukog regresionog modela i finansijske analize i procjene kompanija. Bitno je naglasiti da je kod modeliranja neophodno prije svega napraviti istraživanje i prikupiti podatke.

o pojavi koja se istražuje. Podaci koji se prikupljaju i arhiviraju, naknadno se analiziraju, modelima koji su predstavljeni u prethodnom dijelu rada. Podaci prikupljeni na jednom prostoru ne mogu biti primjenjeni na drugom području, pa je bitno naglasiti da za sva po područje ili region, gdje se model koristi za određene finansijske procjene, isključivo prikupljeni podaci moraju biti sa tog područja.

Benefiti modeliranja su višestruki, od uštede na radnoj snazi, efikasnosti, efektivnosti itd. Nakon što se proces modeliranja završi, funkcija dobije svoje parametre, nastavlja se sa programiranjem, a u cilju lakše i jednostavnije upotrebe u širokoj primjeni.

Bosansko-hercegovačko tržište još uvijek ne koristi procese modeliranja po sistemu uzorkovanja u mjeri kojoj bi to bilo poželjno, što bi olakšalo finansijske procejene pravnih i fizičkih lica. Prema tome, može se konstatovati da postoji dosta prostora za napredak u ovom segmentu poslovanja.

LITERATURA

- [1]Edvinsson, L. Y.-Y. (2011). *National Intellectual Capital: A Comparison of 40 Countries*.
- [2]Federalni Zavod za programiranje razvoja Bosne i Hercegovine. (2017). *Konkurentnost 2017-2018 Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Federalni Zavod za programiranje razvoja Bosne i Hercegovine. Retrieved from <http://www.fzzpr.gov.ba/bs/pubs/32/8/konkurentnost-bosne-i-hercegovine>
- [3]Fisher, J. (2010). *Corporate Governance and Management of Risk. Best management practice*.
- [4]Paul, N. W. (2010). *Statistika za poslovanje i ekonomiju*. Zagreb: Mate Zagreb.
- [5]The World Bank. (2011). *The Changing Wealth of Nations:Measuring Sustainable Development in the New Millennium*. The World Bank.
- [6]Weziak, D. (2007). Measurement of National Intellectual Capital: Application to EU Countries. *IRISS Working Paper Series. Instead*.
- [7]Wonnacott, T. W. (1990). *Inproductry Statistics for Business and Economics*. New York: Wiley New Jork.
- [8]World Economic Forum. (2017). *The Global Competitiveness Report*. Geneva: World Economic Forum.

Dr. sc. Tanja Gavrić¹

Korporativno upravljanje: osvrt na kompenzacije menadžera u Bosni i Hercegovini i svijetu

CORPORATE GOVERNANCE: A REVIEW OF COMPENSATION OF MANAGERS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE WORLD

Sažetak

Kompenzacijnska politika jedan je od najvažnijih čimbenika uspjeha organizacije. Ne samo da oblikuje ponašanje menadžera, već također pomaže u određivanju vrste menadžera koje organizacija privlači. Visina menadžerskih kompenzacija uvjetovana je čitavim nizom čimbenika, ali prvenstveno trebaju biti usklađeni s poslovnom strategijom poduzeća. Čimbenici koji imaju najveći učinak na ukupnu kompenzaciju menadžera su: veličina poduzeća, mogućnost rasta poduzeća, rizik poduzeća, struktura kapitala, struktura vlasništva i dob menadžera. Veličina poduzeća ima veliko značenje za visinu menadžerskih kompenzacija, zbog toga jer veća poduzeća zahtijevaju veće kompenzacije i veću kvalitetu menadžera. Dok istraživanja pokazuju kako postoji značajna varijabilnost u razini kompenzacije među firmama slične veličine, ta varijabilnost opada kada je u pitanju kompenzacija prosječnog radnika tih firmi. Velika poduzeća, koja na raspolaganju imaju visoko kvalificirane menadžere, zahtijevaju veće kompenzacije zbog prirode posla koji obavljaju. Pritom se strateška perspektiva usredotočuje na izbor sustava plaća koji pomaže organizaciji u postizanju i održavanju konkurentske prednosti. Pred program nagradivanja vodećih menadžera postavljaju se posebni zahtjevi, pa je tako neophodno da on bude odgovoran prema dioničarima, konkurentan da bi motivirao i zadržao ključne direktore, efikasan za uspješno vođenje kompanije te usklađen s postojećim propisima. Kao ključni faktor organizacijske uspješnosti, profesionalni menadžeri moraju biti dobro plaćeni. Međutim, visina menadžerskih kompenzacija razlikuje se u različitim dijelovima svijeta, tako, u SAD-u u odnosu na ostatak razvijenih zemalja i manje razvijenih, znatno su više kompenzacije kao i plaće menadžera. Cilj ovoga rada je istražiti na koji način je oblikovan paket menadžerskih kompenzacija u Bosni i Hercegovini, je li usklađen tako da

¹ Fakultet poslovne ekonomije, Sveučilište/Univerzitet „VITEZ“ Vitez, email: tanja.mlakic@gmail.com

motivira menadžera na postizanje željenih ciljeva poslovanja i dugoročno ga veže za poduzeće i usporediti isti sa paketima menadžerskih kompenzacija razvijenih zemalja.

Ključne riječi: organizacijska uspješnost, menadžerske kompenzacije, paket menadžerskih kompenzacija, motiviranost.

Abstract

Compensation policy is one of the most important factors in an organization's success. Not only does it shape the behavior of managers, but it also helps determine the type of managers that an organization attracts. The amount of managerial compensation is conditioned by a number of factors, but they should primarily be aligned with the business strategy of the company. The factors that have the greatest effect on the total compensation of managers are: the size of the company, the growth potential of the company, risks, the capital structure, the ownership structure and the age of the manager. Firm size is of great importance for the amount of managerial compensation, because larger companies require greater compensation and high-quality managers. While research shows that there is significant variability in the level of compensation among firms of similar size, this variability declines when it comes to the compensation of the average worker of those firms. Large companies, which have highly qualified managers at their disposal, require greater compensation because of the nature of the work they do. In doing so, the strategic perspective focuses on the choice of a payroll system that helps the organization achieve and maintain a competitive advantage. Top management's remuneration programs are subject to special requirements, so it is imperative that they be accountable to shareholders, competitive to motivate and retain key directors, effective for successful running of the company and comply with existing regulations. As a key factor in organizational performance, professional managers must be well paid. However, the amount of managerial compensation varies in different parts of the world, so in the US compared to the rest of the developed world and less developed, there are significantly higher compensation as well as managerial salaries. The aim of this paper is to investigate how the management compensation package in Bosnia and Herzegovina is shaped, whether it is aligned to motivate the manager to achieve the desired business goals and, in the long term, bind him to the company and compare it with the management compensation packages of developed countries.

Index terms: organizational performance, managerial compensation, managerial compensation package, motivation.

1. UVOD

Prema definiciji američkog udruženja menadžera, AMA [1.], *vrhovno vodstvo* čine predsjednik (*board chairman*) i članovi upravnog odbora (*directors*), predsjednik kompanije ili korporacije (*president*), voditelji središnjih sektora kompanije (*vice-presidents*) i voditelji samostalnih poslovnih jedinica (*general managers*). Vrhovno je vodstvo zaduženo i odgovorno za strateške odluke, a te odluke mogu biti na više razina. Bez obzira na to o kojoj je razini menadžmenta riječ uvijek su aktualna pitanja ocjene učinkovitosti rada menadžmenta. Poduzeće zanima ostvarenje ciljeva poslovanja sa što manje troškova i ulaganja. Prema ovome bi za poduzeće bilo najbolje kad bi svoje ciljeve ostvarilo s manjim plaćama menadžmenta. U biti nije toliko bitna visina plaće menadžera već kako stimulirati menadžere da rade učinkovitije, da ostvare ciljeve poduzeća. Pri tome se javljaju sljedeći problemi:

- istraživanje motivacija vrhovnog vodstva
- određivanje kriterija i mjerila vrednovanja rezultata njihova rada i
- iznalaženje djelotvornog sustava stimulacije menadžmenta.

Uspješnost poduzeća pozitivno je povezana s postotkom kapital koji imaju menadžeri i postotkom njihove naknade koja se temelji na kapitalu [2.]. Vrhovni menadžeri, kao predstavnici poduzeća, imaju ulogu definiranja korporativnih vrijednosti i kreiranja korporativne strategije poduzeća. Oni imaju najveću odgovornost u poduzeću, stječu najbolje kompenzacije, a ujedno su najbolje plaćena kategorija zaposlenika u svijetu. Njihovim adekvatnim nagradjivanjem i pružanjem atraktivnih kompenzacija dolazi do djelotvornog obavljanja radnih obveza i uspjeha cijelog poduzeća. Kompenzacije velikim dijelom utječu na ponašanje menadžera, čija je visina primanja predmet velikog interesa javnosti [3.]. Menadžerske kompenzacije bili su glavni problem i izazov u poboljšanju plaća radnika, zadovoljstva poslom i doživljene pravednosti jer izvršni menadžeri velikih korporacija su kompenzirani za troškove isplate boljih plaća i poboljšanja njihovih radnih uvjeta, i naknadno, životnog standarda kroz mogućnosti i za profesionalnu i za socijalnu mobilnost. Što su veće kompenzacije koje kompanije pružaju svojim izvršnim menadžerima, manje će biti na raspolaganju za ulaganje u nagradjivanje radnika za njihov doprinos uspjehu i razvoju kompanije i postizanju strateških ciljeva [4.]. Stoga, postoji veliki jazi između plaća radnika i profesionalnih menadžera.

Osim razlike u plaćama između glavnih izvršnih direktora (CEO) i zaposlenika, razlike postoje i među zemljama, ali i sustavima nagrađivanja. Tako se u Velikoj Britaniji plaće „vežu“ za ostvareni uspjeh poduzeća, u SAD-u ovise o veličini poduzeća i samo su u polovini poduzeća u vezi s poslovnim uspjehom, dok su u Japanu nagrade vezane za rast, produktivnost i tržišni udjel [4.]. Istraživanje o menadžerskim kompenzacijama predmet je više od 300 istraživačkih radova u proteklih nekoliko desetljeća [5.]. Dok tamo postoje neke nesuglasice, postoji opći konsenzus da su sretni ili zadovoljni radnici s vremenom produktivniji. Veze između zadovoljstva i performansi naširoko se istražuje iz dvije perspektive, prvo zadovoljstvo uzrokuje dobre performanse i drugo da dobro poslovanje prouzrokuje zadovoljstvo. Međutim, ne postoji jednostavan izravni odnos koji identificira vezu između učinka **i zadovoljstvo** [4.]. Bez dalnjega da je vrhovni menadžment motiviran i velikim zaradama, plaćama ili primanjima te da će se više truditi i raditi ako postoje i novčane stimulacije. Problem je jer motivi menadžera nisu uvijek samo novčani, već i drugi (npr. status, prestiž, ugled i dr.). Još veće probleme stvaraju kriteriji i mjerila za vrednovanje rezultata rada vrhovnog vodstva. Ovaj rad ima za cilj usporediti kompenzaciju menadžera s onom prosječnog radnika kako bi se utvrdio potencijalni utjecaj na motivaciju i moral, percepцију jednakosti, te posljedični učinak na učinke i produktivnost. Rad je podijeljen u pet povezanih cjelina, a to su: uvodni dio; utvrđivanje visine menadžerskih kompenzacija; menadžerske kompenzacije u suvremenom poslovanju, kao i menadžerske kompenzacije na primjeru razvijenih zemalja u usporedbi sa istima u Bosni i Hercegovini.

2. SADRŽAJ I STRUKTURA MENADŽERSKIH KOMPENZACIJA

Sadržaj i struktura menadžerskih plaća se utvrđuju putem menadžerskih ugovora, dugoročni poticaji su znatno naglašeniji od kratkoročnih [6.]. Sagledano u kontekstu razdvajanja vlasničke i menadžerske funkcije, menadžerski ugovor predstavlja alat, dokument kojim se reguliraju odnosi između vlasnika i profesionalnih menadžera koji u ime vlasnika operativno vode poslovne procese unutar (konkretnog) poslovnog subjekta [7.]. Prema Murphyju sve bi se vrste menadžerskih kompenzacija mogle svrstati u dvije osnovne skupine [8.]:

- direktne kompenzacije
- indirektne kompenzacije

Direktne kompenzacije obično se sastoje od sljedećih komponenti:

- osnovna plaća
- bonus ili premija
- odgođene kompenzacije
- stok opcijska vrijednost
- ostale kompenzacije

Osnovna plaća najvažniji je dio menadžerskih kompenzacija s obzirom da je njezin udio u ukupnim kompenzacijama oko 50%. Utvrđuje se ugovorom u fiksnom iznosu te isplaćuje tijekom godine u jednakim obrocima. *Bonus ili premija* predstavlja dodatak menadžerskoj plaći, a povezana je za ostvarenu uspješnost poduzeća iskazanu odgovarajućim pokazateljima. Visinu bonusa neka poduzeća planiraju, a neka utvrđuju na godišnjoj skupštini prilikom donošenja odluka o raspodjeli ostvarenog profita. *Odgođene kompenzacije* predstavljaju vrstu kompenzacijskih isplata koje se odgadaju na određeno vrijeme. U tom se vremenu traži potvrda osnove za nagradu ili potvrda kontinuiteta menadžerskog učinka. Ako se ne dobije potvrda, takva se kompenzacija može oduzeti. Oblik ovih kompenzacija je različit, od novčanih pa do dionica. *Stock opcijska vrijednost* je oblik kompenzacije koji se isplaćuje menadžerima u dionicama po fiksnoj cijeni, koja je najčešće jednaka tržišnoj na dan odobrenja. Opcije se obično izdaju unaprijed, a naknadno se odobravaju na generalnoj skupštini. *Ostali oblici kompenzacija* obuhvaćaju različite vrste kompenzacija u zavisnosti o vrsti poduzeća i načina njegova poslovanja. Njihov udio u ukupnim menadžerskim kompenzacijama je manje značajan.

Indirektne kompenzacije predstavljaju dodatne pogodnosti na direktnе kompenzacije koje menadžeri imaju. Razlikuje se niz pogodnosti, ali se mogu svrstati u novčane i nenovčane. Najznačajnija novčana kompenzacija je ona koja se sastoji u direktnoj isplati alikvotne novčane sume u dionicama poduzeća. Tako menadžeri postaju suvlasnici poduzeća kojim upravljaju. Istraživanja pokazuju da je vrijednost tih dionica nekoliko puta veća od njihovih plaća i bonusa. Nenovčane stimulacije se sastoje u različitim povlasticama (dodatno mirovinsko osiguranje, životno osiguranje, kuća, automobil, funkcije u značajnim institucijama i dr.). Sve te kompenzacije utječu na to da menadžerima osiguraju moć, utjecaj, prestiž, što često predstavlja značajniji stimulans od onog materijalnog.

S obzirom da poduzeća posluju u okolini s ograničenim resursima, ne mogu si priuštiti nagrađivanje svih zaposlenika na isti način i u istom iznosu. Temelj oblikovanja strategije nagrađivanja leži u definiranju svrhe postojanja poduzeća, odnosno njene vizije i misije te njene poslovne strategije kojom će ostvariti tu svrhu. Zatim se moraju odrediti relevantne skupine ljudi koji će usmjeravati poduzeće na željeni put. S obzirom da niti jedan zaposlenik ne želi raditi besplatno, ali i da poduzeće nema neograničena financijska sredstva, menadžment z

upravljanje ljudskim resursima je prisiljen pronaći najbolju kombinaciju metoda nagrađivanja kako bi ostvarili zaposlenikove želje pod uvjetom da dodatni troškovi budu opravdani porastom profita [12.].

Holistički pristup strategiji nagrađivanja može imati značajan utjecaj na ljudski kapital što je dovodi do poboljšanja poslovnih rezultata. Međutim, izrada učinkovite strategije nagrađivanja je dugotrajan i kompleksan posao. U nastavku se opisuje pet koraka za razvoj uspješne strategije nagrađivanja [14.]: Definiranje okruženja u kojem poduzeće posluje- definiranje eksternih faktora koji utječu na poduzeće poput, ekonomske, zakonodavne, političke i socijalne okoline, kao i internih faktora poput ciljeva poslovanja, doprinosa zaposlenih, ponašanja i stavova zaposlenih. Definiranje smjernica nagrađivanja i usklađivanje nagrađivanja s poslovnom strategijom- definira se trenutna pozicija na tržištu s obzirom na željenu poziciju. Smjernice trebaju uključiti predmet nagrađivanja, rezultat koji se želi postići te trošak provođenja nagrađivanja. Strategija nagrađivanja također može sadržavati različite inicijative vezane uz specifične aspekte nagrađivanja, kao i prioritete među njima. Te se inicijative temelje na analizi postojećeg sustava nagrađivanja i predviđanjima vezanim za potrebe poslovanja i zaposlenika. Obično se tu radi o svim onim aspektima nagrađivanja koje do sada organizacija nije primjenjivala ili nije imala rješenje na zadovoljavajući način, kao npr. [13.]:

1. Izmjene postojeće strukture plaća: smanjenje osnovnog dijela plaće i povećanje varijabilnog dijela plaće u vidu mjesecnih bonusa
2. Individualne poticaje u što većoj mjeri zamijeniti grupnim poticajima
3. Razvoj programa koji se bave grupnim poticajnim sustavima nagrađivanja kao npr. sudjelovanje zaposlenih u profitu poduzeća
4. Razvoj fleksibilnog sustava beneficija
5. Unaprijediti procese upravljanja performansama, kako bi pružili veću podršku razvoju kulture performanse i jasnije identificirali potrebe razvoja
6. Razviti programe za upravljanje sustavima nagrađivanja: potreba za savjetnicima, komunikacije sa zaposlenicima, metode rješavanja problema nagrađivanja.

Teorijski promatrano, agencijska teorija, teorija potkrepljenja kao i teorija očekivanja služe kao pokušaj objašnjenja sustava menadžerske kompenzacije i djelotvornosti menadžerskih kompenzacija.

Agencijska teorija kao jedna polazna točka definira i analizira međusobne odnose vlasnika i menadžera temelji se na tvrdnji da menadžeri ponekad svoj vlastiti interes stavljuju ispred interesa poduzeća. Ova teorija proučava odnose principala i agenta, a glavni joj je cilj pronaći najpovoljniji ugovor između navedene dvije strane [3.]. Problem s glavnim agentom

nazvan „moralni hazard/opasnost“ nastaje kada koristoljubivi menadžeri namjeravaju potajno odabratи razinu razlike od onoga što bi maksimiziralo korist dioničara. Da bi uskladili interesе, dioničari trebaju definirati naknadu temeljenu na rezultatima menadžerskog napora, na primjer, cijenom dionica. Učinkovit kompenzacijski ugovor osigurava dovoljan iznos kojim se jamči da će menadžeri uraditi dodatni napor koji dioničari žele. Principal – agent model koristi tehnike koje karakteriziraju optimalni mehanizam poticaja za usklađivanje interesa principala i agenta pojednostavljajući pretpostavke o njihovim preferencijama, tehnologijama i informacijskim strukturama. No, može se dogoditi i neka nesigurnost u ekonomiji i okruženju, protiv koje menadžeri koji riskiraju žele biti osigurani. Dioničari moraju platiti dodatni iznos kao premiju rizika menadžerima dok stvaraju ravnotežu između poticaja i osiguranja. Uz asimetriju podataka o elektroničkom poslovanju, menadžer može iskoristiti svoje privatne podatke o stanju kompanije, kojima dioničari nemaju pristup. Optimalan ugovor, također mora pružiti poticaj menadžeru da istinski otkriva privatne podatke dioničarima o stanju kompanije uz dodatni trošak kompaniji [15.].

Prema *teoriji potkrepljenja* vanjski rezultati ili stanja privlače pojedinca prema cilju. Teorija potkrepljenja predstavlja ideju da postoji tendencija da se ponovi ponašanje koje je donijelo dobre rezultate, odnosno da se ne ponovi ono koje je donijelo negativne posljedice. Ona ponašanja zaposlenih koja dovode do nagrade biti će ponavljana i preći će u navike, dok će ponašanja koja vode negativnom ishodu biti uništena [16.]. *Teorija očekivanja* koju je prediočio Victor Vroom je jedno od najčešće prihvaćenih objašnjenja motivacije. Temelji se na ideji da je radni napor usmjeren prema ponašanju za koje ljudi vjeruju da će voditi do željenog ishoda. Očekivanje je vjerovanje da će određena razina napora dovesti do određene razine učinaka [17.]. Drugi način predstavljanja motivacije pojedinca, kao funkcije očekivanja, ističe da performanse s vremenom rezultiraju nagradama ili materijalnim dobitkom za pojedinca, te da pojedinci nisu jednakom motivirani jednakim nagradama. Zbog toga je potrebno obratiti pažnju na kreiranje različitih kompenzacijskih paketa koji će svakom pojedincu pružiti odgovarajuću korist [3.]. Zanemarivanje menadžerskih napora, glavni je razlog zašto se menadžerska kompenzacijā uglavnom temelji na kapitalu, a ne na paušalnoj plaći [15.].

Svako poduzeće oblikuje strategiju nagrađivanja prema vrsti djelatnosti kojom se bavi, proizvodima, tehnološkom procesu, veličini, organizacijskoj kulturi, okolini u kojoj posluje te drugim specifičnostima i potrebama [18.]. Kada bi se plaće dobivale samo na temelju relativne vrijednosti posla, svi zaposleni koji obavljaju istu vrstu posla bi imala istu plaću neovisnu o radnoj uspješnosti. Iz tog razloga je potrebno mjeriti i ocjenjivati radni doprinos svakog zaposlenika. Krajnji cilj oblikovanja strategije nagrađivanja je osiguravanje djelotvornosti

sustava s visokim radnim učinkom, potrebne kvalitete proizvoda, zadovoljstvo klijenata i dioničara te optimalni troškovi poslovanja, pravednost raspodjele i njena međusobna usklađenost.

3. MENADŽERSKE KOMPENZACIJE U SUVREMENOM POSLOVANJU

Za moderne kompanije karakteristična je raspršena vlasnička struktura; dioničari delegiraju poslovne operacije profesionalnim menadžerima. Za razliku od inputa fizičkog kapitala koji se može lako mjeriti, input menadžerskog uloga teško je mjerljiv i s njim se ne može izravno trgovati. U određivanju kompenzacije za izvršne menadžere, odbori kompanije stvaraju dosljedne upravljačke poticaje s vlasnicima, određenjem kompenzacije i koja prati promjene menadžmenta koje imaju koristi za dioničare. Upravni odbor identificiran je kao ključni mehanizam unutarnje kontrole za postavljanje kompenzacija izvršnih menadžera. To znači da je kompenzacija menadžera uglavnom interno utvrđena odluka jer upravni odbor utječe na razinu i sastav kompenzacije menadžera [18.]. Postoji mnogo nejasnoća i sukoba oko kompenzacija koje dobivaju vrhovni menadžeri. Visoke razine kompenzacija pokrenule su intenzivnu rasprava o prekomjernom nagradivanju i usklađenosti s rezultatima i produktivnošću poduzeća. Početkom 1990-ih u Sjedinjenim Američkim državama, kompenzacije izvršnih menadžera postigla su nacionalnu pozornost u povijesti moderne korporacije. Ova se rasprava uglavnom vodila zbog cijene kompenzacije prema prosječnom radniku. Naime, javnost kao i prosječni radnici nisu bili svjesni visine kompenzacija profesionalnih menadžera u korporacijama, sve dok nisu objavljena istraživanja poput NerdWallet.com. Tek je tada prosječni radnik shvatio koliko je loše plaćen i kako naknade za dodatni napor koji uloži prosječni radnika zapravo završavaju u džepovima ionako izuzetno imućnih izvršnih menadžera [4.].

Plaće vrhovnih menadžera su za 300 puta više od plaća tipičnih radnika, dok istraživanja pokazuju kako je od 1970-ih, plaća vrhovnih menadžera američki korporacije porasla za oko 500%. Tipični izvršni direktor vrhunske američke korporacije - od 350 najvećih takvih kompanija - sada zarađuje oko 18,9 milijuna dolara godišnje. Zašto su izvršni menadžeri plaćeni toliko? Najbolji model za razumijevanje rasta plaća vrhovnih menadžera jest model ograničenog talenta izvršnog menadžera u svijetu u kojem poslovne mogućnosti vrhunskih kompanija brzo rastu. Jedan od razloga zašto su njihove plaće porasle toliko je taj što su izvršni menadžeri poboljšali poslovanje u odnosu na mnoge druge radnike u američkom gospodarstvu.

Gledano tako, ukupna naknada izvršnih menadžera za vodeće kompanije rasla je prilično rigidno u odnosu na vrijednosti tih kompanija na burzi [19.].

Današnji izvršni menadžeri, moraju imati mnogo više vještina od samog vođenja kompanije. Moraju imati dobar osjećaj za finansijska tržišta i način na koji bi kompanija trebala trgovati na njima, te imati dobre vještine u komuniciranju s javnošću. S obzirom da su kompanije globalizirane nego ikad prije, s lancima opskrbe raspoređenim u većem broju zemalja, za vođenje u tom sustavu potrebno je znanje koje je multidisciplinarno. Pored svega toga, izvršni menadžeri moraju raditi posao koji su oduvijek obavljali - što uključuje motiviranje zaposlenika, služeći kao interni uzor, pomažući definiranju i proširenju korporativne kulture, razumijevanju internog računovodstva i predstavljanju proračuna i poslovnih planova za upravu. Dobri menedžeri su neki od najmoćnijih svjetskih stvaralaca i imaju neke od najdubljih vještina razumijevanja. Tablica 1 prikazuje pregled 10 najmoćnijih menadžera na svijetu u 2018. iznose njihovih primanja na godišnjoj razini u milijunima dolara, učinke kompanije, te odnos menadžerske plaće i plaće običnih radnika. Na prvom mjestu nalazi se Elon Musk iz kompanije Tesla koji je na vodećoj funkciji te kompanije još od 2004. Iznos koji je primio na godišnjoj razini iznosi 2,284 milijardi dolara. Na desetom mjestu nalazi se Vivek Shah iz J2 GLOBAL (JCOM) s 45 milijuna dolara.

Tablica 1.: najplaćeniji vrhovni menadžeri u svijetu i performanse kompanije prema podacima iz 2018.

R.B.	KOMPANIJA I VRHOVNI MENADŽER	KOMPENZACIJA (U MILIJUNIMA)*	PERFORMANSE KOMPANIJE		PLAĆA ZAPOSLENIKA	
			Prihod (bil.)	Ukupni povrat	Prosječna plaća	Omjer plaća
1.	TESLA Elon Musk	\$2,284	\$21	+7%	\$56,163	40,668:1
2.	DISCOVERY (DISC.A) David M. Zaslav	\$129	\$11	+11%	\$85,704	1,511:1
3.	PALO ALTO NETWORKS (PANW) Nikesh Arora	\$125	\$2	+50%	\$223,885	64:1
4.	ORACLE (ORCL) Mark V. Hurd	\$108	\$40	+5%	\$89,887	1,205:1
5.	ORACLE (ORCL) Safra A. Catz	\$108	\$40	+5%	\$89,887	1,205:1
6.	T-MOBILE US (TMUS) John J. Legere	\$67	\$43	N.A.	\$59,653	1,116:1
7.	WALT DISNEY (DIS) Robert A. Iger	\$66	\$59	+20%	\$46,127	1,424:1
8.	PTC (PTC) James Heppelmann	\$50	\$1	+89%	\$77,180.84	647:1
9.	ESTÉE LAUDER (EL) Fabrizio Freda	\$48	\$14	+50%	\$28,845	1,690:1
10.	J2 GLOBAL (JCOM) Vivek Shah	\$45	\$1	-5%	\$79,824	565:1

*Kompenzacijai podrazumijeva: plaću, bonus, beneficije, stock opciske vrijednosti

Izvor: autorica prema [https://www.nytimes.com/interactive/2019/business/highest-paid-ceos-2018.html \[20\]](https://www.nytimes.com/interactive/2019/business/highest-paid-ceos-2018.html) (pristupljeni: 03.10.2019.)

Može se primijetiti kako je kompanije Tesla imala godišnje prihode od 20 milijardi dolara, odnosno, ukupni povrat od 7%, dok je prosječna plaća radnika bila 56 163 \$, što bi predstavljalo 40 puta manju plaću u odnosu na Elona Muska, izvršnog menadžera. Omjer iznosa menadžerske kompenzacije i performansi kompanije može se najbolje objasniti pomoću elastičnosti. Elastičnost se može sažeti kao koliko se (u postotcima) mijenja jedna stvar uslijed jednopostotnog povećanja nečega drugog. Ekonomisti vole mjeriti elastičnost za razne stvari. Na primjer, elastičnost potražnje govori nam za koji postotak pada prodaja kada cijena proizvoda poraste za 1 posto. Tako se može procijeniti elastičnost kompenzacije izvršnih menadžera s obzirom na prihode. Naime, istraživanja su pokazala kako se elastičnost kompenzacije izvršnih direktora s obzirom na prihode kreće oko 0,3 % [21.]. Tako, za povećanje od 1 posto veličine kompanije, plaća izvršnog menadžera povećava se za otprilike jednu trećinu od 1 posto, ili za 10-postotno povećanje veličine poduzeća, plaće izvršnog menadžera povećavaju se za otprilike 3 posto. Međutim, pretjerane menadžerske kompenzacije potiču izvršne menadžere na poduzimanje prekomjernog rizika i to kako bi poboljšali kratkoročne performanse o kojima ovisi ostvarivanje ogromnih godišnjih isplata bonusa, a u isto vrijeme su ti izvršni menadžeri zaštićeni od dugoročnih štetnih učinaka. Stog, kompenzacije je potrebno regulirati kako bi se u buduće obeshrabrilo pretjerano poduzimanje rizika od strane menadžera.

4. KOMPARATIVNA ANALIZA MENADŽERSKIH KOMPENZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI I SVIJETU

Budući da je problematika korporativnog upravljanja (*Okvir 3*) u nadležnosti entiteta, u Bosni i Hercegovini egzistiraju dva odvojena i potpuno izdiferencirana koncepta korporativnog upravljanja, sa različitim rješenjima. Institucionalno zakonski okvir korporativnog upravljanja u BiH uspostavlja se od 1998. godine, i još je u fazi dogradnje i prilično daleko od željenog stanja. Relevantne ocjene kvaliteta korporativnog upravljanja u BiH ukazuju na činjenicu da kvaliteta korporativnog upravljanja u našoj zemlji nije na visokoj razini [7.]. Ilustracije radi, u nastavku će se prikazati prosječne plaće u Bosni i Hercegovini izražene u konvertibilnim markama i usporediti sa menadžerskim plaćama u državnim i privatnim

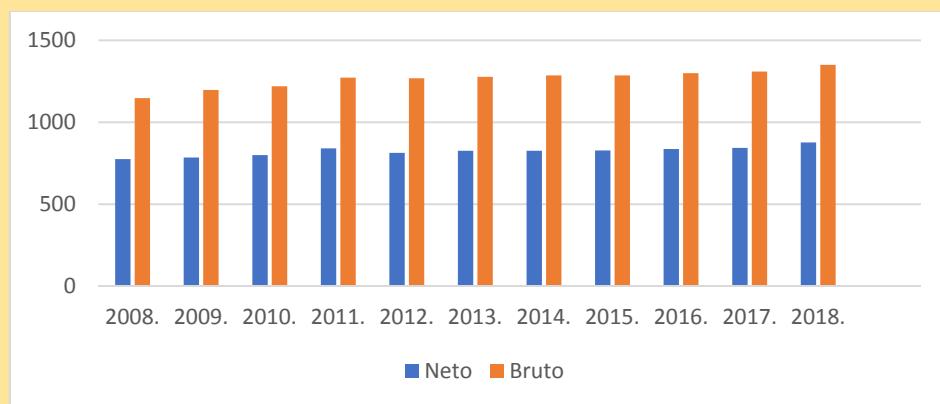
bosanskohercegovačkim poduzećima (Tablica 2), a menadžerske plaće u Bosni i Hercegovini će se usporediti sa onima u razvijenim zemljama.

Tablica 1.; Iznosi prosječnih neto i bruto plaća od 2008. – 2018. U FBiH

Godina	Neto	Bruto
2008.	775	1.148
2009.	785	1.197
2010.	800	1.220
2011.	841	1.273
2012.	813	1.269
2013.	826	1.277
2014.	826	1.286
2015.	828	1.286
2016.	837	1.300
2017.	844	1.310
2018.	877	1.351

Izrada autorice prema: [http://www.bhas.ba/\[22\]](http://www.bhas.ba/[22]) (pristupljeno: 04.10.2019.)

Grafikon 1. Prosječna neto i bruto plaća u razdoblju 2008. -2018. u Federaciji Bosni i Hercegovini

Izrada autorice prema: Agencija za Statistiku BiH, Demografija i socijalne statistike [23]
(pristupljeno: 04.10.2019.).

Grafikon 1 prikazuje prosječne neto i bruto plaće u KM od 2008. – 2018. Prosječna bruto plaća je u stalnom porastu od 2008. Prosječna neto plaća u porastu izuzevši 2012. kada je došlo do manjeg smanjena u odnosu na 2011. Prema informacijama Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, najveće prosječne bruto i neto plaće imaju zaposleni u financijskoj i djelatnosti osiguranja. Prosječna plaća uposlenih u navedenim djelatnostima iznosila je 2.258 KM bruto, odnosno 1.432 KM neto u 2018. godini. Drugu najveću prosječnu plaću imaju uposleni u proizvodnji i snabdijevanju električnom energijom, plinom, parom i klimatizaciji. U 2018. godini prosječna bruto plaća u ovom sektoru iznosila je 2.146 KM. Bosna i Hercegovin

nema zakona kojim bi se uređivao sistem nagrađivanja menadžera, ali postoji primjenjivost gotovo svih načela koja funkcioniraju u modernim sistemima nagrađivanja menadžera. Oblike i visinu menadžerskih nagrada definiraju se, najčešće, pravilnikom o nagrađivanju menadžera kojeg usvaja nadzorni odbor, a što se formalizira menadžerskim ugovorom. U naredne dvije tablice prikazane su plaće vrhovnog vodstava i menadžera u privatnim i državnim poduzećima u BiH. Kada je riječ o visini plaća menadžera u Bosni i Hercegovini, način na koji se tretira menadžerski ugovor na najbolji način potvrđuje nerazumijevanje mesta i uloge profesionalnih menadžera u našem poslovnom okruženju [7].

Tablica 1. Najviše plaćeni poslovi u bih - privatna poduzeća

Pozicija	Prosječna neto plaća (BAM)
Generalni direktor	9 300
Marketing menadžer	5 958
Country Manager	5 125
Direktor prodaje	4 775
Izvršni direktor	4 600
Direktor filijale	2 402
Tehnički menadžer	2 291
Ekonomski/financijski menadžer	2 258
Python Programer	2 089
Tehnički direktor	2 060

Izvor: <https://www.plata.ba/partner/region/federacija-bih>, [24] (pristupljeno: 04.10.2019.).

U Tablici 3 prikazane su najplaćenije pozicije u Bosni i Hercegovini, a svaka od ovih 10 pozicija prelazi iznos plaće od 2.000 KM neto. Navedeni podaci uključuju samo osnovnu plaću bez uračunatih eventualnih bonusa, tako, najveće neto plaće zabilježene su kod zaposlenih na pozicijama u visokom menadžmentu, među kojima prednjači pozicija Generalnog direktora sa 9 300 KM i Marketing menadžera sa 5 958 KM, a potom niz pozicija srednjeg i visokog menadžmenta, uglavnom u rasponu od 4 500 do 5 200 KM. Nivo odgovornosti, i prije svega upravljanje ljudskim i financijskim resursima, donosi veće nivo primanja, ali svakako i više odgovornosti i briga za osobu koja je na toj poziciji.

Tablica 4 Najveće plaće u državnim poduzećima u Bosni i Hercegovini

	Naziv poduzeća	Iznos isplaćene plaće
1.	Bosnalijek d.d. Sarajevo	41 761
2.	Aluminij d.d. Mostar	20 036
3.	Sarajevo osiguranje d.d. Sarajevo	18 819
4.	Union banka d.d. Sarajevo	16 090
5.	Bor banka d.d. Sarajevo	11 689

6.	Razvojna banka F BiH	8 756
7.	Fabrika duhana Sarajevo	6 571
8.	JP Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg-Bosna	6 893
9.	BH Telekom	5 502
10.	JP Elektroprivreda BiH	4 635

Izvor: autorica prema dostupnim sekundarnim podacima

U državnim poduzećima u F BiH ukupna primanja top-menadžera ne mogu biti veća od pet prosječnih plaća u F BiH (cca. KM 4.000), dok godišnji bonus za izuzetne rezultate ne može biti veći od dvije prosječne mjesecne plaće u F BiH (cca. KM 1.600). Nešto drastičnije rješenje je u RS, gdje je odlukom vlade regulirano da plaća top-menadžera državnih poduzeća ne može biti veća od KM 3.000. Tablica 4 prikazuje plaće rukovoditelja bosanskohercegovačkih poduzeća u kojima država ima udjela. Može se primijetiti kako se one kreću u rasponu od 4.500 KM do visokih 41.800 KM, što je daleko više od propisanog zakonom. Uspoređujući razlike u visini menadžerskih plaća u privatnim i državnim poduzećima, može se konstatirati da ovakve mjere odbijaju i potpuno demotiviraju profesionalne menadžere, a istovremeno tzv. državna poduzeća dovode u neravnopravan konkurenčijski položaj sa privatiziranim poduzećima u istoj industriji. Praksa u privatnim i privatiziranim poduzećima za koja, ne postoji zakonsko ograničenje vezano za visinu primanja upućuje na zaključak da se kompenzacijски paketi naših top-menadžera u najvećoj mjeri svode na osnovnu plaću, sa nedovoljno razrađenim ostalim elementima kompenzacijskog paketa [7.], i u kontekstu predstavljenih triju teorija motivacije, moglo bi se zaključiti da praksa kompenziranja menadžera ne ide u prilog dodatnim naporima kako bi se postigle veće razine učinaka niti motivirali menadžeri.

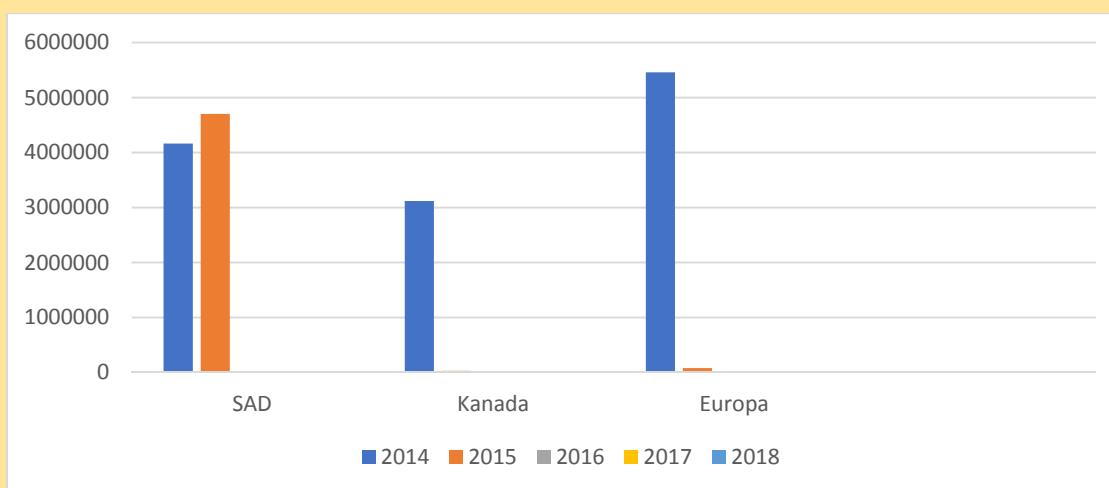
Tablica 5 Komparacija menadžerskih plaća (privatna i državna poduzeća) sa prosječnim plaćama u BiH u 2018. godini

R.B.	PROSJEČNA MENADŽERSKA NETO PLAĆA (BAM) – PRIVATNA PODUZEĆA	PROSJEČNA NETO PLAĆA ZAPOSLENIKA (BAM)		PROSJEČNA NETO PLAĆA (BAM) – DRŽAVNA PODUZEĆA	
		Prosječna plaća	Omjer plaća	Prosječna plaća	Omjer plaća
1.	9 300	877	10,60:1	41 761	47,62:1
2.	5 958	877	6,79:1	20 036	22,85:1
3.	5 125	877	5,84:1	18 819	21,46:1
4.	4 775	877	5,44:1	16 090	18,35:1
5.	4 600	877	5,25:1	11 689	13,33:1
6.	2 402	877	2,74:1	8 756	9,98:1
7.	2 291	877	2,61:1	6 571	7,49:1
8.	2 258	877	2,57:1	6 893	7,86:1
9.	2 089	877	2,38:1	5 502	6,27:1
10.	2 060	877	2,34:1	4 635	5,29:1

Izvor: autorica

Tablica 5 prikazuje odnose plaća menadžera (u privatnim i državnim poduzećima) i prosječnih radnika u 2018. godini. Može se primijetiti kako je najveća prosječna neto plaća menadžera u privatnim poduzećima bila 9 300 KM, što bi predstavljalo 10,6 puta veću plaću u odnosu na plaću prosječnog radnika u iznosu od 877 KM, neto. Kad su u pitanju državna poduzeća, najveća neto plaća iznosi 41 761 KM, a u odnosu na prosječnu plaću radnika u Bosni i Hercegovini, ona je 47,62 puta veća. Nejednakost u plaćama se negativno odražava na ekonomski rast smanjenjem potrošnje jer postoji tendenciju prema štednji. Također, teže se uklanja siromaštvo u visoko neravnopravnim društvima. Nejednakost također može smanjiti jednake mogućnosti i socijalnu mobilnost i stvarati podjele unutar društva. Ova kretanja mogu ugroziti političku stabilnost okruženje i radnih odnosa [25.].

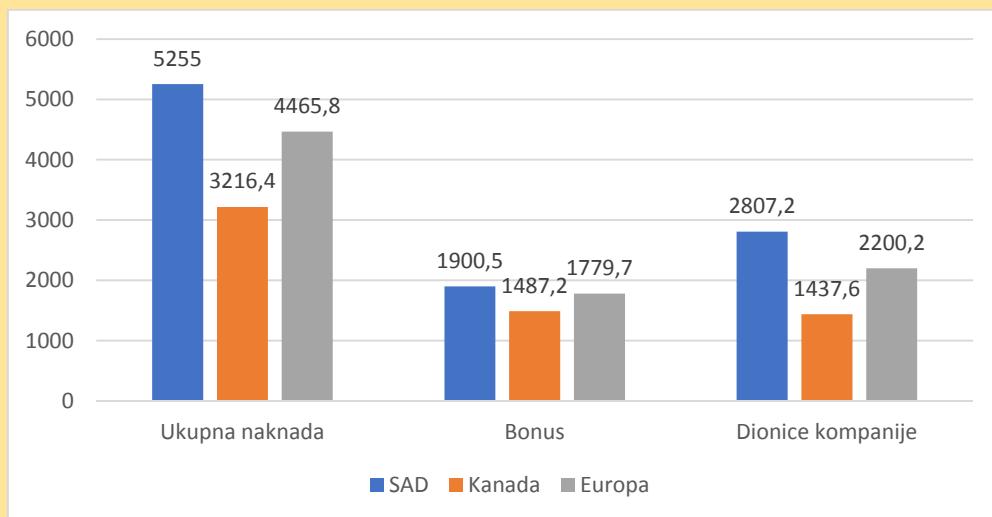
Grafikon 2. Prosječne kompenzacije menadžera po regijama u milijunima US dolarima,

Izrada autorice prema: <https://corpgov.law.harvard.edu/2019/02/03/ceo-pay-trends-around-the-globe/> [26.] (pristupljeno: 05.10.2019.).

Grafikon 2 prikazuje prosječne naknade izvršnih menadžera kompanija srednje veličine sa prihodima između 1-5 milijardi US dolara - u posljednjih pet godina. Tako, prosječna naknada američkih izvršnih menadžera, općenito se povećava iz godine u godinu, s izuzetkom 2017. godine kada je zabilježen pad prosječne plaće od 2%. Ova studija uključuje 853 američke kompanije, 98 kanadskih kompanija i 54 europske kompanije slične veličine. U 2018. godini, prosječna naknada izvršnih menadžera u američkim kompanijama iznosila je približno 5,3 milijuna US dolara, dok je za Kanadu i Europu 3,2 milijuna US dolara, odnosno 4,5 milijuna US dolara. Vjerojatno zbog varijacija u okruženju globalnog korporativnog upravljanja, trendovi plaća europskih izvršnih menadžera bili su nestabilniji tijekom godina uključenih u studiju, a zabilježili su neto smanjenje prosječne plaće za 22% u razdoblju od 2014. do 2018. s 5,5 milijuna u 2014. na 4,5 milijuna US dolara u 2018.

Grafikon 3. Prosječne menadžerske komponente po Regijama u milijunima US dolara za 2018. godinu,

Izrada autorice prema: <https://corpgov.law.harvard.edu/2019/02/03/ceo-pay-trends-around-the-globe/> [26.] (pristupljeno: 05.10.2019.).

Ukupni trend američkih kompanija srednje veličine u posljednjih pet godina pokazuje postepeno povećanje prosječne ukupne naknade, dok su trendovi kanadskih kompanija ostali prilično konstantni, a Europa je bila nestabilnija. Kada su u pitanju dionice udijeli u vlasništvu u američkim srednjim kompanijama one su iznosile gotovo tri milijuna dolara, što sugerira da paketi za plaćanje izvršnih menadžera izrazito favoriziraju kompenzaciju na osnovu vlasničkog kapitala. Izvršni menadžeri iz Kanade i europske regije imaju prosječne vrijednosti novčanih i kapitalnih komponenti manje od svojih kolega u Sjedinjenim Državama. Unatoč razlikama u pravilima i propisima između regija, trendovi kompenzacija izvršnih menadžera su dosljedni, bez obzira na zemlju (Grafikon 1). Bonusi predstavljaju najšire primjenjivan oblik nagrađivanja menadžera, ključnu su komponenta menadžerskog kompenzacijskog paketa. Bonusi su dodatne novčane nagrade koje za uspješan rad dobivaju menadžeri na osnovu plaća, a isplaćuju se nakon postignuća određenih rezultata. Svrha bonusa je da motivira menadžere na bolji i učinkovitiji rad u kratkoročnom razdoblju. Pravo na bonus se ostvaruje u toku jedne godine na osnovu godišnjih rezultata poslovanja ili ostvarivanja plana poslovanja [27.]. Prije dvadesetak godina samo je 36% kompanija davalо godišnji bonus svojim vrhovnim menadžerima, a danas čak 90% najviših menadžera prima te kratkoročne poticaje. Nema dostupnih podataka za najveće bonuse u Bosni i Hercegovini, ali najveća isplaćena neto plaća u Federaciji BiH, za 2018. godinu koja je prijavljena Poreznoj upravi Federacije BiH do 25. prosinca 2018. godin

isplaćena je u sektoru bankarstva u iznosu od 293.185,93 KM za mjesec rujan. S obzirom na to da je navedeni iznos plaće isplaćen u jednom mjesecu, može se pretpostaviti da navedeni iznos pored mjesечne redovite plaće sadrži i prihode od određenih bonusa ili koristi koje je ostvarila ta osoba u tom mjesecu.

ZAKLJUČAK

Mnoga istraživanja ukazuju na to kako su kompenzacije izvršnih direktora u razvijenim zemljama često pretjerano visoke, i često nije povezana s učincima kompanije, ali ako je i povezana, onda je povezana samo s kratkoročnim učinkom [4.]. S obzirom na nejednakosti plaća između vrhovnih menadžera i radnika dokumentiranom u ovom radu, jasno je da kompanije moraju igrati svoju ulogu u samoregulaciji kako bi zadržale nejednakost plaća u društveno prihvatljivim okvirima. Mnogi izvršni direktori učinkovito određuju vlastitu plaću, a dioničari često nisu u mogućnosti osigurati pravičnu naknadu menadžerima u skladu s društvenim vrijednostima ili čak s rezultatima kompanije. ILO (Međunarodna organizacija rada) smatra kako se „održiva poduzeća uključuju u socijalni dijalog i dobre industrijske odnose, poput kolektivnog pregovaranja i informiranja radnika, savjetovanja i sudjelovanja. To su djelotvorni instrumenti za stvaranje situacije win-win, jer promiču zajedničke vrijednosti, povjerenje i suradnju i društveno odgovorno ponašanje“[25.]. Postavlja se pitanje je li potrebno regulirati obeshrabrvanje kompenzacijskih paketa na temelju kratkoročnih vrijednosti dioničara, a ne dugoročnog učinka poduzeća.

Pitanje naknada menadžerima kao i pitanje menadžerskog ugovora zajedno sa ocjenom učinka još uvijek nije jasno i zasigurno je područje koje treba razraditi. Problem neefikasnih menadžera vrlo je izražen u BiH, osobito u državnim poduzećima, gdje većina menadžera gleda da kratkoročno, a na štetu korporacije (u dugom roku), ostvari dobar poslovni pa i politički tj., stranački rezultat, kako bi dobio ugovoren postotak ukupne dobiti korporacije, te se za nekoliko godina obogatio na račun i štetu korporacije i njenih dioničara, i samim time oštetio i samu korporaciju, te joj onemogućio optimalan razvoj. Postupa se stihiski, mimo kodeksa i uputa. Korporacije u BiH često zbog lošeg korporativnog upravljanja, loših menadžera i/ili nebrige većinskog vlasnika (često države), vrlo često i propadnu, radnici izgube posao, dioničari izgube zbog pada vrijednosti dionica, a to naravno utječe i na kompletan ekonomski sustav BiH [28.]. Istraživanja ukazuju na više čimbenika disproporcije plaća i općenito djelotvornost određenja visine menadžerskih kompenzacija. Naime, prema Greckhamer, (2016), nedostatak kolektivnih radnih prava i veliki kompenzacijски jaz između radnika i vrhovnih menadžera dva su osnovna i komplementarna čimbenika koja su najčešće prisutna u zemljama s visokom plaćom izvršnijim

menadžera. „Ovo sugerira da su kombinacija visokog kulturnog prihvaćanja hijerarhijskih struktura moći i nedostatka radno sposobnih institucija vitalni institucionalni uvjeti za visoko kompenzirane izvršne menadžere“. Također, visok stupanj razvoja u kombinaciji s nedostatkom hijerarhije povećava plaće radnika. „Visok razvoj je potreban, ali nedovoljan kako bi radnici postigli visoku nadoknadu“ što može biti i jedan od onih slučajeva u kojima se odsutnost nečeg osjeća više od njegove prisutnosti: „Nedostatak razvoja je važan i za nekoliko kod nedostatka visoke plaće radnika“, poput prisutnosti stranog kapitala i gdje su manje razvijena tržišta dionica [29.].

Raspodjele plaća između izvršnih menadžera i zaposlenika jedno je od najvažnijih pitanja našeg vremena, kako sa stanovišta organizacije, tako i sa stajališta šire javnosti. Organizacije ne postoje u vakuumu izvan nacije ili kulture, proučavanje istih u tim kontekstima je neophodno. Ograničenja rada ogledaju se najviše na korištenju sekundarnih izvora podataka. Također, za buduća istraživanja bilo bi potrebno uključiti zemlje u okruženju koje su ušle u Europsku Uniju, i usporediti sa zemljama pristupnicama kako bi se ispitalo jesu li se menadžerski ugovori prilagodili onima iz EU i imaju li menadžeri drugačije (bolje uvjete) nego kada zemlja nije bila članica EU. U istraživanje uključiti i primarne podatke te provesti anketno ispitivanje. U razvijenim zemljama se može jasno pronaći iz sekundarnih izvora što čini najveći postotak menadžerskih kompenzacija, međutim, u BiH nema tih podataka, pa bi za neka buduća istraživanja bilo interesantno ispitati kako se motiviraju menadžeri u BiH kompanija i što čini najveći dio njihove kompenzacije.

LITERATURA

- [1]<https://www.amanet.org/>
- [2]Mehran, H. (1995). Executive compensation structure, ownership, and firm performance. *Journal of financial economics*, 38(2), 163-184.
- [3]Vrdoljak Raguž, I., & Brailo, A. (2016). KOMPARATIVNO ISTRAŽIVANJE KOMPENZACIJA VRHOVNIH MENADŽERA U VELIKOJ BRITANIJI, NJEMAČKOJ, FRANCUSKOJ I REPUBLICI HRVATSKOJ. *Poslovna izvrsnost: znanstveni časopis za promicanje kulture kvalitete i poslovne izvrsnosti*, 10(1), 223-236., str. 224.
- [4]McFarlane, D. A. (2015). Gaps in Executive and Worker Compensation as an Organizational and Management Challenge. *Journal of Entrepreneurship and Business Innovation*, 2(1), 1-15., str. 2.

- [5] Sanchez Marin, G., & Aragon Sanchez, A. (2005). Managerial Compensation and Firm Performance: the Moderating Role of Firm Strategy As a Proxy of Managerial Discretion. *Management Research: Journal of the Iberoamerican Academy of Management*, 3(2), 137-148., str. 136.
- [6] Tipurić, Darko, 2008, *Korporativno upravljanje*, Zagreb: Sinergija, str. 450.
- [7] Šunje, A. (2011), Menadžerski ugovori – rješenja u Bosni i Hercegovini. KORPORATIVNO UPRAVLJANJE - Stanje i perspektive ekonomskog razvoja BiH. Zbornik radova, str.170.
- [8] Murphy, K. J. (1985). Corporate performance and managerial remuneration: An empirical analysis. *Journal of accounting and economics*, 7(1-3), 11-42.
- [9] Tipurić, D. i suradnici, (2008.), *Korporativno upravljanje*, Zagreb: Sinergija, str: 450.
- [10] Kerr J.L (1985) Diversification strategies and managerial reward: An empirical study. *Academy of Management Journal*. 28(1), str. 155.
- [11] H0Allen, R. S., Kilmann, R. H. (2001) The role of the reward system for a total quality management based Strategy. *Journal of Organizational Change Management*. 14(2) str. 110- 131.
- [12] Estes, B. (2001) Critical elements in developing an effective reward system. *Employment Relations Today*. Wiley Periodicals. 28(1), str. 44.
- [13] Galetić, L. (2015) Kompenzacijiski menadžment: Upravljanje nagradivanjem u poduzećima. Zagreb: Sinergija. str. 56.
- [14] Gross, S. E., Friedman, H. M. (2004) Creating an Effective Total Reward Strategy: Holistic Approach Better Supports Business Success. *Benefits Quarterly*. 20(3), str. 10.
- [15] Gayle, G. L., Li, C., & Miller, R. A. (2018). How Well Does Agency Theory Explain Executive Compensation? 201-236., str. 202
- [16] Jovanović, G.B., Božilović, S.A., (2017). Motivacija i politika upravljanja ljudskim resursima u organizaciji. *TEHNIKA* 67, 117-125.
- [17] Joshi, P., & Bisht, N. S. (2016). Motivation: The compensation perspective. *International Journal of Engineering and Management Research (IJEMR)*, 6(1), 70-76.str. 73.
- [18] Hseih, Y.H. (2011) Strategic fit among business competitive strategy, human resource strategy, and reward System. *Academy of Strategic Management Journal*. 10(2), str. 17.
- [19] Cowen, T. (2019). *Big Business: A Love Letter to an American Anti-hero*. St. Martin's Press.
- [20] <https://www.nytimes.com/interactive/2019/business/highest-paid-ceos-2018.html> [20]
- [21] Hallock, K. F. (2011). The relationship between company size and CEO pay. *Workspan* 02, 11.
- [22] <http://www.bhas.ba/>
- [23] Agencija za Statistiku BiH, Demografija i socijalne statistike
- [24] <https://www.plata.ba/partner/region/federacija-bih>
- [25] International Labour Office. (2016). *Global Wage Report 2016/17: Wage inequality in the workplace*. ILO, str. 5 i 16.
- [26] <https://corpgov.law.harvard.edu/2019/02/03/ceo-pay-trends-around-the-globe/>

[27]Mahmutović, H., Čabro – Arnautović, S., Modeli nagrađivanja korporativnih menadžera u funkciji razvoja kompanije, 9. Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem "QUALITY 2015", Neum, B&H, 10. – 13. 06. 2015. str: 52

[28]<http://lawinstitute.ba/wp-content/uploads/2017/05/Mehanizmi-korporativnog-upravljanja-Josip-2017.pdf>

[29]Grechhamer, T. (2016). CEO compensation in relation to worker compensation across countries: The configurational impact of country-level institutions. *Strategic Management Journal*, 37(4), 793-815.

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

- AKREDITOVANO -

UPIS JE U TOKU!

PRIJAVE ZA UPIS PRIMAJU SE DO 25.10.2020.

FAKULTET POSLOVNE EKONOMIJE

NAČINI STUDIRANJA

REDOVAN
VANREDAN
STUDIJ NA DALJINU - DL

CIKLUSI STUDIJA

PRVI - I CIKLUS
DRUGI - II CIKLUS
TREĆI - III CIKLUS

STUDIJSKI SMJEROVI

- I CIKLUS STUDIJA:
 - POSLOVNA INFORMATIKA
 - PODUZETNIČKI MENADŽMENT
 - FINANCIJE, RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA
- II i III CIKLUS STUDIJA:
 - PODUZETNIČKI MENADŽMENT
 - FINANCIJE, RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA

IZABERITE NAJBOLJE!

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

- AKREDITOVANO -

UPIS JE U TOKU!

PRIJAVE ZA UPIS PRIMAJU SE DO 25.10.2020.

FAKULTET ZDRAVSTVENIH STUDIJA

NAČINI STUDIRANJA

REDOVAN
VANREDAN

CIKLUSI STUDIJA

PRVI - I CIKLUS
DRUGI - II CIKLUS
TREĆI - III CIKLUS

STUDIJSKI SMJEROVI

- II i III CIKLUS STUDIJA:
 - SESTRINSTVO
 - FIZIOTERAPIJA I RADNA TERAPIJA
 - SANITARNI INŽENJERING
 - KOZMETOLOGIJA
- III CIKLUS STUDIJA:
 - SESTRINSTVO
 - FIZIOTERAPIJA I RADNA TERAPIJA
 - SANITARNI INŽENJERING

IZABERITE NAJBOLJE!

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

- AKREDITOVANO -

UPIS JE U TOKU!

PRIJAVE ZA UPIS PRIMAJU SE DO 25.10.2020.

PRAVNI FAKULTET

NAČINI STUDIRANJA

REDOVAN
VANREDAN
STUDIJ NA DALJINU - DL

CIKLUSI STUDIJA

PRVI - I CIKLUS
DRUGI - II CIKLUS
TREĆI - III CIKLUS

STUDIJSKI SMJEROVI

- I CIKLUS STUDIJA:
 - OPĆE PRAVO
 - SIGURNOST I KRIMINALISTIKA
- II CIKLUS STUDIJA:
 - OPĆE PRAVO
 - FORENZIČNE ZNANOSTI
- III CIKLUS STUDIJA:
 - OPĆE PRAVO

IZABERITE NAJBOLJE!

Sveučilište / Univerzitet "VITEZ"

- AKREDITOVANO -

UPIS JE U TOKU!

PRIJAVE ZA UPIS PRIMAJU SE DO 25.10.2020.

FAKULTET INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

NAČINI STUDIRANJA

REDOVAN
VANREDAN
STUDIJ NA DALJINU - DL

CIKLUSI STUDIJA

PRVI - I CIKLUS
DRUGI - II CIKLUS
TREĆI - III CIKLUS

STUDIJSKI SMJEROVI

- I CIKLUS STUDIJA:
 - SOFTVERSKI INŽENJERING
 - POSLOVNA INFORMATIKA
 - INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE
- II i III CIKLUS STUDIJA:
 - POSLOVNA INFORMATIKA
 - INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

IZABERITE NAJBOLJE!

Sveučilište / Univerzitet "Vitez"

ISSN 2712-1860

www.unvi.edu.ba

Travnik, 2020.